

«I Civilisationens Navn!»

*Om norske avisers dekning av Fristaten Kongo,
norske kongofarere og den internasjonale
humanitære debatten, 1900-1908*

Aleksander Jæger

Masteroppgave ved
Institutt for arkeologi, konservering og historie, IAKH

UNIVERSITETET I OSLO

Vår 2020

«I Civilisationens Navn!»

Om norske avisers dekning av Fristaten Kongo, norske kongofarere og den internasjonale humanitære debatten, 1900-1908

Aleksander Jæger

Masteroppgave ved
Institutt for arkeologi, konservering og historie, IAKH
Universitetet i Oslo

Copyright Aleksander Jæger

2020

«I Civilisationens Navn!»

Om norske avisers dekning av Fristaten Kongo, norske kongofarere og den internasjonale humanitære debatten, 1900-1908

Aleksander Jæger

<http://www.duo.uio.no>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

I løpet av den europeiske kolonialismens storhetstid dro over 200 nordmenn til Afrika for å tjenestegjøre i Fristaten Kongo (1885-1908). Sjøfolk, offiserer, jurister og leger arbeidet for myndighetene i kolonien som i ettertid er kjent for et av de mest brutale regimene i kolonihistorien. De norske kolonistene, ofte kalt «kongofarere», fikk betydelig oppmerksomhet i pressen i sin samtid. Norske aviser var fylt med nyhetsartikler, leserbrev, reiseskildringer, vitenskapsartikler og kuriosa fra det eksotiske hjertet av Afrika.

Denne oppgaven tar for seg norske avisers dekning av Fristaten Kongo, norske kongofarere og den internasjonale humanitære debatten i perioden 1900-1908. Norske aviser hadde en kritisk konsensus i nyhetsdekningen med mindre variasjoner avhengig av avisenes politiske grunnsyn. Dette eksemplifisert ved dekningen i hovedstadsavisene Aftenposten, Morgenbladet, Dagbladet og Social-Demokraten. Fra 1903 og fremover ble dekningen av Kongo i større grad sett i lyset av europeisk politikk, altså som en konflikt mellom Storbritannia og Belgia - uten at dette endret den kritiske tonen. Dette kan indikere at situasjonen i Kongo ble oppfattet mer som en europeisk politisk konflikt enn en humanitær katastrofe. I tillegg til nyhetssaker, ble det trykket en betydelig mengde underholdningsstoff knyttet til Kongo som leserbrev, koloniale fortellinger, vitenskapsartikler og kuriosa. Dette stoffet bærer større preg av en nedverdiggende europeisk kolonial diskurs. Dette kan virke som en dualisme, men i et postkolonialt perspektiv er det derimot ikke en fundamental forskjell mellom de kritiske nyhetsartiklene og underholdningsstoffet. Ved å se på representasjoner, bilder og konstruksjoner i lys av Edward Saids orientalisme og Frantz Fanons postkoloniale kritikk, finner vi en rekke vedvarende felles trekk der Kongo og afrikanere blir fremstilt som fremmede, eksotiske, irrasjonelle og primitive. Selv om avisene skrev om norske kongofarere, ble disse kolonistene i svært liten grad knyttet til de humanitære forholdene. Rollen og ansvaret til norske kolonister ble altså ikke problematisert i norsk presse. De mange eksotiske og sensasjonelle oppslagene fra Kongo i norske aviser vitner om kanskje utenriksdekningen fra Afrika sin fremste funksjon: *underholdning*.

Den samlede pressedekningen indikerer at den norske offentlighetens forhold til europeisk kolonialisme ikke var entydig kritisk eller støttende, men mer ambivalent. En europeisk kolonial diskurs var sterkt tilstede, men individuelle forskjeller vitner om divergerende oppfatninger i den norske offentligheten. Nordmenn ble i liten grad knyttet til de negative sidene ved kolonialiseringarbeidet.

Forord

Arbeidet med denne oppgaven har vært en enormt lærerik prosess. Det har gitt meg stor glede å lese mange underfundige, morsomme, bisarre og tidvis svært groteske historier fra en svunnen tid, og forsøke å sette dette inn i en meningsfull sammenheng. Ikke minst har den hektiske skrivefasen gitt meg uvurderlige erfaring innen intensivt arbeidspress og bearbeiding av u håndgripelige mengder informasjon. Historiefaget har alltid for meg vært en kilde til fascinasjon og læringsglede. Vi har bestandig noe å lære av fortiden, og vi nordmenn er utvilsomt knyttet sterkere til europeiske politiske, kulturelle og ideologiske strømninger enn det vi selv umiddelbart tenker.

Jeg ønsker å takke min veileder professor Odd Arvid Storsveen som har gitt meg gode, konstruktive tilbakemeldinger og interessante veiledningssamtaler underveis i arbeidet. Han har alltid bydd på gode historier om alt fra Zulukrigen til obskure skrekkfilmer. Jeg vil også takke min biveileder professor Veronique Pouillard som har delt mye kunnskap om Kongo og belgisk kolonialisme, og sjenerøst har latt meg låne bøker langt over normal lånetid. Tusen hjertelige takk til begge to! Det var postdoktor Jonas Fossli Gjersø som først introduserte meg for nordmennene i Kongo og satte meg på sporet av oppgavens tema, og det er jeg takknemlig for. Jeg vil også rette en takk til Espen Wæhle og Bjørn Godøy som har forsket på nordmenn i Kongo, sendt meg litteraturforslag og velvillig besvart mine spørsmål.

Til slutt ønsker jeg å takke alle medstudenter ved lektorprogrammet som jeg har delt min studietid med gjennom fem interessante og berikende år. En spesiell takk til Michael Evensen som har kommet med verdifulle innspill og oppmuntrende kommentarer underveis, i tillegg til korrekturlesing. Susanne Jæger har også bidratt med å korrekturlese flere kapitler. Erik Lindahl har delt faglig engasjement og materiale fra sin egen bacheloroppgave. Takk!

Aleksander Jæger

Oslo, mai 2020

Innholdsfortegnelse

1	Innledning	1
1.1	Problemstilling og forskningsspørsmål.....	2
1.2	Historiografi	3
1.3	Teori	8
1.4	Kilder og metode	11
2	Historisk bakgrunn	15
2.1	Massemedium og partipresse: utenriksdekning i norske aviser.....	15
2.1.1	Fra Kongo til norske aviser	18
2.2	Fristaten Kongo (1885-1908).....	19
2.2.1	Internasjonal kritikk: den humanitære debatten	25
2.3	Norske kongofarere.....	30
2.3.1	Sol og død: norske kongofarere og tidlig kritikk.....	34
3	Opprør i et fremmed land, 1900-1902	36
3.1	Budja-stammen bryter ut i opprør	36
3.1.1	«Grusomhederne i Kongo» - dekning i borgerlige og liberale aviser	39
3.1.2	«De hvides skrækelegioner i Kongostaten» - dekning i en sosialistisk avis	44
3.1.3	Kritikk i lokalpressen.....	46
3.1.4	Oppsummering av kritikken og sammenlikning med Boerkrigen i norske aviser	48
3.2	Leserbrev, koloniale fortellinger og informasjon om norske kolonister.....	50
3.2.1	Leserbrev og skildringer fra nordmenn i det fjerne Afrika.....	50
3.2.2	Informasjon om norske kongofarere i pressen	55
3.3	Underholdning fra Kongostaten: vitenskap og kuriosa	57
3.3.1	Kuriosa og orientalisme: postsekker, kvæsarvals og elefant-skole	59
4	Britisk kritikk og europeisk stormaktspolitikk, 1903-1906	62
4.1	Økende britisk kritikk i norsk presse	62
4.1.1	Konflikt mellom europeiske makter	65
4.2	Kritikk og norske kolonister	69
4.2.1	Divergerende oppfatninger: bokanmeldelse og leserbrev	72
4.2.2	Kong Leopolds propaganda i norske aviser	75
4.3	Spor av <i>Mørkets hjerte</i> i norske aviser	79
4.3.1	Kannibalisme i Afrikas indre.....	83
4.3.2	Frantz Fanon og afrikanske stemmer.....	85
5	Kampen om Kongo i norsk presse, 1907-1908	89
5.1	Den humanitære debatten i norske aviser	91
5.1.1	«Congo og Belgien – Forsvar og angreb» – debatt i Morgenbladet.....	94
5.1.2	Norske arbeidere og kolonialisme	98
5.1.3	Kongostatens innbitte forsvarere	99
5.1.4	Norske kongofarere i sivilisasjonens navn – kritikk i Stavanger Aftenblad	102
6	Konklusjon	107
6.1	Representasjoner i norsk offentlighet	107
6.2	Norge og kolonialisme: mellom humanitærisme og stormaktspolitikk	110
	Litteraturliste.....	114

1 Innledning

Lesere av Lofotposten 3. mai 1900 la kanskje merke til en nyhetsnotis på andre side av torsdagsavisen blant en rekke nyheter fra innland og utland. «I Civilisationens Navn!» lød overskriften på teksten som beskrev slette forhold i to ulike europeiske kolonier. Først fortalte notisen at flere innfødte var drept i en tysk øykoloni i Oseania, for deretter å ta for seg beskyldningene om mishandling og overgrep i Kongostaten som hadde florert i europeisk og norsk presse de foregående ukene. «Oprørende er det, hvad Belgiere har forøvet i Kongo, hvor en Handelsagent bl.a. har dræbt en hel Del Indfødte, og spiddet Kvinder og Børn. Blandt de vilde er Europæerne ofte vildere end den uciviliserede.»¹ Oppslaget i den nordnorske lokalavisen Lofotposten gir et innblikk i den norske pressens dekning av kritikkverdige forhold i Kongostaten. Slike nyhetsnotiser med oppsiktsvekkende og groteske skildringer av overgrep mot lokalbefolkningen sto på trykk i mange norske aviser, og det eksisterte en kritisk konsensus i norsk presse. Likevel var det ikke bare groteske skildringer fra Kongo som nådde norske avislesere ettersom reiseskildringer, leserbrev og vitenskapsartikler også kom på trykk. Kongo var ikke bare et sted for mishandlinger, men lokket også med eksotiske, spennende og underholdende fortellinger. Lofoten lå kanskje langt unna Kongo, men leserne fulgte ivrig med på hva som skjedde i fjerne strøk. Ikke minst var Norge knyttet til den afrikanske kolonien gjennom de mange nordmennene som tjenestegjorde for kolonimyndighetene.

Området som i dag utgjør *Den demokratiske republikken Kongo* har en turbulent fortid. Etter at landet ble uavhengig fra belgisk styre i 1960, har Kongo vært preget av etniske konflikter, sosial urolighet og militær intervensjon.² Disse konfliktene har en lang og sammensatt historie som strekker seg tilbake til europeernes kolonisering av Afrika på 1800-tallet. Det var kong Leopold II av Belgia som tok kontroll over området rundt Kongofloden og opprettet *Fristaten Kongo* som han styrte fra 1885 til 1908. I løpet av Kongostatens levetid dro over 200 nordmenn for å bidra i kolonistyret på ulike måter. De norske kolonistene, gjerne omtalt som «kongofarere», fikk betydelig oppmerksomhet i den norske pressen. Kolonistene skrev brev, reiseskildringer og tok med seg suvenirer fra det eksotiske Afrika. Dette skapte også oppmerksomhet hjemme i Norge. Over en lenger periode var det flere oppslag, notiser og saker i både riks- og lokalaviser som tok for seg de norske kolonistene og deres virksomhet.

¹ Lofotposten, 3. mai 1900, 2.

² I denne oppgaven vil jeg konsekvent bruke «Kongo», «Kongostaten» og «Fristaten Kongo» for å referere til staten som i dag heter *Den demokratiske republikken Kongo* (DR Kongo), også kjent under tidligere navn som *Zaire*, *Belgisk Kongo* og *Fristaten Kongo*. Dette må ikke forveksles med nabolandet *Republikken Kongo* (tidligere *Kongo-Brazzaville*) som er en tidligere fransk koloni.

Nyhetsaker fra og om Fristaten Kongo var et gjentakende tema i norske aviser på tidlig 1900-tallet. Ikke minst viet den norske pressen spalteplass til den etter hvert svært så betente internasjonale debatten rundt de humanitære forholdene i Kongostaten. Det er denne samlede mediedekningen jeg ønsker å se nærmere på i denne masteroppgaven.

1.1 Problemstilling og forskningsspørsmål

Det drives verdifull forskning på hvem de norske kolonistene var og hva de gjorde i Kongostaten. Derimot har det vært mindre fokus på hvordan den norske offentligheten har forholdt seg til nordmenn i den europeiske imperialismens tjeneste. Denne oppgaven vil derfor ta for seg dekningen av Fristaten Kongo i norsk presse i et bredt perspektiv, og se dette i sammenheng med den norske offentligheten og dens forhold til europeisk kolonialisme. Helt konkret ønsker jeg å se nærmere på tre forhold.

For det første vil jeg kartlegge hva norske aviser skrev om Fristaten Kongo og hvordan dette ble fremstilt. Dette inkluderer både riksavisene i Kristiania og et utvalg lokalaviser fra forskjellige deler av landet. Jeg vil også trekke frem likheter og forskjeller mellom dekningen på tvers av politiske skillelinjer. For det andre vil jeg ta for meg dekningen av de norske kolonistene. Kongofarerne ble både omtalt i pressen og skrev selv innlegg i en rekke aviser. Hva ble skrevet om de norske kolonistene, og hvilke forhold er det den norske pressen fokuserer på? I tillegg vil jeg se på hvordan kolonistenes egne stemmer kommer frem i publiserte leserbrev og intervjuer. For det tredje er det av interesse å se på hvordan den internasjonale humanitære debatten på starten 1900-tallet kom til uttrykk i den norske offentligheten. I europeisk og amerikansk presse fikk «kongospørsmålet» en fremtredende plass i det offentlige ordskiftet. Spesielt i Storbritannia vokste det frem en sterk motstandsbevegelse som fikk gjennombrudd for sine krav om endring. I Belgia var den offentlige opinionen splittet, og kong Leopold II forsøkte å påvirke debatten gjennom en organisert pressekampanje. Hvilke sider av denne debatten finner vi igjen i norsk presse? Jeg vil se på hvilken informasjon som kom frem, hvordan de ulike aktørene i debatten ble fremstilt og hvordan norske aviser stilte seg til partene i konflikten.

Det jeg ønsker å undersøke kan vi derfor sammenfatte i en samlet problemstilling: *Hvordan ble Fristaten Kongo, de norske kolonistene og den humanitære debatten fremstilt av pressen i den norske offentligheten i perioden 1900-1908?*

Oppgaven vil ta for seg og forsøke å besvare følgende forskningsspørsmål knyttet til den overordnede problemstillingen:

- *Hva ble skrevet om Fristaten Kongo og hvordan ble dette fremstilt i norsk presse?*
- *Hva skrev avisene om de norske kolonistene i Kongo? I hvilken grad knyttes de norske kolonistene til kritikken, og hvordan svarte kolonistene selv på dette?*
- *Hvordan ble kritikken av Kongostaten dekket? Var det forskjell i dekingen i ulike aviser på bakgrunn av politisk grunnsyn?*
- *I hvilken grad var norske aviser påvirket av kong Leopolds intensive pressekampanje? Hvilken påvirkning kom fra den mer kritiske britiske pressen?*
- *Hva kan den samlede pressedekningen si om den norske offentlighetens forhold til nordmenn i Kongostaten, den europeiske kolonialismen og forholdet til de aktuelle maktene?*

Avgrensning

Oppgaven er avgrenset til tidsrommet mellom 1900 og 1908. Dette var perioden da internasjonale medier for alvor satte lys på forholdene i Kongostaten. Pressedekningen skiller seg fra tidligere ved at de kritiske stemmene fikk en vesentlig større plass i det offentlige ordskiftet, og kolonimyndighetene på sin side mobiliserte egne ressurser for å påvirke den offentlige opinionen. Fra 1900 konsoliderte flere enkeltindivider i Storbritannia kritikken ved å organisere en reformbevegelse. *Congo Reform Association* ble offisielt dannet i 1904 av journalisten og aktivisten E.D. Morel som allerede hadde vært en offentlig stemme mot Leopolds styre i flere år. Kritiske rapporter fra den britiske konsulen Roger Casement (1903) og Kongostatens egen undersøkelseskomisjon (1905) hadde vesentlig innflytelse på den videre debatten. Fra 1906 til 1908 forhandlet kong Leopold med belgiske myndigheter om en overtakelse av kolonien. Dette kulminerte med den belgiske stats overtakelse i november 1908 etter nesten et tiår der Kongo hadde fått betydelig med plass i europeiske avisspalter.

1.2 Historiografi

Tidligere forskning om norske kolonister i Kongo

De norske kolonistene i Kongo har lenge vært et glemt kapittel i norsk historie. Historikere og etnografer har kjent til nordmennenes deltakelse i Kongo, men dette har vært lite diskutert i den norske offentligheten. Det første verket som tok for seg skandinaver i Fristaten Kongo kom ut i flere deler mellom 1902 og 1905. *Skandinaver i Congo* av den danske oberstløytnanten Harald Jensen-Tusch var et rikt illustrert oversiktsverk om Kongostaten og alle registrerte kolonister fra Danmark, Sverige og Norge frem til 1905. Den danske

forfatteren hadde selv en bror som døde i koloniens tjeneste. I tillegg til en oversikt over daværende kongofarere, viste boken en stor interesse for geografi, klima, plante- og dyreliv, samt de ulike befolkningsgruppene hos de innfødte. Verket forfektet den dominerende europeiske politiske ideologien som preget kolonistenes arbeid, inkludert en eksplisitt raselære. Ikke minst var Jenssen-Tusch tydelig på at han ikke hadde funnet kritikkverdige forhold som kan knyttes til skandinavenes virksomhet i kolonien: «Beskyldninger mod Mishandling af de Sorte have, saa vidt vides, ikke være rettede mod nogen Scandinav.»³ I tillegg påpekte han at beskyldningene om humanitære overgrep begått av kolonimyndighetene var sterkt overdrevne.

Selv om oppmerksomheten rundt kongofarerne i sin samtid var betydelig, var det ikke før på 2000-tallet at dette igjen skulle bli et tema i norsk offentlighet.⁴ En økt interesse for kong Leopolds uavhengige Kongostat rundt tusenårsskiftet skyldtes hovedsakelig den internasjonale bokutgivelsen av Adam Hochschilds *King Leopold's Ghost* (1998) som satte kolonistenes overgrep mot lokalbefolkningen på dagsorden.⁵ Tydelig inspirert av Hochschild, oversatte Syphilia Morgenstjerne i 2002 Edmund Dene Morels *Red Rubber* (1906) til norsk. I tillegg til oversettelsen, skrev hun et etterord som tok for seg de norske kongofarerne. Boken fikk navnet *Kongelig Slaveleir: Historien om et terrorregime* (2002). Der Jenssen-Tusch fastholdt at skandinaver ikke kunne lastes for de humanitære overgrepene, skriver Morgenstjerne at nordmenn hadde en vesentlig del av det moralske ansvaret. Hun ytrer seg svært kritisk til hvordan kolonistyret har blitt fremstilt i ettertid, og det er denne kritiske tonen som karakteriserer hennes verk. Når det gjelder kongofarerne i den norske offentligheten, skriver hun at dette ikke var noen «stor sak». Morgenstjerne konkluderer med at «selv om norske aviser trykte noe mer utenriksstoff da enn nå, skrev de ikke mye om Kongo. Det lille som sto på trykk, var nok preget av at så mange som 2-300 nordmenn tjenestegjorde under kong Leopold».⁶ Som vi ser av datamaterialet til denne oppgaven, var derimot interessen for Kongo i norske medier betydelig i sin samtid. Ikke minst ble de humanitære forholdene dekket minst like aktivt som de norske kolonistene.

³ Harald Jenssen-Tusch, *Skandinaver i Congo: svenske, norske og danske mænds og kvinders virksomhed i den uafhængige Congostat* (København: Gyldendal, 1905), 732.

⁴ Kun et mindretall artikler har blitt publisert før dette, se f.eks. Steinar Sørensen, «En odøling i Kongostaten,» *Solør-Odal* 5, no. 2 (1977); Steinar Sørensen, «Fra Kristiania til Kongostaten,» *Byminner* 2(1977). Samlinger av etnografika fra Kongo, ved f.eks. Etnografisk Museum i Oslo, har også gitt oppmerksomhet om Kongo i norsk offentlighet.

⁵ Boken ble gitt ut på norsk i 2002 med tittelen «Kong Leopolds arv: en beretning om grådighet, forferdelser og heroisme i det koloniale Afrika». Adam Hochschild, *King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror and Heroism in Colonial Africa* (New York: Mariner Books, 1999).

⁶ Syphilia Morgenstjerne er et litterært pseudonym for journalisten og redaktøren Mari Toft. Syphilia Morgenstjerne, *Kongelig slaveleir: Historien om et terrorregime* (Nesbru: Fritt og vilt, 2002), 11.

Bjørn Godøys *Solskinn og død: Nordmenn i kong Leopolds Kongo* (2010) er det mest fullstendige, grundige og omfattende verket som er publisert om nordmenn i Kongo. Godøy tar i bruk mer nyanserte fremstillinger og setter de norske kolonistenes rolle inn i en bredere historisk kontekst. Boken er basert på et bredt kildemateriale, inkludert norsk og belgisk arkivmateriale, dagbøker, brev og annen korrespondanse, og gir dermed en omfattende oversikt over hvem de norske kongofarerne var og hva de foretok seg i koloniens navn. Han presenterer en mengde forskjellige aktører med ulike motiver og interesser. Resultatet er en mer nyansert fremstilling av nordmennenes rolle og handlinger enn hos både Jenssen-Tusch og Morgenstjerne. Godøy konkluderer med at flere av de norske kolonistene var med på de systematiske overgrepene mot de innfødte, og fremhever hvordan de var en del av kolonimyndighetens maktutøvelse på lik linje med andre europeiske kolonister. Slik hadde også nordmennene et moralsk ansvar for den humanitære tragedien i Fristaten Kongo. Det bør vi også være klar over i dag: «Det er min mening at dette er vår historiske og moralske plikt som nordmenn: å se oss selv i kongofarernes sted.»⁷

Om pressedeckningen fremhever Godøy de mange kritiske artiklene som sto på trykk i Norge. Han tar spesielt for seg Morgenbladet, men har også med henvisninger til flere aviser som Aftenposten og Dagbladet. Han gir innblikk i en økende kritikk frem til Kongostatens overtakelse i 1908, og han tar også for seg enkelte av de norske kongofarerne som forsvarte kolonien i avisene. Derimot står det lite om den mer vidtrekkende dekkningen av Fristaten Kongo. Datamaterialet til denne oppgaven viser at Kongo dukket opp i en rekke sammenhenger i norsk presse, og det var ikke alltid knyttet til kritiske forhold. I tillegg er det verdt å nevne at kun et lite utvalg av aviser innen partipressen og lokalpressen er representert. Det er derfor av stor interesse å forsøke å kartlegge et mer fullstendig bilde av hva som ble skrevet om Fristaten Kongo, med bakgrunn i et større utvalg av norske aviser på tvers av politiske standpunkter og geografisk tilhørighet.

Det er viktig å fremheve antropologen og historikeren Espen Wæhle som i mange år har tematisert norske kolonister og kartlagt ulike grupper skandinaver innen kolonisystemet. Til sammen har han publisert over 20 fagartikler og bokkapitler, og et titalls populærvitenskapelige tekster i magasiner og internettpublikasjoner.⁸ Dette basert på

⁷ Bjørn Are Godøy, *Solskinn og død: nordmenn i kong Leopolds Kongo* (Oslo: Spartacus, 2010), 216.

⁸ Jeg har referert til flere verk av Espen Wæhle underveis i oppgaven. En samlet oversikt finnes i litteraturlisten. Av andre betydelige bidrag kan jeg nevne Espen Wæhle, «Skandinaviske kongofarere: Etnografisk røveri i barbariets år?», *Jordens Folk* 4(2000); Espen Wæhle, «Scandinavian Agents and Entrepreneurs in the Scramble for Ethnographica during Colonial Expansion in the Congo,» i *Navigating Colonial Orders, Norwegian Entrepreneurs in Africa and Oceania during Colonialism*, red. Kirsten Alsaker Kjerland og Bjørn Enge

etnografiske samlinger fra kongofarerne og arkivstudier. Wæhle var også en av initiativtakerne til den fellesnordiske vandreutstillingen *Kongospor* som ble vist frem i Sverige, Finland, Danmark og Norge i perioden 2005-2008. Utstillingen ble holdt i Norge på Kulturhistorisk museum i Oslo i 2007. En medfølgende katalog med informasjon knyttet til utstillingen ble også publisert.⁹

Av andre relevante litterære verker, kan jeg nevne Kirsti Bloms roman *Kitten* (2003). Romanen handler om en ung nordmann som drar for å tjenestegjøre for kolonimakten i Kongo, og han gjennomgår en personlig endring i møte med koloniens undertrykkende og brutale virkelighet.¹⁰ I de siste årene har det også blitt skrevet noen tidsskriftartikler og akademiske oppgaver av mindre omfang. Dette inkluderer to bacheloroppgaver, der en tar for seg nordmennes rolle i kolonistyre mens en annen har sett på Morgenbladets dekning av kongofarerne på 1890-tallet.¹¹ Sammenfattet kan vi se at den historiske faglitteraturen om nordmenn i Fristaten Kongo har vært preget av spørsmålene om hvem kolonistene var og hva de gjorde, med fokus på hvilken rolle nordmennene hadde i kolonistyre og hvilket moralsk ansvar nordmenn har hatt for de humanitære overgrepene som ble begått.

Norske mediers dekning av Afrika og Kongo i et historisk perspektiv

I det norske forskningsmiljøet er det spesielt Elisabeth Eide og Anne Hege Simonsen som har tatt for seg utenriksjournalistikkens historie i norsk presse. Begge har jobbet som journalister og deltatt i medieforskningsprosjektet *Norge fra halvkoloni til humanitær stormakt: Hundre år med "de andre" i norsk presse*. I de to bøkene *Å se verden fra et annet sted: medier, norskhet og fremmedhet* (2004) og *Verden skapes hjemmefra: pressedekningen av den ikke-vestlige verden 1902-2002* (2008) tematiserer de forestillinger om det norske og det fremmede. Gjennom eksempler fra starten av 1900-tallet og frem til i dag, viser forfatterne hvordan mediene besitter en stor definisjonsmakt, konstruerer bilder og har bidratt til å marginalisere minoriteter. Dessuten har dekningen av utlandet i norsk presse vært et lite fremtredende tema i både pressehistorien og den akademiske forskningen. I dekningen av Afrika har norske medier fra starten av 1900-tallet vært preget av nasjonalismen og kolonialismens ånd. Dette perspektivet har blitt nyansert og utvidet gjennom hundreåret,

Bertelsen (Oxford: Berghahn, 2015); Espen Wæhle, «Brev fra Kongofloden ... og andre skatter fra kolonitiden,» i *P2-akademiets Bokserie*, red. Annette Hobson (Oslo: Transit, 2010).

⁹ Peter Tygesen og Espen Wæhle, *Kongospor: Norden i Kongo - Kongo i Norden* (Stockholm: s.n., 2007).

¹⁰ Kirsti Blom, *Kitten* (Oslo: Oktober, 2003).

¹¹ Haavard Mandt Brokke, «Nordmenns deltagelse i europeisk kolonialisme: agenter for Fristaten Kongo, 1885-1908» (Bachelor, Universitetet i Oslo, 2018); Eirik Lindahl, «Sivilisasjonskorstog, sensasjon og skandale: Morgenbladets dekning av Fristaten Kongo og forholdet mellom redaksjon og norske aktører, 1893-1901» (Bachelor, Universitetet i Oslo, 2019).

likevel har nyere deknningen av Afrika hatt et preg av kriser, nød og elendighet.¹² Et svært forenklet bilde av et stort og variert kontinent.

Over hundre år etter at kongofarerne var godt synlige i mediebildet, skulle Kongo få en fornyet aktualitet i den norske offentligheten. I 2009 ble de to nordmennene Tjostolv Moland og Joshua French pågrepet og siktet for drap i DR Kongo. Saken fikk enorm oppmerksomhet i norsk presse. I ettertid har flere stemmer ytret seg kritisk til mediernes dekning av saken, og hvordan Kongo og kongolesere ble fremstilt. Hvordan norske myndigheter handlet for å få nordmennene hjem og hvordan mediene dekket saken, er en diskusjon som fortsatt pågår. Senest våren 2020 skapte bokutgivelsen av antologien *Maskespillet i Kongo - Hvordan løslatelsen av to leiesoldater ble et nasjonalt anliggende* debatt.¹³ Boken er skrevet av tolv journalister, forskere og samfunnsdebattanter, og den setter et kritisk lys på «kongosaken» fra et samfunnsmessig perspektiv. Den norske offentlighetens forhold til Kongo og Afrika er et høyst aktuelt tema også den dag i dag.

Hensikten med denne oppgaven er å kombinere den tidligere forskningen om norske kolonister i Kongo med en analyse av et bredt utvalg aviser i den norske offentligheten, og se dette i sammenheng med sentrale perspektiver innen postkolonial teori. Denne oppgaven vil derfor bygge videre på de begrensede undersøkelsene om den norske pressedekningen om Kongo rundt århundreskiftet, og forsøke å tegne et fullstendig bilde av den informasjonen som var tilgjengelig for den norske offentligheten. Hva som ble skrevet og hvordan Kongo ble fremstilt i pressen har vært lite fremtredende tema i den norske konteksten. Et viktig moment i oppgaven er å kartlegge hvilken informasjon som kom frem i avisene og hvor dette er hentet fra. Videre vil nærlesning og analyse av aktuelle tekster, sett i et pressehistorisk lys samt med fokus på språklige konstruksjoner, gi et verdifullt bidrag til kunnskapen vi har om den norske offentlighetens forhold til Fristaten Kongo, norske kolonister og den internasjonale humanitære debatten. Ikke minst kan dette gi en indikasjon på den norske offentlighetens forbindelser til europeisk imperialisme og synet på nordmenns bidrag til kolonialismen i Afrika.

¹² Elisabeth Eide og Anne Hege Simonsen, *Verden skapes hjemmefra: pressedekningen av den ikke-vestlige verden 1902-2002* (Oslo: Unipub, 2008), 75-76.

¹³ Boken ble omtalt og diskutert i bl.a. Morgenbladet, Stavanger Aftenblad og Vårt Land. Marta Tveit, red. *Maskespillet i Kongo - Hvordan løslatelsen av to leiesoldater ble et nasjonalt anliggende* (Frekk Forlag, 2020).

1.3 Teori

Det er vanskelig å ta for seg historieskriving om kolonitiden og Afrika uten å nevne noen av de sentrale teoretiske perspektivene som har påvirket fagfeltet de siste tiårene.

Postkolonialismen har bragt inn nye perspektiver og satt fokus på forholdet mellom kolonimakten og de koloniserte. Denne retningen er ofte knyttet til nyere kulturhistoriske tilnærminger som har fått stor innflytelse i historiefaget de siste tiårene. Denne «språklige vendingen» blir definert som et nytt fokus på de konstruktive og subjektive aspektene ved all språkbruk, og dermed vektleggingen av at virkeligheten er språklig konstruert.¹⁴ Maktforhold, relasjoner og representasjoner står sentralt i denne formen for historieskriving. Jeg vil kort nevne noen teorier og perspektiver som jeg senere vil trekke frem under drøftingen av pressedekningen senere i oppgaven.

Avkolonisering, postkoloniale studier og orientalisme

I områder som tidligere har vært kolonisert av europeiske makter har de nye impulsene i historiefaget ført til nye innfallsvinkler og blikk på kolonitiden, og utviklingen i tiden etter. Postkolonialismen har vunnet innflytelse i disse områdene og lagt grunnlaget for en nytenkning der verden ikke bare blir sett på fra et europeisk perspektiv.¹⁵ Denne tradisjonen har sitt opphav fra avkoloniseringen på 1950- og 1960-tallet, og fremover. Den postkoloniale tradisjonen er derimot ikke et systematisk eller helhetlig paradigme for historiefaget. Tvert om er den karakterisert ved sitt mangfold av teorier og sprikende retninger med fokus på litteratur og kultur. Postkolonialisme kjennetegnes først og fremst ved kritikk av moderniseringsperspektivet og opplysningstidens rasjonalisme som har preget den moderne historieforståelsen. Slik kan vi forstå postkolonialismen først og fremst som et perspektiv som utfordrer de etablerte fortellingene innen nasjon- og imperiehistorien ved å sette fokus på de undertrykkede, glemte eller neglisjerte i historien.¹⁶ Spesielt tematiserer postkolonialismen maktforhold mellom kolonimakten og de koloniserte. Viktige verker inkluderer Chinua Achebes skjønnlitterære roman *Things Fall Apart* (1958) og tekstsamlingen *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literature* (2002), samt forfattere som Frantz Fanon, Edward Said, Gayatri Spivak og Homi K. Bhabha.

¹⁴ Leidulf Melve, *Historie: historieskriving frå antikken til i dag* (Oslo: Dreyers forlag, 2010), 222.

¹⁵ Ibid., 237.

¹⁶ Prasenjit Duara, «Postcolonial History,» i *A Companion to Western Historical Thought*, red. S. & Kramer Maza, L. (Blackwell Publishing, 2002), 417.

Når det er snakk om avkolonisering og postkolonialisme i Afrika, er det spesielt relevant å trekke frem Frantz Fanon som ofte blir sett på som en foregangsfigur. Tematikken i hans arbeid tar for seg de menneskelige, sosiale og kulturelle konsekvensene av avkoloniseringen, samt forsøkte han å konstruere en sosialpsykologisk forståelse av kolonitilstanden. Fanon ble født på den franske øyen Martinique i Antillene og tok utdanning i Frankrike. Han beskrev i sine to mest innflytelsesrike verker *Black Skin, White Masks* (1952) og *The Wretched of the Earth* (1961) hvordan det koloniale systemet konstruerer og opprettholder en institusjonell rasisme som undertrykker de koloniserte.¹⁷ Ikke minst har han gjort seg kjent for sitt synspunkt på at voldsbruk blir et nødvendig virkemiddel for å kvitte seg med det koloniale systemet, og for å gjenreise de kolonisertes selvforståelse og selvrespekt. Fanon jobbet senere som lege og psykiater i Algerie, for deretter å være aktiv i den algeriske frigjøringsbevegelsen. Han døde av leukemi i 1961. Senere har Fanon fått en betydelig status og inspirert frigjøringsbevegelser i flere deler av verden. Hans verker og teoretiske perspektiver er ekstensivt diskutert den dag i dag, spesielt i sammenheng med kulturstudier. Også innenfor historieforskningen kan Fanon bidra til å forstå de komplekse prosessene rundt avkolonisering, samt sette fokus på den subjektive erfaringen av europeisk kolonialisme fra perspektivet til de kolonialiserte.

Det er også viktig å nevne det innflytelsesrike verket til litteraturkritikeren Edward Said. I boken *Orientalism* (1978) beskrev han hvordan «Orienten» har blitt til som en vestlig intellektuell konstruksjon. Dette ved fremheve kontraster, stereotypier og nedlatende beskrivelser i forholdet mellom «Øst» og «Vest». Slik har europeere fremstilt mennesker i koloniområder som «den andre» i negativ forstand, og gjerne med karakteristikk som primitiv, irrasjonell og emosjonell. Det er også viktig å legge vekt på at begrepet «orientalisme» beskriver et eurosentrisk perspektiv som er generalisert, og kan knyttes til en påstått vestlig kulturell overlegenhet.

Taking the late eighteenth century as a very roughly defined starting point Orientalism can be discussed and analyzed as the corporate institution for dealing with the Orient—dealing with it by making statements about it, authorizing views of it, describing it, by teaching it, settling it, ruling over it: in short, Orientalism as a Western style for dominating, restructuring, and having authority over the Orient.¹⁸

¹⁷ Opprinnelig skrevet på fransk: *Peau Noire, Masques Blancs* (1952) og *Les Damnés de la Terre* (1961).

¹⁸ Edward W. Said, *Orientalism* (London: Penguin Books, 2003), 3.

En sentral tematikk blir her hvordan europeiske koloniserte områder og mennesker har kommet til uttrykk gjennom skriftlige representasjoner. Said tar hovedsakelig for seg Midtøsten i sine studier, men hans teoretiske rammeverk kan også være relevant for å forstå fremstillingene av den europeiske kolonialismen i Afrika. Dette gjelder både oppmerksomheten om språklige konstruksjoner og hvordan Afrika har blitt fremstilt i vestlig litteratur. Ikke minst er dette relevant for dekingen i norske aviser som er tett knyttet til den europeiske pressen og tar for seg norske kolonister. Orientalismen kan gi en kritisk inngang til å studere journalistikk under koloniale maktforhold.¹⁹

Det er viktig å påpeke at de overnevnte teoretiske rammeverkene er mye diskutert innen akademiske miljøer. Postkolonial historie er i seg selv en sprikende retning som det er vanskelig å definere, ofte nevnt i sammenheng med begreper som *postmoderne*, *poststrukturalisme* og *dekonstruksjonisme*. Felles for disse retningene er at de har ført til en økt bevissthet om rollen til språk og litterære virkemidler i historisk forskning, og om kompleksiteten i historisk kunnskap.²⁰ Ikke minst har økt bevissthet rundt disse språklige fremstillingene påvirket hvordan historikere har lest kilder og forsøkt å avdekke maktstrukturene som ligger bak den vestlige kunnskapsproduksjonen. Dette har bidratt til økt bevissthet for den eurosentrisk historietradisjonen, og måten historikere har tolket skriftlige kilder på.

Teoretiske muligheter og begrensninger

Jeg ønsker å inkludere og drøfte disse teoretiske tilnærmingene i denne oppgaven fordi det kan gi et fruktbart blikk på fortidens skriftlige fremstillinger. Sett under ett stiller jeg meg positiv til postkolonialismen som en kritisk tradisjon for å analysere fremstillinger og representasjoner i et tekstutvalg. Jeg mener at fokuset på språklige konstruksjoner og et kritisk blikk på vestlig kunnskapsproduksjon danner et viktig grunnlag for å forstå fortidens menneskers forhold til den europeiske kolonialismen. Samtidig som dette perspektivet gir muligheter, er det også viktig å være klar over mulige begrensninger. Den postkoloniale retningen har fått kritikk for kunstige skiller og mangel på nyanser mellom koloniserer og kolonisert. Marxistiske historikere har spesielt kritisert postkolonialismen for sin mangel på systematisk kritikk og klasseperspektiv. Det er også verdt å nevne den mer abstrakte utfordringen ved relativisme og universalisme, samt at teoretiske konstruksjoner som orientalismens motsetninger med «oss» og «dem» ikke er like eller allmenngyldige på

¹⁹ Eide og Simonsen, *Verden skapes hjemmefra*, 37.

²⁰ Melve, *Historieskriving frå antikken til i dag*, 230; Duara, «Postcolonial History,» 417-418.

forskjellige steder i tid og rom. Ikke minst er tradisjonen mer kritisk og danner knapt et eget teoretisk rammeverk. Det kan rett og slett være vanskelig å definere «postkolonialisme» som en sammenhengende teoretisk helhet.

Det er viktig å understreke at analysen i denne oppgaven tar utgangspunkt i det empiriske materiale som er tilgjengelig. I tolkningen av kildene trekker jeg inn relevante teorier som kan belyse hvordan ulike hendelser, aktører og forhold ble fremstilt i den norske offentligheten. Spesielt gjelder dette når jeg tar for meg hva som ble skrevet om Fristaten Kongo og hvordan dette ble fremstilt. Her er det for eksempel svært verdifullt å dra nytte av elementer fra Saids orientalisme-kritikk for å nærmere forstå forholdet mellom nordmenn og det fjerne, eksotiske Afrika. Derimot er ikke denne oppgaven rent teoretisk fundert eller inneholder en utpreget teoridiskusjon. Jeg ønsker heller ikke å presentere noen helhetlig syntese, men derimot å gi innblikk i et avgrenset fenomen som er avskåret i tid og rom. Derfor er også teoridelen av denne oppgaven begrenset. Det viktigste disse teoretiske retningene har til sammen, er språkets betydning for historiske fremstillinger. Språkbruk og representasjoner er derfor viktig for hvordan vi kan tolke pressedekningen, og dermed informasjonen som var tilgjengelig for den norske offentligheten. Dette vil jeg bruke i et forsøk på å tolke funnene i oppgaven ved hjelp av teorier som vektlegger språket som en konstituerende og virkelighetsdannende kraft i historiefaget. Oppgaven innebærer derfor en tekstlig analyse og en historisk kontekstualisering av det som ble skrevet i norske aviser om Kongo på begynnelsen av 1900-tallet.

1.4 Kilder og metode

Kildetilfang og kildekritikk

For å kartlegge og analysere pressedekningen i Norge mellom 1900 og 1908 har jeg tatt utgangspunkt i Nasjonalbibliotekets avissamling. Dette inkluderer flere av de store riksavisene, samt en betydelig mengde lokalaviser. Samlet sett gir databasen et godt innblikk i den norske pressen rundt århundreskiftet med en vid geografisk spredning. Det er disse avis- og presseutklippene som danner grunnlaget for oppgavens analysedel og brukes som primærkilder for oppgavens problemstilling. For oppgavens historiske kontekst har jeg tatt i bruk sekundærlitteratur for å belyse den historiske perioden og aktuelle aktører i oppgavens undersøkelser.

Bruk av avis- og presseutklipp som primærkilder gir både muligheter og begrensninger i en faglig historisk fremstilling. Pressens praksiser, normer og sjangerkrav var vesentlig annerledes på starten av 1900-tallet. For mange tekster er det vanskelig å finne frem til forfatter og kildeopphav, og mange av opplysningene er også umulig å verifisere.²¹ Det viktigste for denne oppgaven er likevel pressedekningens *representativitet* og *validitet*. Avisene representerer en betydelig stemme i den norske offentligheten i begynnelsen av århundret. De er gode kilder for den informasjonen som var offentlig tilgjengelig for nordmenn i perioden. I tillegg er tekstene godt egnet til å svare på oppgavens problemstilling og forskningsspørsmål. Min hensikt er nettopp å undersøke hva som ble skrevet i pressen og hvordan dette ble fremstilt. Jeg vil her benytte tekstene som historiske *levninger*, altså tekstene som kilde til fortidens fremstillinger av og holdninger til samtidens hendelser.

Metode

For å finne frem relevante artikler har jeg systematisk gått igjennom Nasjonalbibliotekets digitale database i den aktuelle perioden. Jeg har avgrenset søket til en måned av gangen, og brukt søkeord som «Kongo», «Kongostat», «Kongostaten», «Congo» og «Congostaten».²² Deretter har jeg gått igjennom alle teksttreffene manuelt og notert de med relevant innhold. Søkefunksjonen i databasen er stort sett pålitelig, men den fanger ikke opp alle aktuelle tekster.²³ Derfor har jeg unntaksvis gått manuelt inn i enkelte utgaver for å lete etter relevant stoff. Dette gjelder stort sett tilfellene der artikler har blitt referert til av andre oppslag, eller rundt viktige datoer der avisene publiserte aktuelle nyhetsartikler. I enkelte tilfeller har jeg også benyttet søkeord i databasen som «Kong Leopold», «Leopold» eller «Belgien» for å finne frem til relevant stoff til oppgaven som ikke nødvendigvis kommer frem ved søk på stikkord knyttet til Kongo. Dette gjelder også for oppslag rundt enkeltpersoner som «Thams» og «Aubert». Datamaterialet til denne oppgaven omfatter over 3000 søketreff i artikler, notiser, reklamer og liknende i den aktuelle avisdatabasen.²⁴ Til sammen har jeg notert 505 unike saker på tvers av ulike aviser. Det vil si at oppslag med likt innhold som ble publisert i for eksempel tre ulike aviser, telles her som én unik sak. Slik kan vi se omfanget av publiserte artikler uavhengig av antallet aviser tilgjengelig til en hver tid i databasen.

²¹ Jeg går nærmere inn på den pressehistoriske konteksten og dens betydning for tolkningen av kildemateriale i kapittel «3.1 Partipresse og massemedium».

²² Den førstnevnte skrivemåten «Kongo» er den mest utbredte, men flere tar også i bruk «Congo» om staten.

²³ Dette er ofte knyttet til dokumentets lesbarhet. Oppløsningen på enkelte utgaver kan variere og dermed gjøre det vanskelig å finne stikkord. I tillegg kan søkefunksjonen forveksle enkelte bokstaver i den gotiske skriftstilen. Dette gjør at enkelte oppslag som er kan være relevante for oppgaven ikke har blitt inkludert i datamaterialet.

²⁴ Antall søketreff i databasen på nevnte stikkord i perioden 1900-1908 er nøyaktig 3181.

En metodisk utfordring som det er viktig å nevne er tilgangen til en av oppgavens sentrale aviser, Social-Demokraten. Enkelte årganger av avisen er ikke tilgjengelig digitalt, og dette gjelder årene 1901 og 1903-1906. Grunnet korona-epidemien har ikke det fysiske materiale ved Nasjonalbiblioteket heller vært mulig å få tilgang til i perioden jeg hadde tiltenkt. Derfor beskriver jeg dekningen i denne avisen med et forbehold som også er nevnt senere i teksten. Det materialet jeg har brukt i oppgaven har gitt en god indikasjon på hovedlinjene i Social-Demokratens dekning og dette endrer seg lite i perioden 1900-1908. Det er likevel grunn til å påpeke at oppgavens omtale av Social-Demokratens dekning ikke er komplett. Jeg har heller ikke hatt mulighet til å skrive om alt som sto på trykk i norske aviser om Kongo i disse ni årene. Til det har antall artikler rett og slett vært for stort. Oppgaven presenterer derfor et representativt utvalg oppslag og artikler som danner grunnlaget for analyse og drøfting.

I tillegg til å danne et overordnet bilde av pressedekningen gjennom databasesøk og utarbeidet statistikk, vil jeg i oppgaven trekke frem relevante tekster for kvalitative analyser. Dette gjelder tekster som er relevante for problemstilling og forskningsspørsmål, og dermed belyse ulike aspekter ved pressedekningen. Dette inkluderer både informasjonen som kommer frem i artiklene, og måten dette blir fremstilt på for den norske offentligheten. I denne sammenhengen vil jeg ta utgangspunkt i en *representasjonsanalyse*. Melve og Ryymin beskriver dette som «å undersøke hvordan ulike fenomener, være det seg imaginære eller reelle, blir fremstilt, altså konstruert og gitt mening.»²⁵ Disse representasjonene vil jeg knytte til den de historiske kontekstene de skapes og leses i, for dermed å kunne si noe om de dominerende holdningene som kom frem i offentligheten.²⁶ Kort fortalt grunner dette ut i en undersøkelse av både *hva som ble skrevet og hvordan dette ble fremstilt*. Jeg vil i utgangspunktet presentere pressedekningen kronologisk, og analysere et utvalg sentrale artikler med et grundigere blikk. Underveis vil jeg også løfte frem felles trekk ved pressedekningen og overordnede tema som går igjen på tvers av de ulike tidsperiodene.

²⁵ Leidulf Melve og Teemu Ryymin, *Historikerens arbeidsmåter* (Oslo: Universitetsforlaget, 2018), 57-58.

²⁶ *Representasjoner* blir her forstått som fremstillinger begrenset til historiske aktører, hendelser og fenomener avgrenset i tid og rom. Dette er relatert til *diskurser* som er en mer strukturell analytisk tilnærming og tar for seg «mønster eller et sett av regler som binder sammen et avgrenset antall representasjoner på bestemte måter.» Diskurser er derfor mer omfattende på et sosialkonstruktivistisk systemnivå enn det som blir undersøkt i denne oppgaven. Ibid., 61-63.

Begreper og navnebruk

I oppgaven tar jeg i bruk en rekke begreper som ved første øyekast kan oppfattes som verdiladde. Jeg har etter beste evne forsøkt å bruke samtidens begreper og stedsnavn i den historiske fremstillingen. Disse eksisterer derfor innenfor en bestemt historisk kontekst, og må ikke tolkes som et uttrykk for forfatterens egne synspunkter eller meninger. Dette betyr derimot ikke at enkelte begreper unngår problematisering og der det er relevant har jeg satt de aktuelle begrepene i en forklarende historisk sammenheng. Når det gjelder stedsnavn har jeg referert til stedets koloniale navn slik som det ble brukt i samtiden. Dersom stedsnavnet har blitt endret i nyere tid, har jeg første gang navnet forekommer i teksten supplert med det nåværende navnet i fotnote. Henvisninger til litterære verk og utenlandske aviser er skrevet i kursiv. Dette gjelder ikke for norske aviser, ettersom dette ville kunne virke forstyrrende og påvirket lesbarheten til teksten.

2 Historisk bakgrunn

2.1 Massemedium og partipresse: utenriksdekning i norske aviser

Når dukket Kongo først opp i norsk presse? Artikler knyttet til begrepet *Kongo*, benyttet om elven, folket og området, kan spores langt tilbake i tid. Helt tilbake til begynnelsen av 1760-tallet finner vi kjøpsannonser for «Kongo-thee» i eksempelvis Norsk Intelligenssedler.²⁷ De første artiklene som kan klassifiseres som nyheter, i det at de forteller om nye hendelser, stammer fra den britiske ekspedisjonen for å kartlegge Kongofloden i 1816. Den Norske Rigestidende fulgte nøye med på ekspedisjonen der den norske botanikeren og økonomen Christen Smith deltok. I et bilag skriver de utfyllende om ekspedisjonen før avreise og ønsker Smith lykke til: «Himmelen ledsage Expeditionen og velsigne Ch. Smiths Bestræbelse med Held for Videnskaben!»²⁸ Naturligvis kom rapportene noe forsinket ettersom avisen mottok oppdateringer med posten. Forsøket på å ta seg oppover elven, tok etter hvert en dramatisk vending og mange av deltakerne døde av sykdom og utmattelse. Nesten ett år senere meldte samme avis at Smith hadde dødd av sykdom.²⁹ Det skulle gå over et halvt århundre før norske aviser igjen kunne skrive om nordmenn som tok den farefulle ferden oppover Kongofloden.

Norske avisers interesse for utlandet var stor i århundrene etter. Utenrikspolitikk og andre former for internasjonal påvirkning, preget avisene på 1800- og begynnelsen av 1900-tallet. For eksempel ble Stanleys oppdagelsesekspedisjoner på 1870- og 1880-tallet bredt omtalt i norske aviser. I et utvalg riks- og lokalaviser har man funnet ut at hele 40% av innholdet i året 1900 kunne knyttes til utenrikspolitikk, andre land eller utenlandske fenomener.³⁰ Dette kan selvfølgelig ha sammenheng med den omfattende migrasjonen av nordmenn og Norges tette tilknytning til internasjonal handel og sjøfart. En annen medvirkende faktor var endringer hos mediene selv. Avisindustrien opplevde en sterk vekst mot slutten av 1800-tallet og ble for alvor en viktig påvirkningsfaktor for store deler av befolkningen. Pressen ble et massemedium som opplyste og underholdte nordmenn i byen så vel som på landet.

²⁷ Norsk Intelligenssedler, 25. januar 1764, 4.

²⁸ Den Norske Rigestidende, 6. april 1816, 5-6.

²⁹ Den Norske Rigestidende, 18. januar 1817, 4. Dødsfallet bekreftet av *The Times* som er sitert i Den Norske Rigestidende, 12. februar 1817, 4.

³⁰ Rune Ottosen, et al., *Parti, presse og publikum: 1880-1945*, vol. 2, Norsk presses historie: 1-4 (1660-2010) (Oslo: Universitetsforlaget, 2010), 305-306.

Den store interessen for innhold fra utlandet henger sammen med den teknologiske utviklingen mot slutten av 1800-tallet. Det norske presselandskapet var i rask endring. Først og fremst var det rotasjonspressen og settemaskinen som drastisk effektiviserte trykkeprosessen. Rotasjonspressen gjorde det mulig å trykke aviser tre ganger så fort som tidligere, og dette førte til en voldsom kapasitetsøkning hos avistrykkeriene. Dette ble kombinert med innføringen av billigere tremassebasert papir. Da Aftenposten ble den første norske avisen med rotasjonspresse i 1886, tok det ikke lang tid før de andre hovedstadsavisene fulgte etter. Morgenbladet, Verdens Gang, Dagbladet og Morgenposten ble alle trykket på rotasjonspresser før århundreskiftet. Innføringen av settemaskinen tok lenger tid, men den sørget for hurtigere og billigere former for satsproduksjon. Disse tekniske nyvinningene sørget for en effektivisert og rimeligere produksjon av aviser.³¹

I tillegg var telegrafene avgjørende for avisens innhold og bidro til at pressen ble stadig mer nyhetsrettet. Telegrafene gjorde det for første gang mulig å korrespondere hurtig og effektivt over store avstander gjennom tekniske apparater. Den første telegraflinjen til Kristiania sto ferdig i 1855, og med forbindelse til Sverige kunne man motta telegrammer fra hele Europa. Avisenes økte etterspørsel etter nyhetstelegrammer var merkbar etter kort tid og det la grunnlaget for egne telegrambyråer. I 1867 ble *Det norske telegrambureau* (NTB) opprettet, og telegrafene fikk posisjonen som den viktigste leverandøren av aktuelle nyhetsmeldinger.³² Som vi skal se videre i oppgaven, hadde NTB en sentral rolle i å formidle utenriksstoff til norske aviser. Telegraftjenestene ga tilgang til en mengde billige utenriksnyheter som endte opp i norske aviser. Selv om nyhetstelegrammene gjerne kom i standardiserte formater og et forholdsvis nøytralt språk, for å være salgbar til aviser fra ulike politiske hold, kunne form og innhold være forskjellig fra avis til avis. Journalister klippet til teksten, la noen ganger til egne kommentarer og laget overskrifter som skulle beskrive innholdet.³³

Både nye og eksisterende aviser knyttet seg til politiske partier mot slutten av 1800-tallet. Opprettelsen av politiske partier, demokratisering og innføringen av parlamentarisme endret vilkårene for den offentlige debatten i Norge, og skapte det som har blitt kjent som «partipressen». Med sin påvirkning på den offentlige opinion, tok avisene tydelig politiske standpunkt. Derimot var det ikke slik at alle avisene var eid av moderpartiet, men de ble i ulik grad påvirket. De liberale venstreavisene sto forholdsvis fritt, mens de konservative ofte fikk

³¹ Ibid., 112-121.

³² Henrik G. Bastiansen og Hans Fredrik Dahl, *Norsk mediehistorie*, 3. utg. (Oslo: Universitetsforlaget, 2019), 99-105.

³³ Eide og Simonsen, *Verden skapes hjemmefra*, 20-22.

økonomisk tilskudd av Høyre. Unntaket var arbeideravisene som i mye større grad ble styrt fra sentralt hold i Arbeiderpartiet.³⁴ Resultatet rundt århundreskiftet var et mangfold av aviser med ulik politisk tilknytning. I denne oppgaven har jeg sammenliknet deknningen av Kongo i aviser med forskjellige partipolitiske standpunkt, særlig hovedstadsavisene som er representert med de konservative *Morgenbladet* og *Aftenposten*, den liberale avisen *Dagbladet*, og den sosialistiske avisen *Social-Demokraten*. Jeg har også tatt for meg en rekke lokale aviser med ulik politisk og geografisk posisjon.

Morgenbladet og Aftenposten – konservative aviser i hovedstaden

Morgenbladet var en av landets ledende aviser rundt århundreskiftet med Nils Vogt som redaktør. Avisen ble grunnlagt i 1819 og hadde en klar borgerlig og konservativ profil i inngangen til det 20. århundre. Det samme gjaldt i stor grad for Aftenposten som ble grunnlagt i 1860, og under ledelse av redaktør Amandus Schibsted, ble en sentral nyhetsavis på slutten av 1800-tallet. De to avisene konkurrerte om å være hovedstadens toneangivende Høyre-avis.³⁵ Morgenbladet og Aftenposten trykket definitivt flest nyhets saker om Kongo, og fulgte de norske kongofarerne tett med oppdateringer om hvem som reiste, kom hjem og døde. Flere leserbrev og koloniale fortellinger ble også publisert på fremtredende plass. Begge avisene kom ut to ganger daglig.

Dagbladet – liberal avis tilknyttet Venstre

Dagbladet startet som et radikalt opposisjonsorgan i Kristiania i 1869 og ble et sterkt Venstreorgan med et uavhengig forhold til partiet. Avisen etablerte seg som kulturradikal og antiautoritær, og var sammen med Verdens Gang den største avisen tilknyttet partiet Venstre.³⁶

Social-Demokraten - Arbeiderpartiets avis

Social-Demokraten, senere kjent som Dagsavisen, ble grunnlagt i 1884 og var fra 1894 eid av Arbeiderpartiet. Avisen ble et viktig redskap i byggingen av arbeiderbevegelsen i Norge. Redaktøren ble valgt på Arbeiderpartiets landsmøte og var en del av partiledelsen, og slik var avisen mer direkte tilknyttet sitt partipolitiske ståsted enn de andre borgerlige og liberale avisene.³⁷

³⁴ Ottosen, *Parti, presse og publikum: 1880-1945*, 2, 32-35.

³⁵ Idar Flo, et al., *Norske aviser fra A til Å*, vol. 4ibid. (Oslo: Universitetsforlaget, 2010), 25, 220.

³⁶ Ibid., 73.

³⁷ Ibid., 78.

Lokale aviser

I denne oppgaven har jeg sett på dekningen i flere lokale aviser med geografisk spredning. Dette inkluderer aviser fra alle fire landsdeler, større og mindre byer. Eksempler på lokalaviser som jeg har referert til flere ganger er Fredriksstad Tilskuer, Agderposten, Stavanger Aftenblad, Bergens Tidende, Trondhjems Adresseavis og Nordlandsposten. Felles for mange av de lokale avisene var at de kom ut sjeldnere enn hovedstadsavisene, én gang om dagen eller et par ganger i uken. De var i større grad rettet mot en by eller et lokalsamfunn, og publiserte gjerne informasjon fra hovedstadspressen, men ofte et par dager senere. Der det er relevant, har jeg presentert ytterligere informasjon om de aktuelle lokalavisene.

I perioden mellom 1880 og 1910 økte antallet aviser i Norge fra 107 til 256.³⁸ Mange nye kom til, og antallet dagsaviser og utgivelser økte kraftig. Dette førte til at avisene fikk et større publikum og nådde ut til nye lesergrupper. Ikke minst befestet dette posisjonen til pressen som «det klart viktigste mediet i offentligheten i hele perioden, ikke bare som nyhetsformidler, men også når det gjaldt den offentlige samtalen om politikk og kultur.»³⁹ Avisene var et massemedium med en vesentlig påvirkningskraft på den offentlige samtalen. Teknologi, partitilhørighet og massekonsumpsjon formet både pressens innhold om og fremstilling av utlandet. Stoffet skulle være både opplysende og underholdene for å tiltrekke lesere. Den store dekningen av utenriksnyheter i avisene vitnet ikke minst om en utbredt fascinasjon for utlandet i Norge.

2.1.1 Fra Kongo til norske aviser

Blant gjennomsnittlige nordmenn var det naturlig nok svært få som hadde førstehåndserfaring fra det afrikanske kontinentet. Brev, litteratur, reiseskildringer og avisartikler ble derfor en viktig kilde til opplysninger om landet, forholdene og menneskene i Kongo. Men informasjon fra Kongostaten var ikke alltid lett tilgjengelig. Koloniseringsmakten bygget i perioden ut infrastruktur i Kongobekkenet, like fullt var de lange avstandene i det enorme landområdet svært krevende for effektiv kommunikasjon. Den viktigste hovedferdselsåren var de mange dampbåtene som seilte opp og ned Kongofloden med post og forsyninger. Damperne var tilpasset kolonimaktens behov for frakt av både varer og tropper, og etter hvert kom det også egne postbåter.⁴⁰ Likevel var det en sterkt begrenset informasjonsstrøm fra Kongo til Europa. Dette gjorde det også vanskelig for de norske kolonistene å delta i en debatt om forholdene i

³⁸ Ottosen, *Parti, presse og publikum: 1880-1945*, 2, 26.

³⁹ Jostein Gripsrud, *Allmenningen: historien om norsk offentlighet* (Oslo: Universitetsforlaget, 2017), 250.

⁴⁰ Espen Wæhle, «Kolonialismens dampende flodfartøy i Kongostaten,» i *Mennesket og havet. Årbok for Norsk Maritimt Museum 2019* (Trondheim: Museumsforlaget, 2019), 89.

Kongostaten. De aller fleste kongofarerne som figurerte i norsk presse, gjennomførte intervjuer og svarte på spørsmål da de var hjemme på permisjon. Fra Kongo var det også vanskelig å få informasjon fra kolonien utenom statens offisielle kanaler. Ingen norske aviser hadde egne korrespondenter i Kongostaten. Det er ikke tilfeldig at de første kritiske stemmene som dukket opp, kom fra misjonærer som kunne sende rapporter utenfor statens kontroll.⁴¹

Mangelen på informasjon gikk begge veier. Også norske kolonister i Kongostaten var i praksis isolerte i lange perioder med begrensede kommunikasjonsmuligheter. En norsk offiser anskueliggjorde dette i et leserbrev til Hedemarkens Amtstidende i 1907: «Det store Øieblik her nede i Troperne er naar Posten kommer, og man faar høre lidt fra Udenverdenen og sit eget Hjemland.» Offiseren var stasjonert nordøst i Kongo langs Den hvite Nil, og beskrev hvordan postsendingene ankom hver fjerde til femte uke. Senere i artikkel fortalte han om et møte med en annen nordmann som var på vei hjem til Norge. «Han var som alle andre umættelig efter at høre Nyt fra Fædrelandet, og da særlig om det begivenhedsrige Aar 1905. Han vilde absolut vide, hvorledes det var gaaet med Krigen i 1905, og hvorledes Forliget var blevet.»⁴² Nyheten om at unionsoppløsningen hadde fått et fredelig utfall hadde tydeligvis ikke nådd frem. Dette illustrerer godt hvordan kommunikasjonen mellom Kongo og Norge var en tidkrevende prosess. Den begrensede informasjonsstrømmen sørget for at de som formidlet nyheter, fortellinger og skildringer fra Kongo satt på en vid definisjonsmakt. Mange nordmenn fikk sitt første møte med Afrika gjennom det skrevne ord i avisene. Sammen med pressens sterke posisjon som massemedium og innflytelse på den offentlige opinion, er dette med på å underbygge den avgjørende betydningen som pressen hadde i å forme et norsk syn på omverdenen. Som Eide og Simonsen påpeker «skapes verden hjemmefra», og i tilfellet Kongo er dette høyst relevant.⁴³

2.2 Fristaten Kongo (1885-1908)

Fristaten Kongo var et resultat av den europeiske koloniseringen av Afrika. Det var derimot ikke slik at europeerne ankom et mørkt og folketomt kontinent uten forhistorie. Allerede i førkolonial tid oppsto det statsdannelser i området som senere skulle bli til Fristaten Kongo. Kongeriket Kongo var en av de største statene sør for Sahara, og en av få som nådde kysten.

⁴¹ Et eget kontor i havnebyen Boma overvåket korrespondensen til Kongostatens tjenestemenn. Misjonærene derimot, fraktet brev og varer på egne dampbåter utenfor myndighetenes kontroll. Hochschild, *King Leopold's Ghost*, 189.

⁴² Hedemarkens Amtstidende, 22. november 1907, 2.

⁴³ Eide og Simonsen, *Verden skapes hjemmefra*.

Kongedømmet besto av en rekke mindre høvdingdømmer som ble erobret på 1300- og 1400-tallet. Hovedstaden Mbanza-Kongo lå litt sør for Kongoelven, i dagens Angola. Makten og byråkratiet var sentralisert under en konge som kontrollerte skatteinnkreving og militærstell.⁴⁴ Riket ble derimot svekket av den portugisiske slavehandelen og indre opprør. Fra slutten av 1500-tallet mistet staten kontrollen over mange landsbyer og riket mistet sin innflytelse.⁴⁵ I perioden etter fikk den atlantiske slavehandelen alvorlige følger for store deler av Vest-Afrika, og dette gjorde at mange tradisjonelle samfunn ble preget av kaos eller helt oppløst. Likevel var mange afrikanske samfunn i vekst rundt 1880. Flere steder var det tendenser til økende politisk sentralisering, en kulturell renessanse og forsøk på modernisering.⁴⁶ Området som skulle bli til Kongostaten inneholdt et mangfold av etniske grupper, rundt 400, med forskjellige kulturer, skikker og tradisjoner. Majoriteten av disse gruppene var knyttet sammen i et relativt kulturelt homogent fellesskap, der bantuspråk var en fellesfaktor for mange av samfunnene.⁴⁷ I tillegg var landet preget av et stort artsmangfold og rike forekomster av naturressurser. Sistnevnte kom til å få omfattende konsekvenser for det brutale kommersielle systemet koloniherrerne innførte mot slutten av 1800-tallet.

Kong Leopold og drømmen om en koloni

I Europa var det mange som fulgte ivrig med på den økende interessen for Afrika på 1800-tallet. En av disse var kong Leopold II av Belgia. Han tok over som den belgiske monarken i 1865. Fra tidlig alder var Leopold svært interessert i utenrikspolitikk og han foretok en rekke reiser rundt om i verden. Han hadde store koloniale ambisjoner på vegne av sin unge nasjon som selv hadde fått sin uavhengighet fra Nederland i 1830. Belgia var lite sammenliknet med sin nabo Frankrike i vest og den gryende stormakten Tyskland i øst. Innenriks hadde også kongen begrenset med makt grunnet det demokratiske parlamentariske systemet som var dominert av politiske partier, der katolske og liberale grupperinger var de største.⁴⁸ Kong Leopold var en monark av sin tidsalder, verdensvant og påvirket av den rådende nasjonalismen som vokste frem i Europa. I 1876 arrangerte den belgiske kongen en konferanse i Brussel for oppdagelsesreisende og geografer. Celebriteter fra hele Europa samlet seg i den belgiske hovedstaden der kongen opprettet en filantropisk forening i utforskningen og vitenskapens navn, *Association Internationale Africaine*. Bak Leopolds

⁴⁴ David van Reybrouck, *Congo: The Epic History of a People* (London: Fourth Estate, 2015), 21-22; Jarle Simensen, *Afrikas historie*, 5. utg. (Oslo: Cappelen akademisk, 2009), 98.

⁴⁵ Peter Forbath, *The river Congo: the discovery, exploration and exploitation of the world's most dramatic river* (London: Secker & Warburg, 1978), 121-140; Simensen, *Afrikas historie*, 124-125.

⁴⁶ A. Adu Boahen, *African Perspectives on Colonialism* (London: James Currey, 1987), 13.

⁴⁷ van Reybrouck, *Congo: The Epic History of a People*, 13.

⁴⁸ Guy Vanthemsche, *Belgium and the Congo, 1885-1980* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 14.

offentlige humanitære motiver, lå det derimot en mer selvberikende og kynisk hensikt. Som han selv skrev til den belgiske ambassadøren i London et par måneder senere: «I do not want to miss a good chance of getting us a slice of this magnificent African cake.»⁴⁹

Kong Leopold hadde sett seg ut området langs Kongoelven, et stort land i hjertet av Afrika som ingen av de europeiske stormaktene enda hadde lagt krav på. I 1879 lyktes kongen med å ansette den profilerte britiske oppdageren Henry Morton Stanley. Stanley returnerte dermed til Afrika i kong Leopolds tjeneste, og han brukte de neste årene på å dra oppover Kongoelven. Der inngikk han handelsavtaler og skrev kontrakter med lokale høvdinger for Leopolds organisasjon.⁵⁰ På starten av 1880-tallet var et kappløp for alvor i gang og flere europeiske nasjoner ønsket å sikre seg kolonier i Afrika. I Kongobekkenet hadde franskmannen Pierre Savorgnan de Brazza utforsket og inngått flere avtaler med høvdinger i nordvest, mens portugiserne la krav på områder i sør. Den økende konkurransen førte til internasjonale spenninger, og i november 1884 møttes stormaktene for å løse utfordringene i Afrika. Berlinkonferansen varte frem til februar 1885 og de europeiske stormaktene ble enige om grunnleggende prinsipper for koloniseringen. De viktigste avtalene ble likevel inngått utenfor konferansens offisielle program, og det var nettopp slik stormaktene ved Berlinkonferansen anerkjente kong Leopolds rett til å styre over den internasjonale staten *Etat Indépendant du Congo*, Fristaten Kongo.⁵¹ Flere nasjoner så positivt på Leopolds lovnader om frihandel langs Kongoelven. Den viktigste faktoren var nok at både Storbritannia og Tyskland fryktet at deres rival Frankrike skulle skaffe seg området, og dermed støttet Leopolds krav.⁵²

Opprettelsen av Fristaten Kongo knyttes til de ideologiske, diplomatiske og økonomiske drivkreftene bak den europeiske koloniseringen. Kong Leopold brukte argumenter for sivilisering og humanitære fremskritt bak sine filantropiske initiativ. I ettertid er det likevel Leopolds økonomiske profittmotiv som ofte blir fremhevet som det mest betegnende for kolonistyret. Det er riktig at Leopold hadde et eksplisitt profittmotiv, men dette må knyttes til samtidens forhold og Leopolds nasjonalisme. Den belgiske historikeren Guy Vanthemsche påpeker at Fristaten ble til gjennom en lenger prosess og en rekke heldige omstendigheter.⁵³

⁴⁹ Thomas Pakenham, *The scramble for Africa: 1876 - 1912* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1991), 22.

⁵⁰ Kong Leopold opprettet en rekke foreninger og selskaper med ulike filantropiske, kommersielle og politiske funksjoner. De hadde liknende navn som, forvirrende nok, var med på å skjule kongens motiv for utforskingen av Kongobekkenet. Guido De Weerd, *The Congo Free State: In Search of the Historical Truth* (Brussel: Dynamedia, 2017), 36.

⁵¹ Georges Nzongola-Ntalaja, *The Congo from Leopold to Kabila: a people's history* (London: Zed Books, 2002), 17-19.

⁵² De Weerd, *The Congo Free State*, 46-47; Vanthemsche, *Belgium and the Congo, 1885-1980*, 20-21.

⁵³ Vanthemsche, *Belgium and the Congo, 1885-1980*, 18-19.

En annen belgisk historiker, Vincent Viaene, betegner Leopolds imperialism som et sosiopolitisk prosjekt med mål om å oppnå nasjonal storhet for Belgia. Kolonien skulle berike hjemlandet og stabilisere for intern uro. Her ble oppbyggingen av velstand viktig og bruken av tvangsarbeid akseptable midler.⁵⁴ Manifesteringen av disse motivene ble et system basert på tvangsarbeid og grov utnyttelse av både naturlige og menneskelige ressurser.

Fristaten Kongo: kolonidrift, økonomisk grunnlag og tvangsarbeid

Fristaten Kongo var en merkverdig konstruksjon sammenliknet med mange av de andre europeiske koloniene. Teknisk sett var det heller ingen koloni, men en internasjonal stat under det suverene overhodet kong Leopold II.⁵⁵ Faktisk hadde ikke staten Belgia noen offisiell forbindelse med den nye Kongostaten, annet enn at de delte statsoverhode, selv om den største andelen av de som jobbet for kolonistyret var belgiere. Myndighetene bygget opp et hierarkisk statsbyråkrati med administrativt hovedsete i Brussel, guvernør i havnebyen Boma og en rekke mindre stasjoner ute i distriktene.⁵⁶ I perioden under kong Leopolds styre var likevel byråkratiet begrenset og antallet europeiske funksjonærer lavt. I 1906 var det for eksempel 1500 europeiske embetsmenn og rundt 3000 hvite til sammen i Kongo, i et land med over ti millioner innbyggere.⁵⁷ I praksis var store deler av det enorme territoriet utenfor effektiv kontroll, og styret av den nye Kongostaten var gjennomgående militarisert. Statens militære styrke, *Force Publique*, skulle opprettholde lov og orden. Kolonihæren besto av afrikanske soldater ledet av et fåtall hvite offiserer. De fleste av offiserene var belgiere, men et betydelig antall var også fra Italia, Sveits og Skandinavia. *Force Publique* gjennomførte utforskingsekspedisjoner og slo ned på opprør. Grunnet problemer med rekrutteringen, ble et betydelig antall lokale ungdommer tvangsutskrevet til militærtjeneste fra 1891. Ofte ble de hentet mot sin vilje og sendt mange tusen kilometer hjemmefra for å avgi militærtjeneste. Forholdene for soldatene og undersåttene i hæren var dårlige, matforsyningene mangelfulle og lønnen lav. I tillegg brøt det ut en mengde opprør initiert av soldatene selv.⁵⁸

⁵⁴ Vincent Viaene, «King Leopold's Imperialism and the Origins of the Belgian Colonial Party, 1860–1905,» *The Journal of Modern History* 80, no. 4 (2008): 750-757.

⁵⁵ I denne oppgaven vil jeg referere til Fristaten Kongo som både en stat og en koloni. Selv om staten ikke teknisk sett var en koloni, skiller ikke styret seg grunnleggende fra den hierarkiske og byråkratiske oppbyggingen i andre europeiske kolonier. Fristaten Kongo ble *de facto* styrt som en koloni fra Brussel.

⁵⁶ van Reybrouck, *Congo: The Epic History of a People*, 57-62.

⁵⁷ Det totale innbyggertallet i Kongo i løpet av fristatperioden er høyst usikkert. Det er anslått til å være et sted mellom 12 og 27 millioner. Jean Stengers og Jan Vansina, «King Leopold's Congo, 1886-1908,» i *The Cambridge History of Africa: From 1870 to 1905*, red. Roland Oliver og G. N. Sanderson (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 354.

⁵⁸ Nzongola-Ntalaja, *The Congo from Leopold to Kabila*, 45.

I dag er det ofte det brutale økonomiske systemet som får mest oppmerksomhet når man tar for seg Fristaten Kongo, og det med god grunn. De første årene av fristatperioden var preget av underskudd og manglende fortjeneste. Kong Leopold hadde satset en betydelig del av sin egen formue og prestisje i koloniprojektet. Innsamlingen og eksporten av elfenben ga inntekter, men elefantbefolkningen minsket raskt og dette var ikke nok til at statens regnskap gikk i pluss. Leopold ble dermed nødt til å sette i verk flere tiltak i begynnelsen av 1890-årene. For det første fikk han lånt penger fra den belgiske stat som sikret driften på kort sikt. For det andre innførte han et kommersielt domenesystem, *systeme domanial*, som skulle få vidtrekkende konsekvenser. Dette systemet innebar at alt land i Kongostaten som ikke ble direkte kultivert av innbyggerne, tilhørte staten. Dette inkluderte at staten hadde rett på utvinning, frakt og fortjeneste av alle naturressurser i statens område.⁵⁹ Slik unngikk Leopold lovnadene om frihandel og skaffet kolonimyndighetene et monopol på naturressurser og handel i landet. Fra midten av 1890-tallet var det ikke lenger elfenben som var den mest innbringende råvaren fra Kongo. Etter oppfinnelsen av gummidekket i Europa, skjøt etterspørselen etter rågummi i været. I tillegg til sykkel- og bildekk, ble gummi benyttet i en mengde slanger, rør og som isolasjon i ledninger. Utvinningen i områdene med omfattende naturlige forekomster i Ekvatorial-Afrika økte voldsomt, og i Kongo gikk produksjonen fra 100 tonn i 1891 til 6000 tonn i 1901.⁶⁰ Innføringen av *systeme domanial* betød at naturrikdommene tilhørte staten. Kolonimyndighetene hadde derimot ikke kapasitet til å utnytte det enorme landområdet, og leide derfor ut deler av jorden til private kommersielle selskaper. Disse konsesjonsselskapene, ved hjelp av *Force Publique* og private sikkerhetsstyrker, brukte den lokale befolkningen til å samle inn villgummi. Overskuddet av elfenben- og gummieksporten havnet heller ikke i Kongo, men i Brussel. Leopold og kolonimyndighetene samarbeidet tett med de kommersielle konsesjonsselskapene, slik at sterke politiske og økonomiske interesser smeltet sammen i driften av kolonien.

Fristatens undersåtter betalte skatt i form av arbeid eller innsamlede råvarer, og innbyggere i landsbyer nærme den gummirike regnskogen ble tvunget til å levere kvoter med gummi til faste tider.⁶¹ I praksis fikk dette systemet katastrofale menneskelige følger. For det første var det å samle inn villgummi hardt fysisk arbeid. Gummien ble utvunnet ved å tappe trær og slyngplanter for en seig sevje. For det andre ble det innført en kommisjonsordning der de europeiske agentene fikk betaling for mengden de samlet inn. Dette resulterte i at agentene

⁵⁹ Vanthemsche, *Belgium and the Congo, 1885-1980*, 22.

⁶⁰ van Reybrouck, *Congo: The Epic History of a People*, 87.

⁶¹ *Ibid.*, 88.

hadde sterke økonomiske insentiver til å skaffe mest mulig gummi til lavest mulig pris.⁶² For det tredje var produksjonen i konsesjonsterritoriet mindre sensitiv for svingningene i verdensmarkedet siden gummien ble utvunnet med tvang og til fastsatte priser. Dette førte til at de godt finansierte selskapene opererte svært effektivt.⁶³ Den intense innhøstingen av gummi ledet til bruken av svært grove straffemetoder. Slag med en pisk av flodhestskinn, *chicotte*, var det mest vanlige botemiddelet. Det eksisterte begrensninger på hvor mange slag en overordnet kunne gi, men dette ble ofte ignorert.⁶⁴ De som ble pisket besvimte, blødde og fikk arr. Over hundre slag kunne i verste tilfelle føre til døden.⁶⁵ Slike offisielle straffemetoder ble tatt i bruk dersom kvotene for gummi ikke ble oppfylt, noen ikke adlød ordre fra hvite overordnede eller motsatte seg pliktarbeidet. Det er dokumentert bruk av vold, lemlesting og drap i både Kongostatens og de private konsesjonselskapenes områder. I enkelte tilfeller gjennomførte Force Publique rene straffeekspedisjoner der de plyndret og brant ned hele landsbyer.

Det brutale systemet bidro til et markant folketap blant de tradisjonelle samfunnene i Kongostatens område. Omfanget er likevel omdiskutert siden det reelle innbyggertallet i Fristaten Kongo mellom 1885 og 1908 er høyst usikkert.⁶⁶ De fleste anslagene ligger på et befolkningstap på flere millioner mennesker.⁶⁷ Nedgangen i folketallet har en rekke årsaker som også er knyttet til ulike demografiske forhold. Det var ikke drap som tok livet av flest mennesker. Sult, utmattelse og sykdom preget mange av de lokale samfunnene. Mange la også på flukt for å unngå regimets tvangsarbeid. Sovesykens utbrudd rundt århundreskiftet antok pandemiske proporsjoner og tok livet av utallige mennesker.⁶⁸ En allerede svekket befolkning var derfor ytterligere utsatt for ringvirkningene av kolonistrets brutale politikk. Fristaten Kongo har i ettertid blitt karakterisert som et «terrorregime», og det med rette. Frem til 1900 er det likevel vanskelig å få finne noen kritiske stemmer i Europa som fikk gjennomslag for sine protester, men dette skulle endre seg drastisk. På få år oppsto det en internasjonal protestbevegelse som satte Kongo på den internasjonale dagsorden.

⁶² Robert Harms, «The End of Red Rubber: A Reassessment,» *The Journal of African History* 16, no. 1 (1975): 79.

⁶³ *Ibid.*, 76-77.

⁶⁴ van Reybrouck, *Congo: The Epic History of a People*, 91-92.

⁶⁵ Hochschild, *King Leopold's Ghost*, 120.

⁶⁶ Vanthemsche, *Belgium and the Congo, 1885-1980*, 23-25; De Weerd, *The Congo Free State*, 109-114.

⁶⁷ Adam Hochschild har argumentert for at befolkningen i Kongo ble redusert med rundt ti millioner mennesker. Han baserer seg på historikeren og antropologen Jan Vansina som har gjort ekstensiv etnografisk forskning på folkegruppene i Kongobekkenet. Vansina har anslått at folketallet i Kongo ble halvert i perioden mellom 1880 og 1920. Hochschild, *King Leopold's Ghost*, 233.

⁶⁸ van Reybrouck, *Congo: The Epic History of a People*, 94-95.

2.2.1 Internasjonal kritikk: den humanitære debatten

I ettertid kan det virke overraskende at den tidvis brutale undertrykkningen foregikk i stillhet i den første perioden. Selv om mange ikke reagerte på voldsbruken og tvangsarbeidet, var det enkeltindivider som tidlig uttrykte sin misnøye. De første kritiske stemmene fra Fristaten Kongo dukket opp blant enkelte protestantiske misjonærer. Den amerikanske presten George Washington Williams skapte overskrifter med en pamflett formet som et åpent brev til kong Leopold i 1890. Effekten av kritikken var derimot begrenset. Flere amerikanske og europeiske aviser skrev om brevet, men flere motstemmer kom raskt til forsvar for Leopold og kolonien hans.⁶⁹ Videre var kritikken på 1890-tallet flyktig, fra enkeltindivider og uten særlig påvirkningskraft. Flere misjonærer, slik som den afro-amerikanske William Sheppard, sendte brev og publiserte artikler som beskrev den brutale behandlingen av lokalbefolkningen. Denne svenske misjonæren Edvard Viktor Sjöblom fikk store oppslag i svensk presse i 1896 da han rapporterte om forholdene under den voksende gummiindustrien. Også i Norge kom enkelte kritiske stemmer til orde. Morgenbladet hadde til sammen litt over ti artikler som handlet om kritikkverdige forhold i Kongostaten i årene 1895-1897. Her ble beskyldningene raskt avfeid som oppspinn og ikke tatt på alvor.⁷⁰ Kritikken var likevel i all hovedsak et britisk fenomen i 1890-årene. Selv om de kritiske stemmene ikke fikk gjennomslag i den britiske pressen og de britiske myndighetene valgte å ikke involvere seg, skapte de mange grufulle historiene en økende mistillit til Kongostaten.⁷¹

E.D. Morel og *Congo Reform Association*

Rundt århundreskiftet skjedde det en markant endring i den internasjonale omtalen av Kongostaten. En britisk handelsmann ved navn Edmund Dene Morel ble frontfiguren for en transnasjonal reformbevegelse som tok til orde for radikale endringer i kong Leopolds koloni. Morel jobbet i shippingselskapet *Elder Dempster* som hadde en kontrakt med Kongostaten om frakt av varer til og fra kolonien. Han observerte selskapets skip som ankom belgiske havner fulle av verdifulle råvarer som elfenben og gummi, mens lite annet enn våpen og ammunisjon ble returnert til Kongo. Morel undersøkte også selskapets fraktpapirer som ikke samsvarte med de reelle skipslastene. Han konkluderte med at råvareeksporten i Fristaten Kongo måtte være resultatet av tvangsarbeid, og at Leopolds koloni var en «slavestat».⁷² Fra

⁶⁹ «An Open Letter to His Serene Majesty Leopold II, King of the Belgians and Sovereign of the Independent State of Congo». Hochschild, *King Leopold's Ghost*, 108-113.

⁷⁰ Lindahl, «Morgenbladets dekning av Fristaten Kongo 1893-1901,» 9-10.

⁷¹ Dean Pavlakis, *British Humanitarianism and the Congo Reform Movement, 1896-1913* (Farnham, Surrey: Ashgate, 2015), 37.

⁷² E. D. Morel, *E. D. Morel's History of the Congo Reform Movement* (Oxford: Oxford University Press, 1968), 35-46.

før hadde enkelte stemmer forsøkt å belyse de humanitære forholdene i Kongostaten, men nå skulle kritikerne samle seg i en mer koherent bevegelse. Morel sluttet i shippingselskapet i 1901 for å jobbe som journalist og opprettet i 1903 ukemagasinet *West African Mail* som ble et talerør for kongokritikere. Gjennom avisartikler, leserinnlegg og pamfletter fikk «kongosaken» betydelig med oppmerksomhet i den britiske offentligheten. Ved hjelp av enkelte støttende parlamentsmedlemmer, som Sir Charles Dilke, kom saken opp til debatt i Underhuset i mai 1903. Der det ble vedtatt at myndighetene skulle konferere med de andre stormaktene om Leopolds brudd på vilkårene fra Berlinkonferansen. Som et resultat av parlamentsdebatten ble den britiske konsulen i Kongo, Roger Casement, sendt for å undersøke forholdene i kolonien.

Roger Casement var en erfaren byråkrat som hadde tjenestegjort i Afrika i mange år. Som offisiell representant for britiske myndigheter, hadde han en vesentlig autoritet i utenriksspørsmål. I to og en halv måned dro Casement til øvre Kongo der gummiproduksjonen fant sted for å samle uttalelser fra lokalbefolkningen og selv vurdere forholdene.⁷³ Rapporten beskrev bruk av tvang og kidnappinger for å rekruttere arbeidskraft. Han skildret drap, plyndring og stjeling begått av *Force Publique* som en del av straffeekspedisjoner mot sivile. Der overgrep ble rapportert til myndighetene, kunne han ikke dokumentere noe form for straff for offiserene som hadde hatt ansvar. Selv om *Foreign Office* valgte å anonymisere mange av kildene til rapportens opplysninger, var de mange detaljerte og brutale skildringene kraftfulle. Rapporten konkluderte med at forholdene var et resultat av Kongostatens økonomiske system av utnyttelse: «all combined to convince me over and over again that, during the last seven years, this ‘domaine Privé’ of King Leopold has been a veritable ‘hell on earth.’»⁷⁴ Casement-rapporten fikk stor oppmerksomhet i Storbritannia og Belgia. Det skapte voldsom debatt i det britiske Underhuset og satte forholdene i Kongo på forsiden i europeiske aviser.

Tilbake i England møtte Roger Casement den likesinnede aktivisten E.D. Morel. Han oppfordret og hjalp Morel til å starte en egen organisasjon som fokuserte utelukkende på forholdene i Kongostaten.⁷⁵ I mars 1904 ble *Congo Reform Association* (CRA) opprettet. Organisasjonen forsøkte å påvirke både myndighetene og den offentlige opinionen gjennom en mengde presseoppslag og ekstensiv lobbyvirksomhet. Morel skaffet informasjon til

⁷³ Roger Casement, «The Congo Report», red. (London: House of Commons. Accounts and Papers, 1904).

⁷⁴ Ibid., 64.

⁷⁵ Morel, *History of the Congo Reform Movement*, 162-166.

kampanjen på flere forskjellige måter. Han gikk nøysomt igjennom offentlige dokumenter, og fikk mange opplysninger fra privat korrespondanse med journalister, handelsmenn og misjonærer. I enkelte tilfeller fikk han også hemmeligstemplet informasjon fra informanter som jobbet for kolonimyndighetene.⁷⁶ Donasjoner fra enkeltindivider holdt virksomheten gående og flere lokallag ble opprettet i Storbritannia. Organisasjonen hadde et eksplisitt mål om å bruke presse, offentlige møter og personlig innflytelse for å gjenopprette kongolesernes rett til sitt eget land og ressurser. Samt deres personlige frihet under en rettferdig og human administrasjon på grunnlag av prinsippene fra Berlin- (1885) og Brusselkonferansen (1890).⁷⁷

Blant CRAs mest kraftfulle virkemidler var organisasjonens massemøter, og disse møtene inkluderte foredrag, lysbildeforevisninger og pengeinnsamlinger. Spesielt tok CRA i bruk bilder for å supplere offentlige taler. Bildene viste gjerne groteske og grufulle scener fra Kongo, ofte innfødte med avkuttete hender.⁷⁸ Bruken av bilder skapte definitivt inntrykk som preget offentlighetens oppfatningen av Kongo. Det er anslått at mellom 400 000 og 1,1 millioner mennesker til sammen deltok på møtene mellom 1903 og 1913.⁷⁹ Mange av donorene til CRA tilhørte religiøse miljøer, især fra frikirkemiljøer som kvekere. Flere av de markante personlighetene i foreningen slik som Henry Grattan Guinness, John Harris og Alice Harris var evangelister tilknyttet misjonærbevegelser. Også enkelte forretningsmenn som William Cadbury ga store summer til foreningens arbeid.⁸⁰ En rekke abolisjonistiske og humanitære organisasjoner sluttet seg til kritikken og samarbeidet med CRA inkludert *Anti-Slavery Society* og *Aborigines Protection Society*. Blant reformbevegelsens støttespillere finner vi også fremtredende forfattere som Arthur Conan Doyle, Joseph Conrad og Mark Twain. *Congo Reform Association* hadde dermed støtte av en rekke religiøse og humanitære interesser og organisasjoner, samt flere kjente personligheter.

At hovedvekten av kritikken kom fra Storbritannia, må ses i sammenheng med den økonomiske og politiske situasjonen mot slutten av 1800-tallet. Det britiske imperiet opplevde en relativ økonomisk nedgang, kombinert med en usikkerhet knyttet til den økende maktkampen i Europa. Flere stormakters flåteutbygging skapte en større frykt for krig og

⁷⁶ Wm. Roger Louis, «Morel and the Congo,» i *E. D. Morel's History of the Congo Reform Movement*, red. Wm. Roger Louis og Jean Stengers (Oxford: Oxford University Press, 1968), 178-179.

⁷⁷ Pavlakis, *British Humanitarianism and the CRA*, 78.

⁷⁸ Selv om bildene av avkuttete hender fra Fristaten Kongo skapte stor oppmerksomhet, var ikke dette resultatet av offisiell politikk. Det var en skikk der soldater skulle dokumentere at ammunisjonen ble brukt til krigføring og ikke til andre formål. Denne praksisen var mindre systematisk enn tidligere antatt. van Reybrouck, *Congo: The Epic History of a People*, 90-91.

⁷⁹ Pavlakis, *British Humanitarianism and the CRA*, 103-104.

⁸⁰ *Ibid.*, 91, 124.

invasjon. Boerkrigen hadde også skapt interne splittelser. Dean Pavlakis påpeker hvordan kongoreformistene responderte med en kampanje som spilte på å gjenopprette britisk selvtilit gjennom vilje, livskraft og moralsk overlegenhet. Britene hadde en etablert tradisjon for filantropisme og humanitære bevegelser uavhengige av staten. Det fremste eksempelet på dette er abolisjonist-bevegelsen tidligere på 1800-tallet. I tillegg hadde den britiske befolkningen en kristen evangelisk følelse og tradisjon som sto sterkt. Blant eliten og handelsstanden var idéen om frihandel dominerende. I sitt arbeid tok CRA i bruk abstrakte begreper som humanitarisme, medfølelse, rettferdighet og rasjonalitet. Dette appellerte til både religiøse og sekulære kretser, og bygget på britenes bilde av det britiske imperiet som den humanitære stormakten i verden.⁸¹

Pressekampanje og internasjonal debatt

De mange presseoppslagene fra CRA og deres støttespillere sto derimot ikke uimotsagt. Kong Leopold og kolonimyndighetene hadde en rekke allierte som forsvarte Kongostaten i det offentlige rom. Fra den første kritikken dukket opp på 1890-tallet, var kolonitilhengerne raskt ute med å avfeie påstander, diskreditere informanter og anklage kritikerne for å ha egoistiske motiver. Da den internasjonale kritikken økte i omfang fra århundreskiftet, satte Leopold i gang en omfattende kampanje for å spre propaganda til fordel for Kongostaten. Myndighetene distribuerte pamfletter i togkupéer, drev støttende tidsskrifter og opprettet et hemmelig pressebyrå for å påvirke opinionen i Belgia og internasjonalt. Leopold og hans samarbeidspartnere ga favoriserende informasjon til pressen, og i enkelte tilfeller bestakk journalister for å sette Kongostaten i et positivt lys.⁸² Kolonimyndigheten gikk også etter uredelige undersåtter som delte informasjon eller svertet staten. Enkelte tjenestemenn ble stilt for retten i Fristaten etter anklager om injurie.⁸³ Leopolds kolonivirksomhet hadde i utgangspunktet en begrenset oppslutning i Belgia, men kolonien hadde dannet seg en innflytelsesrik gruppe av tilhengere blant enkelte innen den økonomiske og kulturelle belgiske eliten. Derimot fikk aldri kong Leopolds koloniprojekt noen bred støtte blant det belgiske folk.⁸⁴ Likevel kan det virke som at kritikk av den opprinnelig internasjonale Kongostaten blant mange belgiere ble oppfattet som et angrep på egen nasjon.⁸⁵ En slik

⁸¹ Ibid., 18-20, 178-180.

⁸² Matthew G. Stanard, *Selling the Congo: a history of European pro-empire propaganda and the making of Belgian imperialism* (Lincoln, Nebraska: University of Nebraska Press, 2011), 32; Hochschild, *King Leopold's Ghost*, 238-241.

⁸³ Et eksempel på dette er den tidligere nevnte amerikanske misjonæren William Sheppard som ble frikjent for injurie mot Kongostaten i 1908. Pavlakis, *British Humanitarianism and the CRA*, 198-199.

⁸⁴ Viaene, «King Leopold's Imperialism and the Origins of the Belgian Colonial Party, 1860–1905,» 789.

⁸⁵ Dette selv om Morel og CRA forsøkte å skille mellom kritikk av Fristaten Kongo og staten Belgia. Pavlakis, *British Humanitarianism and the CRA*, 182-183.

oppfatning eksisterte nok også i den norske offentligheten ettersom dekningen i norske aviser stadig refererte til Fristaten Kongo som "belgisk Kongo", kritikken ble rettet mot belgiske tjenestemenn og det ble rettet mindre kritikk mot kong Leopold personlig.

Kong Leopold sendte en egen undersøkelseskommissjon til Kongostaten i 1904 for å undersøke forholdene. Kommisjonen besto av tre jurister: en belgier, en italiener og en sveitser. Alle var de håndplukket og hadde tilknytning til Kongostaten, likevel ble resultatet av undersøkelsene ikke det Leopold ønsket.⁸⁶ Funnene hos både Casement og kommisjonen var ødeleggende for den belgiske kongen, og hans egen undersøkelseskommissjon kom til mange av de samme konklusjonene som Casement et par år tidligere. Selv om Leopold forsøkte å dekke over rapportens funn i et nøye redigert sammendrag han sendte ut til europeiske aviser, kunne han ikke bortforklare kommisjonens kritikk av de humanitære forholdene.⁸⁷ Rapporten, som kom ut i november 1905, fastslo at de kritikkverdige forholdene eksisterte. Forholdene i Kongo ble ikke bare et spørsmål om skyld, men løftet frem situasjonen som et politisk spørsmål i belgisk offentlighet.⁸⁸ I samme tidsrom ble det også avslørt at en av Leopolds sendemenn hadde forsøkt å bestikke et medlem av den amerikanske utenrikskomitéen, og dette ble slått bredt opp i amerikansk presse.⁸⁹ De mange skandalene førte til et politisk press fra myndighetene i både Storbritannia og USA, samt at opinionen i Belgia skiftet. Prominente politikere som sosialistlederen Emile Vandervelde gikk inn for en løsning der Belgia skulle overta kolonien. En hardt presset kong Leopold forhandlet i perioden 1906-1908 med de belgiske myndighetene om overtakelsen, og i november 1908 var den belgiske annekasjonen et faktum.

Maktskiftet var først og fremst et resultat av internasjonalt politisk press og innenrikspolitiske forhold i Belgia. Likevel hadde den internasjonale oppfatningen av Fristaten Kongo endret seg kraftig i mellom 1900 og 1908. Morel og CRA spilte en avgjørende rolle i denne holdningsendringen. Resultatene av denne aktivismen nådde også Norge der situasjonen i Kongo ble omfattende dekket i mediebildet. *Congo Reform Association* har blitt beskrevet som den første menneskerettighetsorganisasjonen i det 20. århundre.⁹⁰ Etter den

⁸⁶ Berber Bevernage, «The making of the Congo question: truth-telling, denial and 'colonial science' in King Leopold's commission of inquiry on the rubber atrocities in the Congo Free State (1904–1905),» *Rethinking History* 22, no. 2 (2018): 209.

⁸⁷ Hochschild, *King Leopold's Ghost*, 251-252.

⁸⁸ Bevernage, «The making of the Congo question,» 223.

⁸⁹ Hochschild, *King Leopold's Ghost*, 248-249.

⁹⁰ Beskrivelsen av CRA som en menneskerettighetsorganisasjon er treffende, men ikke fullstendig dekkende. Slik som mange andre organisasjoner ble den oppløst kort tid etter det opprinnelige målet om reformer

belgiske statens overtakelse i 1908 dalte derimot interessen for Kongo. De nye myndighetene innførte flere reformer, med varierende hell, og offentlighetens oppmerksomhet skiftet bort fra den belgiske kolonien. I 1913 ble *Congo Reform Association* formelt oppløst.

2.3 Norske kongofarere

Det var i alt flere hundre nordmenn som bidro for kolonistyret i Kongo. De første ankom allerede på 1880-tallet, og rekrutteringen fortsatte frem til den belgiske stat tok over forvaltningen av Kongostaten i 1908. Også under det belgiske styret var det nordmenn i kolonien, men dette var stort sett tidligere kolonister på gjentatte engasjement. Fra 1890-tallet ble det spesielt rekruttert sjøfolk, kapteiner og maskinister, samt militære offiserer. Etter 1900 kom det også en betydelig mengde jurister, og et mindre antall leger, misjonærer, ingeniører og gullgravere.⁹¹ Det eksisterer grundig dokumentasjon fra de militære offiserene; søknader, rapporter og brev som eksempler. Også juristene, legene og ingeniørene skrev om egne opplevelser. Derimot har man foreløpig funnet lite skriftlige kilder fra de mange sjøfolkene som jobbet på skip i Kongos havner, eller på de mange dampskipene som trafikkerte Kongoelvens bredder. Også fra de enkelte misjonærene er det lite informasjon å hente. På grunn av manglende dokumentasjon er det derfor knyttet noe usikkerhet til det eksakte antallet nordmenn som oppholdt seg i Kongostaten, men et estimat ligger på over to hundre.⁹² Derfor er det heller ikke overraskende at de norske kolonistene fra Kongo som markerte seg i pressen, også tilhørte de førstnevnte gruppene. Da norske kongofarere skrev selv eller ble intervjuet i både riks- og lokalavisene, var det med få unntak offiserer og jurister.

Sjøfolk

Den største gruppen kolonister fra Norden var sjøfolk. Fra 1890-tallet dominerte nordmenn, dansker, svensker og finner dampbåttransporten langs Kongofloden. Omkring 90% av dekksoffiserene skal ha kommet fra Norden, og det utgjorde rundt 1000 mann til sammen.⁹³ Arbeidsløshet og gode betingelser gjorde at mange allerede verdensvante seilere søkte seg til

tilsynelatende ble nådd. Aryeh Neier, *The international human rights movement: a history* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2012), 43-44.

⁹¹ Det arbeides kontinuerlig med en oversikt over norske kolonister i Fristaten Kongo og belgisk Kongo. Listen drives av Espen Wæhle ved Norsk Maritimt museum og den inneholder (i april 2020) 248 navn med diverse biografiske opplysninger. Listen er basert på forskningen til Espen Wæhle og Bjørn Godøy. «Afrikaregisteret», Norsk Maritimt Museum, <https://marmuseum.no/afrikaregisteret>.

⁹² Den siste beregningen fra Espen Wæhle ligger på 236 nordmenn. Han regner dog med kolonister som tjenestegjorde i både Kongostaten og belgisk Kongo. Espen Wæhle, «De første norske leiesoldatene i Kongo,» i *Maskespillet i Kongo - Hvordan løslatelsen av to leiesoldater ble et nasjonalt anliggende*, red. Marta Tveit (Frekk Forlag, 2020), 16.

⁹³ Wæhle, «Kolonialismens dampende flodfartøy i Kongostaten,» 73.

tjeneste i Kongo. Fristaten kunne friste med tre års engasjement med dobbel lønn.⁹⁴ Med få unntak er det lite kilder som beskriver de norske sjømennenes opplevelser. Skipperen Carl Alfred Marentius Carlsen var en av få som gjorde en god karriere. Han tilbragte 36 år i arbeid for kolonimakten og ble til slutt havnedirektør i nedre Kongo. Han skrev senere om sin første periode i Kongostaten der han blant annet var med på å kartlegge de ukjente sideelvene Ubangi og Aruvimi.⁹⁵ Om det store flertallet vet vi foreløpig lite, men dette er gjenstand for ny forskning mens denne oppgaven skrives.

I den hjemlige pressedekningen var det vanskelig å få øye på den store andelen norske sjøfolk. Noen få leserbrev og intervjuer ble publisert, slik som en serie skildringer fra en skipsfører på Kongofloden i Christianssands Tidende og et intervju med en kaptein i Stavanger Aftenblad i 1900.⁹⁶ Det ser ut til at disse skildringene stort sett var begrenset til lokalaviser der sjøfolkene hadde tilknytning. Det finnes ingen tilsvarende artikler fra sjømenn i hovedstadsavisene.

Offiserer

Det var totalt 54 norske offiserer som dro til Fristaten Kongo mellom 1893 og 1908.⁹⁷ Kolonien var avhengig av internasjonal arbeidskraft og den svensk-norske konsulen var en ivrig rekrutteringsagent. De norske offiserene som mottok ansettelse fikk permisjon fra tjenesten hjemme i Norge. Mange trosset farer og sykdom for å vinne heder og ære, samt gjøre seg en respektabel karriere i Kongo. Lønnsbetingelsene var også svært gunstige. Offiserene som tjenestegjorde i Kongo hadde en rekke forskjellige oppgaver som både militær myndighet og representanter for den sivile administrasjonen. Dette kunne innebære alt fra å fungere som en politistyrke, opprettholde ro og orden, mekle i konflikter og gjennomføre militære ekspedisjoner for å slå ned på opprør eller andre uroligheter. Ikke minst var flere nordmenn direkte involvert i militære slag med de innfødte som kommer frem av dagbøker, brev og andre skildringer fra kolonistene selv.

Et eksempel er Hanno Petro Christinus Blom som var med på å bekjempe Budja-opprøret i 1900. Han ankom Kongo samme år og beskrev flere blodige slag i sin dagbok. Mange unge offiserer kom til Kongostaten med forventninger om å få lederansvar, drive kamper mot de

⁹⁴ Tygesen og Wæhle, *Kongospor*, 37.

⁹⁵ Brokke, «Nordmenns deltagelse i europeisk kolonialisme,» 9; Godøy, *Solskinn og død: nordmenn i kong Leopolds Kongo*, 57-60.

⁹⁶ Christianssands Tidende, 14. februar 1900, 2; Christianssands Tidende, 1. mars 1900, 1; Stavanger Aftenblad, 6. juni 1900, 1.

⁹⁷ Godøy, *Solskinn og død: nordmenn i kong Leopolds Kongo*, 31.

innfødte og få gode muligheter for å bygge seg en ærverdig karriere. Mange nordmenn var delaktige i voldsregimet som undertrykket lokalbefolkningen. Blant annet uttrykket Blom skuffelse over å kun ta livet av fem opprørske innfødte på en ekspedisjon, ettersom dette knapt ville ha en avskrekkende effekt på opprørerne.⁹⁸ Fem nordmenn tjenestegjorde i det beryktede krondomenet til kong Leopold, inkludert Gudbrand Schiøtz som senere ble norsk konsul i Kongostaten og fransk Kongo. Schiøtz skrev hjem om flere av de svært blodige ekspedisjonene som skulle sørge for at lokalbefolkningen leverte gummikvotene sine.⁹⁹

Mange av nordmennene fikk skryt for sin brutale fremferd, men ikke alle de norske offiserene lyktes med arbeidsoppgavene eller hadde et like godt rykte blant sine overordnede. Oluf Johan Peter Myhre fra Ringeby tjenestegjorde i det urolige Aruwimi-distriktet der han holdt seg mest mulig i ro og fikk nedlatende rapporter fra generalkommissæren. Tidligere hadde også nordmannen Einar Lund fått uønsket oppmerksomhet etter et felttog i samme distrikt mot opprørere. Lund beordret nedbrenningen av en provisorisk landsby i nabadistriktet der flere barn og kvinner mistet livet, og det endte med at han mottok en bot fra kolonimyndighetene.¹⁰⁰ Det å være offiser var ikke ufarlig da voldelige sammenstøt med lokalbefolkningen var normal kost mange steder i landet. Likevel var det sykdommer de aller fleste europeiske agentene bukket under for. Dødeligheten var høy, spesielt i den tidlige perioden, da rundt en fjerdedel av offiserene måtte bøte med livet i kolonien.¹⁰¹

Leger

Det var fem norske leger som tok tjeneste i Fristaten Kongo. Av disse er Johan Widding Heiberg Cammermeyer og Inge Valdemar blant de mest kjente. Begge var sterkt engasjert i kolonimyndighetenes kamp mot sovesyken som herjet i Sentral-Afrika og fikk anerkjennelse for sitt vitenskapelige arbeid.¹⁰² Heiberg fikk medisinsk spesialutdannelse fra *Liverpool School of Tropical Medicine* og bisto en britisk ekspedisjon for å forske på sovesyken i årene 1903-1905. Etter dette drev han et hospital for sovesykepasienter, og i 1911 ble Heiberg utnevnt til *Médecin en Chef*, helsedirektør i belgisk Kongo.¹⁰³ Likevel er det Peter Munch

⁹⁸ Wæhle, «De første norske leiesoldatene i Kongo,» 17-31.

⁹⁹ Godøy, *Solskinn og død: nordmenn i kong Leopolds Kongo*, 97-104.

¹⁰⁰ Ibid., 114-119.

¹⁰¹ Beregningene stammer fra statistikk over skandinaviske kolonister i perioden 1878 til 1902. Dette inkluderer de som døde på veien hjem eller som følge av oppholdet. Jenssen-Tusch, *Scandinaver i Congo*, 212.

¹⁰² Aksel Ongre, «Norske leger i Kongo 1885-1908,» *Tidsskrift for Den norske legeforening* 132, no. 12-13 (2012): 1490.

¹⁰³ Espen Wæhle, «Monganga Makazzi, Judchi og andre nordmenn under Kongostjernen 1885-1918,» i *Nordmenn i Afrika - afrikanere i Norge*, red. Anne K. Bang og Kirsten Alsaker Kjerland (Bergen: Vigmostad & Bjørke, 2002), 190-197.

Søgaard som var den mest markante skikkelsen av legene i norsk presse. Han skrev en rekke fiksjonelle og til dels selvbiografiske tekster fra sine opplevelser i Kongo til Morgenbladet på begynnelsen av 1900-tallet. Det endte med at han anmeldte Jenssen-Tusch sitt verk om skandinaviske kongofarere i april 1905. Anmeldelsen har i ettertid blitt kjent som en brutal kritikk av både Fristaten Kongo og europeisk kolonialisme.¹⁰⁴ Selv om de norske legene var få i antall, markerte de seg likevel i offentligheten.

Jurister

Den mest profilerte gruppen i pressen av de norske kolonistene ble etter hvert juristene. Fra 1904 ble det rekruttert et betydelig antall, hele 20 stykker som skulle styrke Kongostatens rettsvesen. Nordmenn utgjorde den største gruppen av internasjonale jurister.¹⁰⁵ Dette var i forbindelse med kolonimyndighetenes utbygging av et rettssystem for å møte den økende internasjonale kritikken. Et vanskelig arbeidsmarked for nyutdannede jurister i Norge ved århundreskiftet, samt at Kongostaten økte lønningene, bidro til at flere søkte seg til tjeneste i Kongo. Ikke minst var dette merkbart i 1906 og 1907 da antallet notiser med informasjon om norske juristers utreise til Kongo økte betraktelig. Disse notisene inneholdt gjerne opplysninger om både en anselig lønn og gode betingelser. Bak den betydelige rekrutteringen sto den nye norske konsulen for Fristaten Kongo, Christian Thams fra Trondheim.¹⁰⁶

Det var flere navn blant denne gruppen som skulle prege pressedekningen av Kongo i Norge. Juristene var blant de mest høylytte stemmene i debatten om den britiske kritikken fra høsten 1907 og frem til våren 1908. Hallvard Heggen, Edvard Munch Naur og Oscar Wergeland Petersen ble alle intervjuet eller sendte inn leserbrev for å forsvare kolonien. Ikke minst tilførte disse juristene en viss autoritet og tyngde til kongofarernes argumenter. De hadde gode utdannelser, og mange tilhørte borgerskapet og hadde innflytelsesrike nettverk. Dette ble personifisert av den kanskje fremste av alle norske kongofarere, Vilhelm Mariboe «Bille» Aubert. Han ble anbefalt til dommertjeneste i Kongo av blant annet to statsministere, en jusprofessor og en høyesterettsadvokat. Aubert var også tidligere formann av Studentersamfundet og en kjent figur i hovedstadens selskapsliv.¹⁰⁷ Under oppholdet sendte han en rekke leserbrev som ble publisert i *Aftenposten* i 1905, og som samlet ble gitt ut i bokform i 1908. I tillegg holdt han et meget omtalt foredrag om Kongo i Studentersamfundet

¹⁰⁴ Denne kritikken er nærmere analysert i kapittel «3.2.2 Informasjon om norske kongofarere i pressen».

¹⁰⁵ Godøy, *Solskinn og død: nordmenn i kong Leopolds Kongo*, 140. Se fotnote nr. 380 for statistikk.

¹⁰⁶ Se nærmere omtale i kapittel «4.2.2 Kong Leopolds propaganda i norske aviser».

¹⁰⁷ Godøy, *Solskinn og død: nordmenn i kong Leopolds Kongo*, 132-133.

da han var hjemme i Kristiania på permisjon i 1907. Ikke minst kom Auberts død til å prege avisspaltene sommeren 1908.

Ingeniører, misjonærer, gullgravere og andre

I tillegg til de tidligere nevnte gruppene dro også et mindretall misjonærer, ingeniører, gullgravere og andre til Kongo. Vi vet mindre om disse menneskene, hvem de var og hva de gjorde. Misjonærene har for eksempel skrevet om sine opplevelser i bøker og misjonsblader, men dette har i liten grad vært lest utenfor eget miljø eller blitt forsket på. Det som er helt sikkert er at de norske kolonistene var en mangfoldig gruppe, og at det ikke er lett å karakterisere dem i enkle trekk. Av menneskene som dro ned var det mange med ulike personligheter, livssituasjoner og forhåpninger. Mange reiste ut fordi de ikke fant seg til rette i Norge. Det kunne være på grunn av arbeidsløshet, eller vanskelige personlige og sosiale forhold.¹⁰⁸ Kongo representerte en mulighet for å gjøre karriere, tjene penger og oppleve verden. Som tidligere nevnt har de norske kolonistene i Kongo fått lite oppmerksomhet innen norsk historieskriving i ettertiden, men pressedekningen av de norske kongofarere og Fristaten Kongo i samtiden gir derimot et innblikk i en norsk offentlighet som viser sterk interesse for de europeiske statenes kolonivirksomhet.

2.3.1 Sol og død: norske kongofarere og tidlig kritikk

Etter at de første norske kolonistene reiste til Fristaten Kongo på slutten av 1880-tallet, dukket Kongo sporadisk opp i norske aviser. Eirik Lindahl har undersøkt pressedekningen i Morgenbladet mellom 1893 og 1901. Morgenbladet var, sammen med Aftenposten, avisen som fulgte utviklingen i Kongostaten nærmest, og avisen publiserte flere beretninger fra norske kongofarere i dette tidsrommet. Lindahl gir et innblikk i deknningen til den borgerlige hovedstadsavisen i perioden da de første offiserene reiste ned for å tjenestegjøre i Kongo. Allerede i 1895 var en britisk misjonær sitert i avisen der han kritiserte forholdene rundt gummiutvinningen. Morgenbladet omtalte også kritikk fra den engelske parlamentariker Sir Charles Dilke og den svenske misjonæren E.V. Sjöblom i henholdsvis 1896 og 1897. Derimot virker det som om flere motstemmer, inkludert den norske kongofareren Gudbrand Schiøtz, effektivt stilnet de kritiske stemmene. Det er altså ikke snakk om noen systematisk dekning av de humanitære forholdene i Kongostaten.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Kirsten Alsaker Kjerland og Anne K. Bang, *Nordmenn i Afrika - afrikanere i Norge* (Bergen: Vigmstad & Bjørke, 2002), 188.

¹⁰⁹ Lindahl, «Morgenbladets dekning av Fristaten Kongo 1893-1901,» 9-10.

Flertallet av artiklene var derimot ikke kritiske, men handlet om diverse forhold. Mange notiser informerte om hvem som dro ned og hvem som kom hjem igjen. Nyhetsartikler tok for seg politiske forhold, jernbanebygging og kamper mot arabiske slavehandlere. Mest oppmerksomhet vakte nok reisebrevene som sto på trykk.¹¹⁰ Skildringene beskrev både reisen ned, Kongos vakre natur og hverdagslivet i kolonien. Enkelte av reisebrevene inneholdt også skildringer av vold, overgrep og militære felttog, uten at dette ble problematisert av kolonistene selv.¹¹¹ Spesielt ble helsen til de norske kolonistene viet mye plass. På redaksjonell plass skrev Morgenbladet i august 1898 et innlegg med overskriften: «Kongo. Dødens Land for Skandinaver?» Avisen siterte tall og statistikk over døde kolonister, og uttrykker seg sterk bekymret for utviklingen.¹¹² Lindahl konkluderer med at Morgenbladets dekning i denne perioden støtter den europeiske kolonialismen. Kritikken kom kun stedvis frem, og det ble ikke stilt kritiske spørsmål om de norske kolonistenes rolle. «Tvert imot framstår forholdet nærmest som en symbiose mellom avisa og aktørene, der publiseringen av reisebrevene både tjente avisa og virket rekrutterende for Kongostaten.»¹¹³

Også Bjørn Godøy beskriver deler av den norske pressedekningen. Han fokuserer i stor grad på de kritiske artiklene som ble trykket, og hvordan disse ble besvart av norske kongofarere. Han påpeker at allerede i 1895 ble det publisert et kritisk innlegg i Dagbladet som harselerte over de norske offiserenes rolle i kolonimaktens siviliseringsprosjekt. Den anonyme innsenderen skrev at selv om utsiktene til hurtig avansement, god lønn og krigserfaring kan virke forlokkende, var det ingen god grunn for å virke som leiesoldater for det belgiske koloniseringsprosjektet. Behandlingen av de innfødte var sterkt kritikkverdige og flere av de norske offiserene hadde allerede bukket under for det fiendtlige klimaet.¹¹⁴ Denne artikkelen er derimot ikke representativ for resten av pressedekningen. De norske kongofarerne var i stor grad leverandører av spennende og eksotiske opplevelser med sine mange skildringer av livet i Afrikas indre.¹¹⁵ Som også Lindahl påpeker, var i all hovedsak dekningen av Kongostaten i den borgerlige pressen på 1890-tallet av en positiv art. Kun enkelte artikler fortalte om kritikkverdige forhold for de innfødte, uten at dette fikk noen videre betydning eller engasjement. Der det er kritiske stemmer, la de stor vekt på kolonistenes egne forhold. Sykdom og død for de hvite kolonistene ble fremhevet som de virkelig store farene i Kongo.

¹¹⁰ Se oversikt over dekningens innhold i *ibid.*, 5.

¹¹¹ *Ibid.*, 6-8.

¹¹² Morgenbladet, 30. august 1898, 1.

¹¹³ Lindahl, «Morgenbladets dekning av Fristaten Kongo 1893-1901,» 11.

¹¹⁴ Dagbladet, 23. juni 1895, 2.

¹¹⁵ Godøy, *Solskinn og død: nordmenn i kong Leopolds Kongo*, 35-36.

3 Opprør i et fremmed land, 1900-1902

Som vi har sett var Kongo et kjent tema i norsk presse allerede før århundreskiftet. Fra 1900 vokste det etter hvert frem en sterk internasjonal protestbevegelse og spor av dette ble også synlig i det norske presselandskapet. Nå skulle de kritiske artiklene i norske aviser få et omfang som var drastisk større enn tidligere. Dekningen av Kongo i denne perioden var preget av et opprør blant Budja-stammen som fikk internasjonal oppmerksomhet våren 1900. Samtlige av hovedstadsavisene i utvalget publiserte utenriksstoff som tok for seg situasjonen i Kongo. Totalt sett var utenriksdekningen i denne perioden dominert av Boerkrigen som foregikk i Sør-Afrika. Konflikten mellom britene og boerne splittet den norske pressen og preget avisenes forhold til stormaktene. Samtidig ble det publisert en rekke leserbrev fra landsmenn som skrev fra Kongo, eller som tidligere hadde oppholdt seg i kolonien. Et interessant trekk ved disse skildringene er fokuset på natur og hverdagsliv. Som denne oppgaven viser var det stor variasjon i utenriksstoffet fra Kongo med nyhetsartikler, leserbrev, vitenskapsartikler og koloniale fortellinger som eksempler.¹¹⁶

3.1 Budja-stammen bryter ut i opprør

Opprør blant de innfødte i Kongo forekom ofte. Gjennom hele Kongostatens levetid måtte myndighetene hankses med kontinuerlige oppreisninger og voldelig motstand mot koloniregimet. Opprøret blant Budja-stammen i regnskogen nord i Kongo våren 1900 var intet unntak. Urolighetene hadde vart i flere år, men konfliktene eskalerte da flere europeiske agenter ble angrepet og drept i 1898. Etter økende press fra et privat konsesjonsselskap som drev med gummiinnsamling, motsatte de seg sine overordnede, drepte fem agenter og 30 afrikanske soldater. Myndigheten svarte med å sende ut flere militære straffeekspedisjoner som satte fyr på landsbyer, tok fanger og drepte i stort omfang.¹¹⁷ Til sammen anslo belgiske aviser at 1300 budjaer ble drept i felttoget.¹¹⁸

I april 1900 kom de første nyhetstelegrammene om opprøret på trykk i norske aviser. Onsdag 4. april hadde alle de store hovedstadsavisene en notis om oppstandelsen i Kongostaten basert på et nyhetstelegram fra NTB. Morgenbladet skrev under spalten for utenlandske telegrammer følgende med overskriften «Negeropstand i Kongo. De hvides Voldshandlinger»:

¹¹⁶ Fordelingen av unike saker i denne perioden ser slik ut: 1900: 58, 1901: 37, 1902: 30.

¹¹⁷ Martin Ewans, *European atrocity, African catastrophe: Leopold II, the Congo Free State and its aftermath* (London: Routledge Curzon, 2002), 115; De Weerd, *The Congo Free State*, 448-450.

¹¹⁸ Payam Akhavan og René Provost, *Confronting Genocide*, (Dordrecht: Springer, 2011). 38.

Brüssel, 3die April. – Petit bleu offentliggjør Brevefterretninger fra Kongo, hvorefter Bundjanegrene paa Grund af Voldshandlinger mod dem har gjort Oprør. Bladet nævner under Forbehold en Række Voldshandlinger mod 62 Negre, 84 Negerinder og 3 Børn som Foranledning til Opstanden. En europæisk Agent er saaret. Den tidligere Major Lothaire skal være underveis med 260 Mand for at undertrykke Opstanden.¹¹⁹

Teksten bærer preg av et refererende og saklig språk, og notisen er bygget opp med korte og konsise setninger. Det kommer tydelig frem at årsaken til opprøret var tidligere hendelser der vold var brukt mot de innfødte. Derimot var det ikke spesifisert hvem som hadde begått voldshandlingene, eller eventuelt hvem som var ansvarlig. Kilden for opplysningene var den belgiske avisen *Petit Bleu* i Brussel. I et påfølgende avsnitt gir artikkelen mer informasjon om de innløpte beretningene og forteller at en større styrke ble satt inn for å bekjempe opprøret. Generalguvernøren i Kongo betegnet oppstanden som «ikke synderlig farlig» og fortalte at det var satt i gang undersøkelser. Aftenposten hadde en helt lik tekst på trykk med overskriften «Uroligheter i Kongo» samme dag.¹²⁰ Flere andre aviser publiserte også den samme nyhetsmeldingen og teksten i de neste dagene, inkludert Landsbladet, Norges Sjøfartstidende, Fædrelandsvennen, Moss Tilskuer, Asker og Bærums Budstikke og Fredriksstad Tilskuer.

Av de andre profilerte hovedstadsavisene meldte Dagbladet nyheten i en forkortet notis den samme dagen. Notisen har ingen egen overskrift og informasjonen er kuttet ned til ett avsnitt på åtte linjer.¹²¹ Så langt har artiklene i samtlige aviser i utvalget vært bemerkelsesverdige like, med unntak av overskrifter og lengde på teksten. Derimot skilte Social-Demokraten seg ut fra resten med sin nyhetsmelding samme dag. Under overskriften «Negeroprør i Kongostaten» skrev avisen at de innfødte hadde gjort opprør på bakgrunn «af en række skammelige voldshandlinger, som er blit begaat imod dem.» Videre siterte avisen en ukjent «hvid mand» som fortalte om ødeleggelsene han møtte:

Men da expeditionens chef forlangte, at landsbyen skulde skaffe ham en mængde bærere, flygtet alt voxent mandskab ud i skogen for ikke at bli tat. Bare oldinger, kvinder og børn blev tilbage. Dem lod expeditionens chef kommandere ud til leiren, stillet dem op i en række og skjød dem ned med geværssalver; 111 lig laa der nu side om side.¹²²

¹¹⁹ Morgenbladet, 4. april 1900, 3.

¹²⁰ Aftenposten, 4. april 1900, 2.

¹²¹ Dagbladet, 4. april 1900, 2.

¹²² Social-Demokraten, 4. april, 3.

De groteske skildringene som er gjengitt her finner vi ikke i tilsvarende artikler i andre aviser 4. april. Det er ikke bare de detaljene som skiller seg ut, der de andre nyhetsmeldingene var preget av et informativt og nøytralt språk, er det tydelig at journalisten i dette tilfellet har tilført en rekke subjektive kommentarer. Det virker også sannsynlig at journalisten har hentet informasjonen fra en annen kilde. Der nyhetstelegrammet fra NTB kan tolkes som en indirekte kritikk av Kongostaten på bakgrunn av Budja-stammens dårlige behandling, som ble oppgitt som årsak til opprøret, var Social-Demokraten nådeløs og eksplisitt kritisk i sin konklusjon: «At der under slige omstændigheder udbryder oprør blandt de stakkels negre er jo ikke andet end hvad man maa vente sig.»¹²³

Det ovenstående eksempelet illustrerer godt hvordan den norske utenriksdekningen ble produsert i de fleste norske aviser på denne tiden. Utenriksstoffet var i stor grad basert på telegrammer og byråmeldinger fra utenlandske kilder. Disse sakene ble ofte gjengitt i en kortfattet notisform med et nøkternt og forholdsvis nøytralt språk for å kunne selges til aviser med ulik politisk tilhørighet. Nyhetsspråket ble av kostnadshensyn knappere og mer effektivt.¹²⁴ Notissjangeren utgjorde et klart flertall av tekstene innen nyhetssjangeren. Det utviklet seg en slags norm med standardiserte formater for å sikre faktisitet og troverdighet. Avisene inneholdt gjerne egne spalter med utenlandske telegrammer der de daglig presenterte nyheter i kortformat fra hele verden. Redaksjonene på denne tiden var forholdsvis små, og dermed var mengden egenprodusert stoff også relativt lav. En vesentlig del av utenriksjournalistens arbeidsdag på begynnelsen av 1900-tallet var å klippe telegrammer, lese det utenlandske aviser skrev og redigere det ned til redaksjonelt akseptable formater.¹²⁵ Notissjangeren hadde lav status, var sjeldent signert av journalisten og dermed ikke karrierefremmende. Vi kan likevel hente ut mye informasjon fra en slik tekst. Ved publiseringen av notiser måtte journalisten og avisen gjøre flere redaksjonelle valg. Dette innebærer å lage en overskrift, gjerne med en eller flere underoverskrifter, kutte i teksten eller legge til egne kommentarer. Redaksjonene måtte velge hva avisene ønsket å publisere og dermed var det også stoff som ikke kom på trykk. Ikke minst kunne både avisenes og nyhetsbyråenes valg av kilder være avgjørende for hvilken informasjon som kom frem og hvordan dette ble fremstilt. Formen og innholdet i nyhetsnotisen utgjør et gjenkjennelig mønster gjennom hele denne perioden ettersom de aller fleste nyhetene om situasjonen i Kongo kom gjennom nyhetsbyråer før det ble trykket i avisene.

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Ottosen, *Parti, presse og publikum: 1880-1945*, 2, 310.

¹²⁵ Eide og Simonsen, *Verden skapes hjemmefra*, 20-22.

3.1.1 «Grusomhederne i Kongo» - dekning i borgerlige og liberale aviser

Den norske pressen fortsatte å følge utviklingen av opprøret og de politiske følgende i Belgia i de neste månedene. Aftenposten, Morgenbladet og Dagbladet trykket en rekke nyhetsnotiser med overskrifter som «Grusomhederne i Kongo», «Mishandlingene i Kongo» og «Grusomhederne i Kongostaten».¹²⁶ Det at grusomheter omtales i bestemt form tyder på at situasjonen i Kongo var et gjentakende og kjent tema for avisens lesere. Et slikt grep med overskriftene er ofte benyttet i en serie artikler der leseren fort skal identifisere den aktuelle saken, og dermed følge utviklingen over et lenger tidsrom. Dette indikerer også at den pågående situasjonen i Kongo var kjent for den som fulgte med i avisens utenriksspalter. Fra 19. april til 1. mai var det nesten daglig oppslag i landets største aviser.¹²⁷

Aftenposten og Morgenbladet publiserte flest artikler og notiser med tanke på volum. Innholdsmessig var stoffet deres likt med dekningen i Dagbladet. De fleste oppslagene var basert på notiser fra NTB med *Petit Bleu* som oppgitt kilde. *Petit Bleu* var en illustrert belgisk dagsavis med et liberalt grunnsyn som spesielt dekket koloniale anliggende.¹²⁸ Senere skulle avisen utmerke seg som en sterk prokolonial stemme i Belgia, men rundt 1900 dekket de nyhetene fra Kongo med et mer kritisk blikk. Som eksempel publiserte både Aftenposten, Morgenbladet og Dagbladet den 20. april den samme notisen som oppdaterer leserne på opprøret. I det belgiske kammeret hadde politikerne diskutert situasjonen og forlanget straffeforfølgelse av de skyldige. Den belgiske utenriksministeren svarte at Kongostaten var en uavhengig stat og at Belgia ikke kunne blande seg inn i dens affærer. Han lovt dog å henvende seg til Kongostaten for å forhindre liknende gjentakelser.¹²⁹ Tekstene i de tre avisene er nesten identiske med unntak av noen mindre kosmetiske og grammatiske endringer. En slik nøktern tone er i det hele tatt dominerende når avisene gjengir den politiske diskusjonen i Belgia rundt forholdene i Kongostaten.¹³⁰

¹²⁶ Dagbladet, 27. april 1900, 2; Morgenbladet 27. april 1900, 3; Aftenposten, 28. april 1900, 1.

¹²⁷ Det er publisert minst én sak eller mer om Kongo hver dag i perioden fra 19. april til 1. mai 1900 i en av de største hovedstadsavisene, inkludert Aftenposten, Morgenbladet, Dagbladet, Social-Demokraten, Landsbladet og Den 17de mai, bortsett fra 24. og 25. april.

¹²⁸ *Le Petit Bleu du matin* var den første illustrerte belgiske dagsavisen grunnlagt av journalisten Gérard Harry og ble utgitt i perioden 1893-1914. Avisen utmerket seg som liberalistisk, antiklerikal og prokolonial. Under Boerkrigen uttrykte støtte til boerne og engelskfiendtlig holdninger, men *Petit Bleu* også ofte kritisk til belgiske foretak. Eric Meuwissen, ««Le Petit Bleu» de Gérard Harry (1894-1908),» *Revue Belge d'Histoire Contemporaine* 1-2(1984): 154-160.

¹²⁹ Aftenposten, 20. april 1900, 2; Morgenbladet, 20. april 1900, 2; Dagbladet, 20. april 1900, 2.

¹³⁰ Se for eksempel notiser om diskusjoner i det belgiske kammeret i Dagbladet, 27. april 1900, 2 og Aftenposten 27. april 1900, 2.

Når avisene tok for seg anklager om overgrep og mishandling var derimot virkemidlene mer drastiske. Flere aviser publiserte svært detaljerte og grafiske voldelige skildringer. Den 28. april publiserte både Aftenposten og Morgenbladet lengre artikler basert på korrespondenten til *Petit Bleus* beskrivelser av gummiinnsamlingen. Her ble straffemetoder som piskeslag og kidnappinger omtalt, og myndighetenes straffeekspedisjoner beskrevet i detalj. En rettsoffisers protokoller gjengis der vitner beskrev hvordan troppene brente ned en landsby:

Den kongostatlige Agent Vaneiden lod alle Landsbyer fra Amboa til Ndboa afbrænde, og medens Flammerne rasede, rasede Agentens Soldater som vilde Dyr – efter Ordre. Vaneiden havde befalet at nedhugge alle indfødte Mænd, Kvinder og Børn. Mændenes Hoveder blev spiddede paa Pæle og de Dræbtes Hænder afskaaerne. Af Kvinder og Børn dannedes Menneske-Kors – ligeledes paa Pæle!¹³¹

Aftenposten siterte også en rekke vitner til mishandlingene. En soldat sier følgende om behandlingen av en landsbyhøvding som nektet å samarbeide:

Da Høvdingen ikke vilde svare, lod Van Eycken ham lægge sig ned paa Jorden og stak en Stok omtrent 10 Centimeter dybt ind i hans Bagdel. Derpaa lod den hvide Mand ham reise op igjen og bandt et Toug om hans Hals. Han befalede os at dræbe Høvdingen, hvis han søgte at rømme. Dette skede ogsaa; underveis prøvede Høvdingen paa at undslippe, og en af os gav da Ild og dræbte ham paa Stedet. Van Eycken lod hans Hoved afhugge og sætte paa en Stang paa hans Hustag, medens Kroppen blev anbragt paa Landsbyens Palissade.¹³²

Slike beskrivelser kan nok i ettertid virke svært groteske og drøye for et avispublikum. Sammen med disse voldelige skildringene var det også beskrevet tilfeller av kannibalisme, avhugging av hender og andre former for likskjending. Avisene stilte ikke spørsmål ved sannhetsverdien i disse rapportene, men lot gjenfortellingene i stor grad stå ukommentert. Nettopp disse oppsiktsvekkende og iøynefallende skildringene kan i seg selv være en grunn for at de ble publisert. Et slikt fokus på vold og sensasjonspregede oppslag var ikke ukjent i pressekulturen rundt århundreskiftet. For eksempel ble det ofte publisert nyheter om ulykker med detaljerte beskrivelser av hendelsesforløp.¹³³ Avisene ønsket å skrive om det folk snakket om. Sammen med pressens økte lesergruppe og økonomiske behov for å selge eksemplarer, var nok voldsbeskrivelsene attraktivt og underholdende stoff for nysgjerrige lesere. Dette understrekes også ved at utenriksstoffet i norske aviser var preget av krig og konflikt, spesielt

¹³¹ Morgenbladet, 28. april 1900, 1.

¹³² Aftenposten, 28. april 1900, 1.

¹³³ Ottosen, *Parti, presse og publikum: 1880-1945*, 2, 184.

dekningen av det afrikanske kontinentet.¹³⁴ Dessuten forsterket nok voldsskildringene avisleserens inntrykk av Kongo som et sted preget av vold og anarki.

De borgerlige og liberale hovedstadsavisene var utvilsomt samstemte om at opplysningene om mishandlinger i Kongostaten var sanne. Et pressende spørsmål blir dermed hvem som ble holdt ansvarlig for disse overgrepene? Avisene refererte i all hovedsak til opplysninger fra belgisk presse og kommenterte ikke dette på redaksjonell plass. Navngitte belgiske tjenestemenn som Hubert Joseph Lothaire og M. Van Eycken ble holdt ansvarlige for soldatenes handlinger. Aftenposten fortalte 19. april i et spesialtelegram, som mest sannsynlig var sendt fra avisens korrespondent i Berlin, om «De hvite i Kongo». Etterretningene fra opprøret ble stadig mer graverende og ti belgiere, inkludert offiser Lothaire, skulle stilles for rettslig undersøkelse «anklaget for de frygteligste Grusomheder mod de indfødte.» Den opprørske Budja-stammen skal ha drept ytterlige fire hvite, blant annet en handelsagent som «skal have ladet spidde og martre Kvinder, Mænd og Børn.»¹³⁵ Videre ble rettsforfølgelsen av disse tjenestemennene omtalt sammen med diskusjoner i det belgiske parlamentet. Lothaire skal senere ha kommet tilbake til Belgia og forsøkt å legge skylden på en annen belgisk tjenestemann, Lacroir, som til gjengjeld sa at han handlet på ordre fra førstnevnte.¹³⁶

For Kongostaten var det nok viktig å gi inntrykk av en rettslig prosess mot de anklagede agentene, og omtalen av disse tjenestemennene kan tolkes som at ansvaret ligger hos enkelte europeiske individer i kolonien. Det er i det hele tatt et gjennomgående trekk at enkeltindivider ble navngitt, og både direkte og indirekte pålagt skylden for den dårlige behandlingen av den innfødte befolkningen i Kongo. Morgenbladet har således en notis 1. mai der flere afrikareisende bekreftet anklagene mot kommandant Lothaire.¹³⁷ Selv om mishandlingene var detaljert skildret og avisene dekket den politiske diskusjonen i Belgia, er det vanskelig å finne kritikk som går på selve systemet i kolonien. Mishandlingene ble fremstilt som resultatet av enkeltindivider som misbruker sin makt og ansvar. Aftenposten illustrerte dette godt i sin omfattende artikkel 28. april der *Petit Bleus* korrespondent skildrer «den umenneskelige Behandling, de indfødte vederfares fra de europæiske Agenter Side.»¹³⁸ Vektleggingen av ansvaret lå her på enkelte europeiske agenter. Videre skrev korrespondenten at Budja-stammen riktignok var ville kannibaler, men at de ikke ble mindre

¹³⁴ Eide og Simonsen, *Verden skapes hjemmefra*, 50.

¹³⁵ Aftenposten, 19. april 1900, 2.

¹³⁶ Morgenbladet, 27. april 1900, 2.

¹³⁷ Morgenbladet, 1. mai 1900, 3.

¹³⁸ Aftenposten, 28. april 1900, 1.

barbariske av denne dårlige behandlingen. Det er tydelig hvordan troen på den europeiske kolonialismens siviliserende effekt ikke ble problematisert, men at disse overgrepene heller var et hinder for siviliseringsarbeidet og ikke et resultat av selve det koloniale systemet. Ikke minst var redaksjonen av *Petit Bleu*, som ble sitert i Aftenposten, klare på at «Kongostaten selv vil træffe energiske Forholdsregler til de skyldiges Afstraffelse og Forebyggelse af lignende Excersser i Fremtiden.»¹³⁹ Det er derfor rimelig å tolke deknningen i de borgerlige og liberale hovedstadsavisene som kritikk på individnivå. Dette skiller seg vesentlig fra fremstillingen i arbeiderbladet Social-Demokraten som tok til orde for at Budja-stammens opprør i Kongostaten var resultatet av systematisk mishandling fra europeernes side.

En norsk jurist svarer på kritikken

De grafiske voldsskildringene og de brutale opplysningene som ble trykket i Aftenposten 28. april må ha gjort inntrykk på mange avislesere, ikke minst de som nektet for at dette var sant. Dagen etterpå har Aftenposten et lenger intervju med kongofareren og juristen Halvard Heggen for å, som avisen selv sier, «skaffe vore Læsere paalidelige Meddelelser om Tilstanden i Kongo.» Heggen var den første norske juristen som reiste for å tjenestegjøre i Kongostaten i 1897, og med sin fartstid i kolonien og et godt yrke må han ha vært en innflytelsesrik stemme i debatten. Hjemme på permisjon fortalte han til Aftenposten at man ikke uten videre kunne stole på beskyldningene som kom frem i avisene: «Imidlertid maa man være yderst forsigtig med at danne nogen Mening om Forholdene i Kongo efter de Rygter, som af og til kommer frem i Aviserne. Der er ofte baade Misforstaaelser og Overdrivelser.»¹⁴⁰

Videre nektet ikke Heggen for at det forekom mishandlinger og likskjending i kolonien, men han la skylden på de afrikanske soldatene som arbeidet for handelskompaniene: «De hvide selv begaar visselig sjelden Grusomheder, men det er meget vanskelig for ikke at lige umuligt at kontrollere de sorte Soldater, hvilke efter sin Natur er grusomme.» I tillegg skulle de innfødte i området til Budja-stammen ha vært usedvanlig fiendtlige. Den mye omtalte major Lothaire kjente han personlig, og belgieren hadde det beste ryktet blant europeerne i Kongo.¹⁴¹ I et tidligere intervju med Heggen publisert et par måneder tidligere i *Tromsøposten* forfektet han et likt syn på koloniregimet. Han roste belgierne som «flittige, arbeidsomme Folk, og meget humane».¹⁴²

¹³⁹ Ibid.

¹⁴⁰ Aftenposten, 29. april 1900, 1.

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² Tromsøposten, 28. februar 1900, 1.

Intervjuet med Heggen er interessant lesning. Ikke bare fordi han på mange måter bekreftet det voldelige og kaotiske bildet som avisene hadde tegnet av opprøret, men juristen Heggen var nøye med å påpeke at rettssystemet i kolonien fungerte. Det skal visstnok ha vært flere europeere som var under tiltale for dårlig behandling av de sorte. Han nærmest beklaget seg for den brutale utnyttningen av lokalbefolkningen: «Paa Grund heraf er det uundgaaeligt, at visse Agenter, der for en stor Del av lønnet med Tantieme, fristes til ved hjelp af Magtmidler at tvinge Negrene i Distriktet til at levere Kautjchuk og Elfenben.»¹⁴³ Samtidig viste han respekt for lokalbefolkningen, og påpekte at de sorte ikke var noen utpreget slemme forbrytere ettersom de ikke var verre enn de hvite forbryterne her hjemme.¹⁴⁴

Det er minst like interessant hva som ikke nevnes i intervjuet med den norske kolonisten. Slik som i resten av deknningen av Budja-stammens opprør var det et påfallende og bemerkelsesverdig fravær av nordmenn. På denne tiden oppholdt det seg rundt 20-30 nordmenn i kolonien inkludert en betydelig andel militære offiserer. Det er ikke kjent om noen av nordmennene deltok i bekjempelsen av dette opprøret, men det er uansett besynderlig at nordmennenes rolle i det samme regimet som var gjenstand for en tidvis svært kraftig kritikk ikke ble problematisert. Som vi skal se nærmere på senere var de norske kongofarerne tilstede i pressen gjennom notiser med reise- og dødsopplysninger, innsendte leserbrev og intervjuer. Juristen Halvard Heggen var også den eneste av Kongostatens støttespillere eller tjenestemenn som uttalte seg offentlig i hovedstadspressen om kritikken i denne perioden. Det er i hvert fall tydelig at Budja-stammens opprør og beskyldningene om mishandlinger ikke gjaldt de norske kolonistene. Dette ble godt illustrert av en notis i Morgenbladet 14. mai der det ble vist til den belgiske avisen *Journal de Bruxelles* som hadde publisert en artikkel «hvori de skandinaviske Officerer i Kongostatens Tjeneste er Gjenstand for ganske særlig rosende Omtale. De skandinaviske Officerer har altid nydt megen Anseelse og har ydet Kongostaten storartede Tjenester, heder det.»¹⁴⁵ Problemene i Kongostaten ble i samtiden tolket som et *belgisk* problem. Det støttes også ved at flere norske aviser skriver «Kongostaten» og «belgisk Kongo» om hverandre, selv om Kongostaten teknisk sett var en internasjonal uavhengig stat frem til 1908. Uansett var den en påfallende stillhet om de norske kongofarerne da kritikken av Kongo kom på trykk. Det at de norske kolonistenes rolle ikke ble omtalt eller problematisert er et gjentakende trekk ved pressedekningen i hele oppgavens tidsperiode som blir spesielt tydelig under debatten i norsk presse i 1907 til 1908.

¹⁴³ Aftenposten, 29. april 1900, 1.

¹⁴⁴ Tromsøposten, 28. februar 1900, 1.

¹⁴⁵ Morgenbladet, 14. mai 1900, 1.

3.1.2 «De hvides skrækregimente i Kongostaten» - dekning i en sosialistisk avis

Arbeideravisen Social-Demokraten skrev også omfattende om Budja-stammens opprør i april og mai 1900. På flere punkter var dekningen forholdsvis lik som de borgerlige og liberale hovedstadsavisene. Social-Demokraten publiserte detaljerte voldsskildringer og gjenga referater fra den pågående politiske debatten i Belgia. Slik som vi så i eksempelet i begynnelsen av dette kapittelet, skilte derimot flere av artiklene til Social-Demokraten seg ut med et brudd på den nøkterne tonen i NTBs telegrammer, og ved at journalisten la til tekst og kommentarer underveis i nyhetsartiklene. Etter opprørets utbrudd den 9. april beskrev avisen i en notis flere eksempler på overgrep begått mot de innfødte, inkludert nedbrenning av landsbyer og kidnapping av kvinner. Flere fanger skulle også være omkommet av sult og det er disse hendelsene som skal ha utløst opprøret. Den belgiske majoren Lothaire ble også omtalt som en av de «grusomste officerer i Kongostaten» som skal ha «organisert hele røvertog mod negerlandsbyerne». Ikke minst var avisens holdninger synlige i notisens avsluttende kommentar: «Naar han (Lothaire) nu kommer tilbage fra sin straffe-expedition, vil han ha endnu flere ofre paa sin samvittighed.»¹⁴⁶ Avisen benyttet den samme kilden, det belgiske bladet *Petit Bleu*, men hadde vinklet den og lagt til tekst som gjorde at fremstillingen ble vesentlig forskjellig fra de tidligere omtalte hovedstadsavisene.

Social-Demokraten fulgte utviklingen videre i en lenger nyhetsartikkel 21. april som tok for seg flere beskyldninger om overgrep. Avisen bruker ord og uttrykk som «skrækkelige mishandlinger», «gruopvækkende myrderier» og «dette rædselsfulde menneskeslagteri» om de rådende forholdene.¹⁴⁷ Ellers var ikke informasjonen i artikkelen ulik det som kommer frem i resten av hovedstadsavisene.¹⁴⁸ Den 23. april meldte Social-Demokraten at den europeiske fastlandspresen forlangte at maktene som deltok på Berlinkonferansen skulle gripe inn. «Den nuværende ryggesløse styrelse kan den civiliserede verden ikke længere taale.»¹⁴⁹ Social-Demokraten gjenfortalte de detaljerte voldelige skildringene fra *Petit Bleus* korrespondent som tidligere er omtalt i Morgenbladet og Aftenposten 28. april med overskriften «De hvides skrækregimentet i Kongostaten».¹⁵⁰ En svensk misjonær kunne fortelle at belgiernes skrekkestyre var «værre end kannibaler».¹⁵¹

¹⁴⁶ Social-Demokraten, 9. april 1900, 3-4.

¹⁴⁷ Social-Demokraten, 21. april 1900, 2.

¹⁴⁸ Se Aftenposten, 19. april 1900, 2 og Morgenbladet, 21. april 1900, 2.

¹⁴⁹ Social-Demokraten, 23. april 1900, 2.

¹⁵⁰ Disse opplysningene ble publisert en dag tidligere i Social-Demokraten, 27. april 1900, 2. Se også en utdypende notis med mer informasjon i Social-Demokraten, 30. april 1900, 2.

¹⁵¹ Social-Demokraten, 5. juli 1900, 4.

Den mest eksplisitte kritikken av styret og de humanitære forholdene kom på trykk 3. mai 1900 i en skarp nyhetsartikkel med overskriften «De hvide djævlø i Kongo. Den belgiske regjering og parlaments-majoriteten beskytter bødlerne».¹⁵² Saken var basert på en diskusjon blant politikerne i det belgiske deputkammeret. Referatet hadde en gjennomgående tydelig kritisk hovedtone, og avslår de belgiske myndighetenes forsøk på å bortforklare de siste avsløringer. Den liberale politikeren Georges Lorand kom med beskyldninger i kraftige ordelag og karakteriserte Kongostatens forsvarere som folk med lommene fulle av penger og med blod på hendene. Han krevde en undersøkelse for å skaffe full klarhet over de redselsfulle forholdene. Et forslag om å at de belgiske myndighetene skulle ta ansvar for en slik undersøkelse ble avvist av den klerikale majoriteten. Avisen konkluderte slik til slutt:

Foreløbig har reaktionen altsaa hat held til at hindre en undersøgelse og standsning af rædselsregimentet i Kongostaten, men stemningen ude blandt den belgiske befolkning er nu saa ophidset, at regjeringen og den klerikale parlamentsmajoritet neppe længe vil kunne holde sin beskyttende haand over bødlerne ved Kongo.¹⁵³

Konklusjonen fremstår som journalisten og avisens egen mening i saken. Den kraftige ordbruken vitner om en sterk kritikk av de belgiske myndighetene. Social-Demokraten løftet også frem politiske og økonomiske perspektiver som var fraværende i de andre hovedstadsavisene i utvalget, samtidig som avisen i stor grad baserte seg på den samme informasjonen og voldsskildringene fra *Petit Bleu*. Vi kan tolke denne kritikken på et mer systematisk og strukturelt nivå. I notisen fra 9. april ble den dårlige behandlingen av de innfødte oppgitt som årsaken til alle opprørene i Kongostaten. «De stakkars negre har vært underkastede det mest barbariske voldsheredømme,» skrev avisen i innledningen.¹⁵⁴ Her er vektleggingen av voldsheredømme som årsak av stor betydning. Aftenposten, Morgenbladet og Dagbladet siterte alle at grusomheter begått av europeiske agenter hadde skylden, mens Social-Demokraten fremhevet en mer strukturell årsaksforklaring. Det var det koloniale økonomiske og politiske systemet som var kilden til mishandlingene og opprøret.

Det er likevel grunn til å påpeke begrensningene i denne systemkritikken. Som i den borgerlige og liberale hovedstadspressen er det tydelig at Social-Demokraten behandlet påstandene om mishandlinger og overgrep som sanne. Det er også mulig å tolke en viss sympati for den innfødte befolkningen. Det er likevel ikke noe som tyder på at avisen var

¹⁵² Social-Demokraten, 3. mai 1900, 2.

¹⁵³ Ibid.

¹⁵⁴ Social-Demokraten, 9. april 1900, 3-4.

eksplisitt kritisk til kolonialismen på ideologisk grunnlag. Avisleseren ville nok oppfattet kritikken som en kritikk av *det belgiske kolonialsystemet*. Den sosialistiske avisen, i likhet med de borgerlige og liberale hovedstadsavisene, problematiserte ikke de underliggende forutsetningene for europeisk kolonisering av det afrikanske kontinentet, men kritikken begrenset seg i stor grad til det spesifikke systemet som ble praktisert i Kongostaten. Dette støttes også av det som Social-Demokraten utelater i sin kritiske dekning. Ikke i noen av artiklene i den sosialistiske avisen ble nordmennene i Kongo nevnt. Også her ble nok de humanitære mishandlingene oppfattet som et belgisk problem.

3.1.3 Kritikk i lokalpressen

I lokalpressen er det vanskelig å finne et like fast mønster som vi har sett i hovedstadspressen ovenfor. De tidligere nevnte avisene baserte nyhetsartiklene sine hovedsakelig på telegrammer fra NTB og oppslag i utenlandske aviser. I den lokale pressen skrev mange av avisene om grusomhetene i mer oppsummerende artikler der informasjonen var hentet fra flere kilder. Disse kildene ble sjeldent oppgitt i teksten. Dette gjør det vanskelig å spore informasjonen eller finne et mønster i dekningen. Det var også i større grad lagt til utfyllende og subjektive kommentarer fra journalisten som kan variere stort fra avis til avis. Det er derfor vanskelig å finne en like konsekvent og systematisk dekning av forholdene i Kongo.

Det finnes et overveldende antall eksempler på dette i oppgavens materiale, og jeg nøyer meg derfor med å fremheve et par eksempler med variasjon i politisk ståsted og geografi for å illustrere hvordan denne kritikken kom frem i lokalpressen. En avis som *Moss Tilskuer* var tidlig ute med å dekke kritikken i april 1900 og publiserte 5. april en forkortet notis som gjenvartet den samme informasjonen som var tilgjengelig i hovedstadsavisene dagen før.¹⁵⁵ Den 14. april fulgte avisen opp med en lenger nyhetsartikkel som opprinnelig sto i *Verdens Gang* dagen tidligere, der forholdene rundt gummiinnsamlingen ble beskrevet. Etter flere skildringer av mishandlinger og overgrep avsluttet artikkelen slik: «Det forsikres, at hvis man i Europa vidste om alle de Grusomheder, som forøves mod de Indfødte i Mellem-afrika, vilde alle blive forfærdede.»¹⁵⁶ Også 21. og 28. april, samt 1. mai, hadde *Moss Tilskuer* tekster hentet fra henholdsvis *Landsbladet* og *Aftenposten*. Slik ble dekningen i *Moss Tilskuer* et eksempel på lokalavisenes gjenpublisering av de større hovedstadsavisene. I dette tilfellet virker dekningen ganske naturlig. Moss er geografisk nært Oslo og tilgangen på ulike aviser fra byen må ha vært stor.

¹⁵⁵ Moss Tilskuer, 5. april 1900, 2.

¹⁵⁶ Moss Tilskuer, 14. april 1900, 2.

Stavanger Aftenblad publiserte 5. mai den samme artikkelen som sto i Social-Demokraten to dager tidligere med den litt mindre polariserende overskriften «Rædselsregimentet i Konogstaten».¹⁵⁷ Innledningen er annerledes, men sitatene fra parlamentsdebatten i Belgia er like. Dette tyder på at teksten kan være hentet fra en tredjepart, eller så er de skarpeste utfallene fra den sosialistiske avisen utelatt. Dette er dog ikke den eneste forskjellen, Stavanger-avisen skilte seg også fra den samlede dekningen i Social-Demokraten ved at den var mye mindre systematisk og mer sporadisk. I løpet av det første halvåret av 1900 ble det kun trykket tre saker som handlet om Kongo i avisen; der en artikkel handlet om slavehandel, en annen nyhetsartikkel var kritisk til de humanitære forholdene mens den siste var et intervju med en hjemkommen sjøkaptein.¹⁵⁸ En slik sporadisk dekning kjennetegnet også flere av de andre lokale avisene, gjerne de med en større geografisk avstand til Kristiania og dermed en mer begrenset tilgang på oppdatert informasjon fra hovedstadsavisene. Likevel er det verdt å merke seg dekningen i Stavanger Aftenblad som senere skulle markere seg som en av de mest kritiske stemmene til norsk deltakelse i det koloniale systemet i Kongostaten.

Om dekningen var mer sporadisk i mer avsidesliggende strøk av landet, betyr ikke dette at kritikken gikk hus forbi. Nordlandsposten publiserte for eksempel 18. april en lenger nyhetsartikkel med skarp kritikk. Artikkelen «De belgiske Myrderier i Kongostaten. Den sidste Negeropstand» virker som en oppsummering av den tidligere informasjonen som var tilgjengelig i hovedstadspressen, sammen med en del subjektive og krasse kommentarer fra journalisten. Situasjonen i Kongo beskrives i dystre ordelag:

Negeropstande hører til Hverdagsbegivenheder i det belgiske Kongo som Følge av Europæernes despotiske og barbariske Herredømme. Og atter og atter har de reist sig mod Undertrykkelsen og Udbutningen, men Oprørerne er kvalt i Blod. Landsbyerne blev afbrændt, Mændene dræbtes, og Kvinderne skjændedes.¹⁵⁹

Artikkelen viste til en rekke voldshendelser som tidligere hadde vært omtalt i blant annet Social-Demokraten 9. april. Her ble det også brukt tilsynelatende like fraser som «barbarisk voldsherredømme». Det er tydelig at journalisten lot seg opprøre av rapportene om mishandlinger, men også her virket utfallet som et irregulært tilfelle. Nordlandsposten skrev ikke mer om Kongo før en kritisk artikkel om gummiutvinningen i november 1901.¹⁶⁰ Budja-

¹⁵⁷ Stavanger Aftenblad, 5. mai 1900, 2.

¹⁵⁸ Stavanger Aftenblad, 6. januar 1900, 1; Stavanger Aftenblad, 5. mai 1900, 2; Stavanger Aftenblad, 6. juni 1900, 1.

¹⁵⁹ Nordlandsposten, 18. april 1900, 1-2.

¹⁶⁰ Nordlandsposten, 20. november 1901, 1.

stammens opprør fikk oppmerksomhet langt utenfor hovedstadens grenser, men som jeg har gitt eksempler på her varierte denne dekningen i både innhold og omfang. I stor grad var kritikken i de lokale avisene gjengivelser av det som har vært publisert i hovedstadsavisene et par dager i forveien.

3.1.4 Oppsummering av kritikken og sammenlikning med Boerkrigen i norske aviser

I slutten av mai meldte flere av hovedstadsavisene i en notis at en del av de opprørske innfødte hadde blitt innhentet og nedkjempet av Kongostatens tropper. Opprørerne skal ha lidd et alvorlig nederlag og anføreren ble drept.¹⁶¹ Dette var den siste rapporten fra Budja-stammens opprør i norske aviser, og det siste nyhetstelegrammet om kritikkverdige forhold i kolonien på lenger tid. Mens nyhetene fra Kongostaten var et vanlig syn i utenriksspaltene i april og mai 1900, var dekningen i resten av perioden mer sparsommelig og uregelmessig. Resten av året 1900 var det lite informasjon i norske aviser om opprør og humanitære forhold i Kongo. Sommeren 1901 refererte flere norske aviser til den pågående debatten i Belgia om en mulig annektering av Kongostaten.¹⁶² Morgenbladet kunne også fortelle at to belgiske offiserer ble dømt til 25 års fengsel for å ha skutt 31 sorte som nektet å danse for dem.¹⁶³ Et mindre opprør høsten 1901 får også oppmerksomhet i enkelte aviser.¹⁶⁴ I 1902 var det færre nyhetssaker enn de to foregående årene. I januar skrev både Dagbladet og Social-Demokraten om den britiske kapteinen Guy Barrow som hadde rettet anklager mot flere belgiske funksjonærer som skal ha begått grusomheter mot de innfødte. Kilden var kaptein Barrows uttalelser til *Daily News*.¹⁶⁵ Saken fikk nok begrenset oppmerksomhet ettersom hverken Morgenbladet eller Aftenposten skrev om dette i samme periode. Budja-stammens opprør fremstår som den mest betydelige nyhetssaken fra Kongo i perioden 1900-1902. Etter den betraktelige oppmerksomheten rundt forholdene i Kongostaten i begynnelsen av 1900, var dekningen i både 1901 og 1902 av mye mer beskjeden karakter. Kongo dukket derimot jevnlig opp i andre sammenhenger som jeg skal redegjøre for videre i kapittelet.

Dekningen av Budja-stammens opprør gir et godt innblikk i hvordan nyhetsartiklene om Kongo kom på trykk i norske aviser i begynnelsen av århundret. Hovedstadsavisene trykket i

¹⁶¹ Morgenbladet, 24. mai 1900, 2; Aftenposten 24. mai 1900, 2; Landsbladet, 25. mai 1900, 2.

¹⁶² Aftenposten, 22. mai 1901, 1; Aftenposten, 18. juli 1901, 2; Morgenbladet, 18 juli 1901, 2.

¹⁶³ Morgenbladet, 18. juli 1901, 2. Ytterligere detaljer om denne hendelsen står beskrevet i Agder, 20. juli 1901, 2 og Nordisk Tidende, 1. august 1901, 5.

¹⁶⁴ Kysten 3. septemeber 1901, 2; Aftenposten, 4. september 1901, 2; Aftenposten, 15. oktober 1901, 2; Morgenbladet, 15. oktober 1901, 2.

¹⁶⁵ Dagbladet, 17. januar 1902, 2 og Social-Demokraten, 27. januar 1902, 2.

stor grad nyhetstelegrammer fra NTB og rapporter fra utenlandske aviser. I tillegg skildres mishandlingene av de innfødte i svært voldelige og grafiske detaljer. Sett under ett fremsto samtlige norske aviser som kritiske til de humanitære forholdene i Kongostaten. Denne kritikken fikk litt forskjellige nyanser i hovedstadsavisene der de borgerlige avisene Aftenposten og Morgenbladet, samt liberale Dagbladet, først og fremst kan tolkes som kritiske på et individnivå. Skylden for opprøret ble i stor grad lagt på enkelte belgiske tjenestemenn. Den sosialistiske avisen Social-Demokraten fremsto derimot som mer systemkritisk ved å fremheve politiske og økonomiske sammenhenger i tillegg. Et interessant moment for deknningen i norske aviser var hvilke kilder som ble brukt. Stort sett benyttet de seg av belgiske kilder, hovedsakelig avisen *Petit Bleu*, samt utenlandske korrespondenter og utklipp fra andre europeiske aviser. Det er i liten grad referert til den voksende aktivismen i Storbritannia, og det er vanskelig å finne informasjon som er hentet fra britiske kilder. Derfor er det vanskelig å se en direkte sammenheng mellom den voksende reformbevegelsen i Storbritannia og innholdet i den norske pressedekningen. I nyhetsartiklene finner vi, både direkte og indirekte, lite henvisninger til britiske medier eller Morels kampanje og argumentasjon. Informasjonen kommer i stor grad fra belgiske medier selv.

Det er vanskelig å ta for seg det norske mediebildet i denne perioden uten å nevne Boerkrigen som var det utvilsomt største utenrikspolitiske temaet i avisene. Ikke minst kan deknningen av Boerkrigen være et interessant sammenlikningsgrunnlag for hva som ble skrevet om Kongo. Mellom 1899 og 1902 foregikk det en væpnet konflikt i Sør-Afrika mellom britiske styrker og boere, hovedsakelig etterkommere av nederlandske bosettere, om kontroll over naturressurser i Oranjestaten. I Europa var opinionen splittet og krigen skapte stor debatt i den europeiske offentligheten. Dette var også synlig i det norske presselandskapet der avisene tok ulike standpunkt i konflikten. Morgenbladet var tydelig probritisk i sin dekning av krigen. De var også den eneste av de store hovedstadsavisene som støttet den britiske siden, da Aftenposten, Dagbladet og Social-Demokraten hadde et sympatisk syn på boerne. Selv om opinionen var noe delt, kan vi konkludere med at det var en allmenn sympati for boerne i Norge.¹⁶⁶

I motsetning til deknningen av Boerkrigen var det ikke slik at de norske avisene valgte side i saken om «Grusomhederne i Kongo». Nå var ikke deknningen av forholdene i Kongo hverken like systematisk eller omfattende som krigen i Sør-Afrika. Boerkrigen skapte et betydelig større engasjement i den norske offentligheten. Mengden innsendt stoff var vesentlig større og

¹⁶⁶ Arne G. Carlsson, «Norske reaksjoner på boerkrigen 1899-1902: en analyse av norske avisers holdninger og en beskrivelse av norsk engasjement, inkludert nordmenn i Sør-Afrika» (Universitetet i Trondheim, 1978), 106.

de redaksjonelle artiklene flere. Ofte ble sakene publisert under den samlede overskriften «Krigen». Dette engasjementet og splittelsen blant nordmenn kan i stor grad tillegges allerede eksisterende politiske og sosiale skiller i Norge. Målrørsla og bondereisningen så boernes frihetskamp som en inspirasjon, mens flere som var opptatt av unionsspørsmålet hadde sympati med en småstats kamp mot overmakten.¹⁶⁷ Samtidig var det mange borgerlige og konservative som så på Storbritannia som en garantist for frihet i Europa, og vektla tette kulturelle og økonomiske bånd til imperiet i vest.¹⁶⁸ I omtalen av Kongo eksisterte det ikke noen slike skiller som påvirket den offentlige meningsdannelsen. Så langt var mishandlingene i all hovedsak fremstilt som et belgisk problem uten at norske aktører var innblandet. En slik tendens til konsensus i utenriksdekningen på tvers av politiske forskjeller var et gjennomgående trekk ved den norske pressens dekning av konflikter i utlandet.¹⁶⁹ Heller ikke de norske kolonistene endret den offentlige oppfatningen av kritikken. Det var et fåtall som uttalte seg i avisene i denne perioden med juristen Halvard Heggen som unntak.

3.2 Leserbrev, koloniale fortellinger og informasjon om norske kolonister

Nå ville det vært misvisende å bare omtale de kritiske artiklene som den eneste dekningen av Kongostaten i denne perioden. Riktig nok var våren 1900 preget av opprør og uro, og avisene skrev nesten utelukkende om de humanitære forholdene og de politiske følgende dette fikk. I det resterende tidsrommet mellom 1900 og 1902 dukket også Kongo opp i andre sammenhenger. Det er altså lange perioder da det ikke er kritiske nyhetsartikler på trykk. Derimot er det en jevn strøm av innsendte leserbrev, koloniale fortellinger og annet Kongo-relatert stoff som fremhever helt andre sider av livet og forholdene i Afrika. Videre i dette kapittelet har jeg fremhevet et utvalg artikler og notiser av som på forskjellige måter knytter seg til Kongostaten. Et felles trekk er at mange av disse oppslagene hadde en tydelig underholdningsfunksjon overfor avisens lesere.

3.2.1 Leserbrev og skildringer fra nordmenn i det fjerne Afrika

Der nyhetsartiklene var preget av et informativt og nøkternt språk, er leserbrevene sterke subjektive tekster. Ikke minst var innholdet vesentlig forskjellig fra de mange nyhetsartiklene som er omtalt over. På mange måter møter avisleserne en annen virkelighet i disse tekstene.

¹⁶⁷ Eksemplifisert ved dekningen i målrørslas nasjonalistiske avis Den 17de Mai. Ibid., 10-30.

¹⁶⁸ Eksemplifisert ved dekningen i den borgerlige og konservative avisen Morgenbladet. Ibid., 31-49.

¹⁶⁹ Ottosen, *Parti, presse og publikum: 1880-1945*, 2, 309-310.

Reiseskildringer og leserbrev fra Kongo kom jevnlig på trykk gjennom hele perioden fra 1900 til 1908. Spesielt i lokalavisene representerte innsendte tekster fra nordmenn i Kongostaten en vesentlig del av informasjonen som var tilgjengelig fra kolonien. Det er god grunn til å tro at disse skildringene fra det eksotiske Afrika vakte både interesse og ble brukt som underholdning. Ikke minst vises dette ved at flere av avisene trykket leserbrev på godt synlige plasser, og at de gjerne reklamerte for faste innslag av koloniale fortellinger.

I Christianssands Tidende sto det to leserbrev på trykk vinteren 1900 fra en lokal sjømann som tjenestegjorde i kolonien.¹⁷⁰ Under overskriften «Lidt om Congofloden» skrev han livlig om Kongoelven og dampbåttrafikken, samt skildringer av natur og dyreliv langs floden. Ikke minst påpekte han at et flertall av sjømennene som var involvert i elvetrafikken var skandinavere.¹⁷¹ I et nytt leserbrev en halv måned senere fortalte skipsføreren videre om «En Elefantjagt paa Ovangofloden». Her skildret forfatteren hvordan han selv og resten av besetningen om bord på båten, etter en farlig og strevsom jakt, skjøt en elefant. Teksten er dramatisk og skildrer hvordan den store og kraftige elefanten nesten veltet båten før de fikk inn et avgjørende skudd. Resultatet ble store mengder elefantkjøtt og 140 kilo med støttenner som naturligvis tilfalt staten.¹⁷² Disse leserbrevene, sammen med intervjuet omtalt under, er en av få beretninger fra sjømenn i Kongostaten. Selv om de utgjorde den største gruppen nordiske kolonister, var ikke mange av dem fremtredende i den norske offentligheten. Skipsføreren skildret elvene, båtene og dyrelivet i stor detalj. Bare unntaksvis var de innfødte omtalt, ei heller sto det noe om økonomiske, politiske eller humanitære forhold.

Naturskildringer og jakt var tema som flere kolonister fortalte ivrig om i brev adressert hjem, i tillegg til å beskrive forholdene ved sin arbeidsplass eller post. Bergens Tidende trykket i august 1901 et utdrag fra to brev tilsendt redaksjonen med overskriften «Fra belgisk Kongo». Avisen påpekte at brevene vil leses med interesse av alle, ikke minst fordi brevskriveren «vel er den første Bergenser, der har fældet en Elefant».¹⁷³ Første del av teksten beskrev stasjonen og forholdene i området rundt der brevskriveren tjenestegjorde ved Lac Leopold i Kongos krongomene.¹⁷⁴ Han beskrev både gummiinnsamlingen og hvordan de europeiske offiserene stadig var i «smaafejder» med de innfødte. «I disse Fejder bliver naturligvis mange indfødte dræbt, idet de gjør Motstand, skyder paa Soldaterne, hvorved disse tvinges til at betale med

¹⁷⁰ Dette var mest sannsynlig skipsfører Karl Frederick Otto (1860-1923) fra Kristiansand. Opplysninger hentet fra «Afrikaregisteret».

¹⁷¹ Christianssands Tidende, 14. februar 1900, 2.

¹⁷² Christianssands Tidende, 1. mars 1900, 1.

¹⁷³ Bergens Tidende, 7. august 1901, 2-3.

¹⁷⁴ Nåværende *Lac Mai-Ndombe*.

samme Mynt. Det maa bemerkes, at Fangerne ingen Overlast lider; de har det endog i mange Tilfælde bedre end i sine Hjem.» Brevskriveren uttrykte seg også kritisk til de katolske misjonærene i området som «skriver rørende Beretninger om alt det gode, de udfører. ‘Løgn’ er det omtrent alt.» Informasjonen som kom frem her samsvarer godt med de tidligere skildringene av forholdene i kolonien. Han er deskriptiv og forsøker ikke å forsvare det koloniale systemet, men det er tydelig at han hadde en sterk mistro til misjonærene og de innfødte. Sistnevnte beskriver han som «rene Abekat-mænd, hæslige og uanmindelige indskrændkede. Menneskekjød liker de, naar og hvor Anledningen gives.»¹⁷⁵ Også her blir de innfødtes kannibalisme et tema som stadig fremheves, og i dette tilfellet uttrykket kolonisten seg svært nedlatende overfor lokalbefolkningen.

Den andre delen av teksten var skrevet i en mer fortellende stil og skildret en vellykket elefantjakt. Under dramatiske omstendigheter klarte brevskriveren og hans innfødte undersåtter å drepe en «kjæmpe». Han skjød selv dyret, men den sårede elefanten styrtet mot ham. «En af mine Sorte kom mig til hjælp, idet han slyngede et Spyd i dets Side.» Til slutt hadde de fått has på tre elefanter. Tennene var dessverre ikke store og snabelen beholdt brevskriveren selv, og etterpå kunne han for første gang i sitt liv nyte elefantbiff. Det er verdt å merke at det nettopp var disse naturskildringene og jaktbeskrivelsene som avisen valgte å fremheve i innledningen. Selv om teksten omfattende beskriver kritikkverdige humane forhold var det altså det fremmede, eksotiske og eventyragtige som skulle trekke lesere. Et slikt fokus er nok med på å understreke underholdningsverdien slike leserbrev hadde.

Hjemvendte kongofarere var også et yndet intervjuobjekt for norske journalister. Onsdag 6. juni 1900 fylte artikkelen «Ved Kongos bredder. En hjemkommen nordmand fortæller. De sortes behandling. Marked for norske varer?» en stor del av forsiden til Stavanger Aftenblad. Avisen hadde intervjuet sjøkaptein Søren Emil Feyling fra Egersund om sitt opphold i Kongostaten da han var hjemme på permisjon i seks måneder. Det omfattende intervjuet tok for seg både kapteinens opphold og den daværende situasjonen i kolonien. Feyling beskriver hvordan han førte skipet «Brabant» fra Leopoldville til Stanley Falls «midt inde i tykkeste, mørkeste Afrika.»¹⁷⁶ Elvene var farlige og vanskelige å navigere, samt at lokalbefolkningen ikke alltid var samarbeidsvillige. Etter å ha fortalt mer om skipstrafikk og last, bryter intervjueren inn for å stille et betimelig spørsmål.

¹⁷⁵ Bergens Tidende, 7. august 1901, 2-3.

¹⁷⁶ Nåværende *Kinshasa* og *Boyoma Falls* (rett sør for *Kisangani*).

- Vi har hidtil ladet hr. Feyling fortælle uden afbrydelse; men nu er det pinlige punkt kommet, som netop i den sidste tid har vakt saa megen røre i Belgien: Behandles de sorte....?
- Rygterne og beretningerne om mishandling af de sorte er overdrevne. Staten vogter bedst mulig for at forebygge grusomheder, den ser ikke gennem fingre med sligt. Skibskapteinene er politi og har forpligtelse til at melde alt saadant.¹⁷⁷

Heller ikke skibskapteinen nekter for at mishandlinger forekom selv om rapportene visstnok var overdrevne.

Bli de sorte behandlede efter statens reglement, har ingen noget at klage over; men private kan nok undertiden fare mindre lempelig frem. Skaffer de sorte ikke de private kompaniers agenter det bestemte kvantum kautschuk f. er., blir de ofte simpelthen dræbt; men det første, agenten da pleier gribe til, er det originale middel at spærre inde alle landsbyens kvinder, saa faar mændene strax fart paa sig til at skaffe kautschuken!¹⁷⁸

Det at journalisten stilte et slikt aktuelt og kritisk spørsmål var ingen selvfølge. Reportasjer og intervjuer i pressen var stort sett organisert som spørsmål-svar-sekvenser uten særlige kritiske eller konfronterende kommentarer.¹⁷⁹ Kapteinen virker å ha hatt et pragmatisk syn på den tidvis svært brutale bruken av tvangsarbeid. I sitt arbeid på dampbåten var det naturlig at han observerte slike situasjoner, men ikke var deltakende selv. Også han gir inntrykket av en fungerende rettstat selv om det var enkelte europeiske tjenestemenn som misbrukte sin makt. Videre indikerte også journalistens spørsmålsstilling at den humanitære situasjonen hadde fått en oppmerksomhet i den norske offentligheten som gjorde at «mishandlingene i Kongo» ble sterkt assosiert med den koloniale virksomheten. Likevel var det kun unntaksvis at journalister direkte konfronterte kongofarere med slike spørsmål. Videre fortalte kaptein Feyling om det rike dyrelivet og hvordan europeere kom til Kongo for å jakte. Det skulle også være gode muligheter for å importere norske varer til kolonien.¹⁸⁰

Da Gudbrandsdølen skrev en lenger reportasje med overskriften «Kongofareren Kaptein Oluf Myhre» i desember 1900 ble for eksempel skildringer av vold fremhevet, men ikke problematisert. Myhre reiste første gang som offiser til Kongostaten i mars 1897 og hadde tatt med seg en rekke interessante «trofæer» hjem til Ringebu. Journalisten lot seg imponere over leopardskinn, lanser, spyd og piler som hang på veggene. Myhre fortalte om forholdene ved

¹⁷⁷ Stavanger Aftenblad, 6. juni 1900, 1.

¹⁷⁸ Ibid.

¹⁷⁹ Ottosen, *Parti, presse og publikum: 1880-1945*, 2, 184.

¹⁸⁰ Tidligere på 1890-tallet hadde Johannes Scharffenberg forsøkt å opprette en norsk eksportforening i Matadi, men dette initiativet viste seg å ikke være levedyktig. Godøy, *Solskinn og død: nordmenn i kong Leopolds Kongo*, 28-30.

militærstasjonen og hvordan han selv havnet i Kongo ved å svare på et avertissement. Videre beskrev offiseren kannibalisme blant de innfødte og flere blodige kamper. Myhre påpekte at man i all alminnelighet kan stole på «disse Negersoldater», men at de ulike stammene ofte lå i krig mer hverandre. Videre beskrev han flere slag mot opprørere:

Jeg har idethele været med i tre Træfninger, der har været ikke lidet blodige. I en Træfning mod en Negerkonge med 1000 Krigere stod vi med ca. 700 Mand. Af vor Styrke var kun 80 soldater udrustet med Rifler. Vore 300 Negere og 300 Arabere gik i kamp med sine nationale Vaaben. I denne kamp faldt der over 100 Mand.¹⁸¹

Offiserens skildringer var relativt nøkterne i språket, men ga leseren innblikk i dramatiske slag. Kanskje kan nettopp slike mer sparsomme skildringer også ha spilt på leserens fantasi. Volden ble ikke problematisert fra journalistens side og det virker som intervjuobjektet fikk fortelle relativt fritt. Dette er uansett et eksempel på den til tider voldelige og kaotiske hverdagen til de militære offiserene i Kongostaten, og hvordan dette ble fremstilt for nysgjerrige lesere tilbake i Norge. Kannibalisme og vold virket som naturlige deler av den afrikanske hverdagen i offiserens tilfelle. Myhre avsluttet intervjuet med å uttrykke sin glede over oppholdet i Kongo, og fortalte at han skulle returnere et par måneder senere. «Naar man faar Smag paa Livet ude, saa vil man neppe komme til at trives hjemme.»¹⁸² Senere skulle offiseren også holde flere foredrag som ble annonsert i Gudbrandsdølen.¹⁸³

Mange av leserbrevene som sto på trykk i denne perioden var preget av det fremmede og eksotiske ved livet i Afrikas indre. Naturskildringer og jakt var ofte fremhevede temaer, men også kannibalisme og vold ble beskrevet i stort omfang. Spesielt lokalavisene virker å ha hatt en stor interesse for disse brevene, og flere lokale kongofarere ble intervjuet av avisens medarbeidere. Et slikt engasjement er gjenkjennelig og forståelig. Dette ble den lokale representantens møte med den store fremmede og eksotiske verden, og må ha vekt stor interesse blant avisens lesere. Ikke minst understrekes dette ved at flere av kongofarerne gjerne holdt foredrag og deltok på møter da de var hjemme på permisjon. I kolonistenes beskrivelser av de humanitære forholdene i Kongostaten, foregikk vold stort sett på individnivå. Når det gjaldt skildringene av de innfødte, var dette i større grad sprikende. Enkelte viste mer sympati, mens andre virket svært nedverdiggende. Der den lokale befolkningen ble omtalt var det som regel i rollen som fiender, statister eller soldater.

¹⁸¹ Gudbrandsdølen, 29. desember 1900, 1-2.

¹⁸² Ibid.

¹⁸³ Se for eksempel annonser i Gudbrandsdølen, 5. januar 1901; 15. januar 1901; 29. januar 1901.

Det finnes også en stor mengde litteratur utenfor avisspaltene fra norske og nordiske kolonister. Brev, korrespondanse, dagbøker og skildringer fortalte om livet i kolonien. Frits Andersen har tatt for seg den danske Congo-litteraturen og påpeker hvordan en del av tekstene «primært været rettet mod det underholdende, med fængslende og sensationelle eventyr eller slet og ret makabre gys.» Mange av forfatterene var uskolerte skribenter som ønsket å fortelle leserne der hjemme om hverdagslige hendelser og fenomener i Kongo, uten at dette virket motivert av ekstraordinære merkverdigheter eller den politiske eller moralske debatten om kolonistyre. De aller fleste av disse tekstene «synes at gentage og bekræfte figurer og forestillinger» som allerede var godt etablert i samtidens litteratur, spesielt Stanleys tekster fra ekspedisjonene i Afrika.¹⁸⁴ Enkelte kolonister markerte seg også senere som forfattere med å gi ut fortellinger og romaner med kolonial tematikk, slik som norske Fredrik Parelius og danske Jürgen Jürgensen.¹⁸⁵

3.2.2 Informasjon om norske kongofarere i pressen

Leserbrev var ikke den eneste kilden til opplysninger om nordmenn i Kongo. Spesielt i hovedstadsavisene Morgenbladet og Aftenposten var det en jevn strøm av notiser som oppdaterte leseren på situasjonen til de norske kolonistene. Dette besto som regel av korte omtaler av hvem som dro ned til kolonien og hvem som kom hjem på permisjon. Også dødsfall ble gjerne trykket som notiser i tillegg til vanlige dødsannonser. I perioden 1900-1902 var derimot volumet av slike notiser litt lavere enn i tidsperioden 1903-1908. Dette har sammenheng med en redusert rekruttering frem til rundt 1904. Som vi skal se senere i oppgaven tar dette seg kraftig opp igjen, spesielt når Kongostaten søkte flere jurister til tjeneste. Det er også verdt å merke at kolonistenes helsetilstand fikk mindre oppmerksomhet. I nyhetsdekningen, leserbrev og reportasjer var det mindre fokus på dødeligheten blant kongofarerne. Dette til forskjell fra den vesentlige oppmerksomheten mot slutten av 1890-årene. Til gjengjeld var nyhetsfokuset på humanitære kritikkverdige forhold desto større under Budja-stammens opprør.

Norske kolonister i Kongo ble gjenstand for oppmerksomhet i flere sammenhenger. Den danske oberstløytnanten og forfatteren Harald Jenssen-Tusch arbeidet fra 1901 med et

¹⁸⁴ Frits Andersen, *Det mørke kontinent? Afrikabilleder i europæiske fortællinger om Congo* (Århus: Aarhus Universitetsforlag, 2010), 428-429.

¹⁸⁵ Mer informasjon om forfatterskapet til Fredrik Parelius og Jürgen Jürgensen finnes i henholdsvis Asbjørn Kolberg, «Fra Kristiania til Kongo; en presentasjon av Fredrik Parelius' eksotiske forfatterskap» (hovedoppgave, Universitetet i Trondheim, 1982); Maria Batsberg Christensen, «Afrikabilleder i Jürgensens forfatterskab,» *Aktualitet - Litteratur, Kultur og medier* 5(2011).

omfattende bokprosjekt om skandinaviske kongofarere. Boken var ment som et opplysningsverk for kolonien og en samlet oversikt over alle skandinaviske kolonister i Kongo, samt for å hedre forfatterens avdøde bror som gikk bort i Kongo. I den sammenhengen etterlyste Jenssen-Tusch i Morgenbladet 15. februar 1901 biografiske opplysninger om norske offiserer som hadde vært i Kongo eller informasjon fra deres slektninger. Bilder, brev og andre dokumenter var også av interesse og kunne gjerne sendes til den danske forfatteren i Aarhus.¹⁸⁶ Litt over et år senere reklamerte flere norske aviser for abonnement på et «nyt, rigt illustreret Subriptionsværk» *Skandinaver i Congo* av oberstløytnant H. Jenssen-Tusch. For en pris av 60 øre kunne du få tilsendt rundt 25 leveringer hver tredje uke på 16 sider fra Det Nordiske Forlag.¹⁸⁷ Morgenbladet hadde en lenger omtale der en forhenværende kongofarar uttrykket positive forventninger til boken. Dens innhold kom ikke bare til å være av interesse for kolonistenes familier og bekjente, men også for andre interesserte. «Skal jeg dømme efter den Interesse for dette Land og for de norske Congofarere, (...) er jeg ikke i Tvivl om, at det bebudede Verk vil vide at finde Vei ogsaa til mere indirekte Interesserede.»¹⁸⁸

Den tidligere kolonisten og legen Peter Munch-Søegaard skrev i Morgenbladet sommeren 1903 om sine personlige forhåpninger for boken. Etter at 16 hefter hadde kommet ut, roste Munch-Søegaard den pålitelige oversikten over skandinaviske kongofarere og forfatterens energiske samlerarbeid. Likevel uttrykket den tidligere kolonilegen seg skeptisk til de høye dødstallene som kom frem. Opplysningene sa at av 794 skandinaver, som i de siste 25 år hadde oppholdt seg i Kongostaten, var 221 personer omkommet i Kongo, på vei hjem eller som en følge av oppholdet der nede. Det gir en dødelighet på 27,83 prosent. Mer enn en fjerdedel hadde altså mistet livet. I tillegg hadde 200 personer avbrutt tjenesten tidlig som følge av sykdom. På bakgrunn av dette virket Munch-Søegaard skeptisk til videre rekruttering og påpekte at det krevde en grundig overveielse før man lot seg verve til tjeneste i Kongo. Likevel fortalte legen at kolonien på tross av motgang hadde gått frem med jevne og sikre skritt: «Det er ikke Tvivl om, at den belgiske Koloni gaar en glimrende Fremtid imøde.»¹⁸⁹ Munch-Søegaard var nok en av de mer betydningsfulle stemmene som fortalte om Kongo i pressen da han også skrev og publiserte en rekke fortellinger fra kolonien.

¹⁸⁶ Morgenbladet, 15. februar 1901, 2.

¹⁸⁷ Se reklame i Dagbladet, 27. april 1902, 3; Social-Demokraten, 29. april 1902, 2; Morgenbladet, 29. april 1902, 3.

¹⁸⁸ Morgenbladet, 29. april 1902, 2.

¹⁸⁹ Morgenbladet, 14. august 1903, 1.

Allerede da han selv oppholdt seg i kolonien skrev han flere leserbrev til Morgenbladet i 1894 og 1895. I løpet av året 1903 ble han en fast innsender med en serie koloniale fortellinger i Morgenbladet. De sistnevnte tekstene fremstår som en blanding av fiksjon og egne opplevelser, og formidlet et typisk imperialistisk syn på kolonien.¹⁹⁰ Likevel er det grunn til å understreke tekstenes underholdende funksjon. Fortellingene ble trykket som føljetonger og hadde overskrifter som «En Bangala-Kriger i Kongens Uniform», «Bas-Congo-Mandens Dolk», «Paa Karavaneveien», «Mamadu's Gjenfærd», «Min Sorte Kollega» og «En Desertør».¹⁹¹ Slike føljetonger hadde en lang tradisjon i norske aviser og var ofte populære litterære innslag. Slike litterære, skildrende og mindre tidsavhengige tekster som fortellinger, portretter, kåserier, essay blir ofte omtalt som «pregstoff» og var viktig for å trekke lesere til avisen. Fortellinger og reportasjer fra fjerne verdensdeler hadde en spesiell fascinasjon hos mange norske avislesere.¹⁹² Munch-Søegaards bidrag blir i så fall et tidstypisk eksempel på utlandets underholdningsverdi. Det var uten tvil i dette tilfellet innbydende for Morgenbladets lesere å få eksotiske fortellinger fra fremmede strøk.

3.3 Underholdning fra Kongostaten: vitenskap og kuriosa

Den allmenne interessen for Kongo kom også frem på andre måter i pressen. Fra tid til annen ble det publisert artikler av mer informerende karakter, gjerne med fokus på vitenskapelige oppdagelser eller fremskritt, i norske aviser. Sovesyken var for eksempel gjenstand for flere artikler, og et eksempel er omtalen i Aftenposten 12. mai 1901. En lengre artikkel tok for seg både utbredelsen av den afrikanske sovesyken og farlige bivirkninger ved søvnløshet. En av de mulige årsakene til sykdommen var stikk fra en blå bille som forekom særlig hyppig i øvre Kongo.¹⁹³ Den samme artikkelen ble få dager senere gjengitt i en rekke lokalaviser landet rundt, eksempelvis Akershus Amtstidende, Nordlandsposten og Ofotens Tidende.¹⁹⁴ Norsk presse fulgte utviklingen og omtalte også medisinske ekspedisjoner til Kongo.¹⁹⁵ Et intervju med den norske kongolegen Inge Heiberg i november 1906 beskrev myndighetenes arbeid med å bekjempe den utbredte sykdommen i stor detalj.¹⁹⁶ Teknologiske nyvinninger som

¹⁹⁰ Godøy, *Solskinn og død: nordmenn i kong Leopolds Kongo*, 130-131.

¹⁹¹ Morgenbladet, 12. desember 1901, 1-2; 9. april 1903, 1-2; 30. august 1903, 1-2; 5. september 1903, 3-4; 20. september 1903, 1-2; 17. november 1903, 3-4.

¹⁹² Ottosen, *Parti, presse og publikum: 1880-1945*, 2, 169-172.

¹⁹³ Aftenposten, 12. mai 1901, 1.

¹⁹⁴ Akershus Amtstidende, 18. mai 1901, 1; Nordlandsposten 18. mai 1901, 1; Ofotens Tidende, 24. juni 1901, 1.

¹⁹⁵ Se eksempelvis Lillesands-Posten, 14. april 1902, 3; Norges Sjøfartstidende, 15. september 1903, 1; Morgenbladet, 22. november 1903, 1; Trondhjems Adresseavis, 12. desember 1903, 2; Morgenbladet 1. september 1906, 2.

¹⁹⁶ Morgenbladet, 11. november 1906, 1.

jernbaneutbygging i Kongo ble velvillig omtalt. Det forelå store planer for jernbaneutbygging i kolonien som skulle få stor økonomisk gevinst.¹⁹⁷ Derimot ble det aldri etablert et sammenhengende nettverk slik som det var planlagt. Også de innfødtes måte å kommunisere på vekket oppmerksomhet. Nordlandsposten skrev om «Den afrikanske ‘telefon’» i april 1901. Men den afrikanske telefonen skilte seg drastisk fra den europeiske, for de innfødte kommuniserte ved hjelp av en stor tromme laget av en uthulet elefanttann. Denne trommen kunne frembringe syv forskjellige toner som ble hørt flere kilometer unna. I løpet av en dag kunne beskjeder sendes over 300 kilometer i avstand.¹⁹⁸

Både natur- og dyreskildringer sto sterkt i litteraturen fra kolonien, og det skapte naturlig nok oppmerksomhet da rapporter fra Kongostaten fortalte om oppdagelsen av et hittil ukjent pattedyr. Sommeren 1901 kom det meldinger fra oppdagelsesreisende om at det var observert et hittil ukjent dyr nordøst i regnskogen, på det som i dag er grensen mellom Kongo og Uganda. Flere aviser rapporterte om dette merkverdige dyret som ble beskrevet som kroppen til en hest, ørene til et esel og et hode likt tapirens. Dyret hadde sterke farger, et rødfarget hode og sortstripete bein.¹⁹⁹ Tidligere hadde europeere kun hørt om dette eiendommelige dyret fra innfødte stammer, men det hadde nå lyktes å sende hud og kranie fra et dødt eksemplar til *British Museum*. Morgenbladet kunne fortelle at de innfødte kalte dyret «Okapi». Slik fascinasjon og interesse for vitenskapelige oppdagelser fra fremmede land understrekes ved at avisen litt forbauset påpekte at det fortsatt fantes utilgjengelige steder i verden der nye dyr oppdages.²⁰⁰ Kolonisten Inge Heiberg hadde senere gitt et nesten komplett skjelett med tilhørende hud av Okapien i gave til Zoologisk Museum i Kristiania. Slike «underlige dyr» som okapien må utvilsomt ha underholdt lesere da de tidligere beskrivelsene likner et fantasidyr, men videre undersøkelser beviste dog at Okapien var aller nærmest beslektet med giraffen.

Kongo var et tema nordmenn som sådan kunne møte på i flere forskjellige sammenhenger. Etnografisk Museum i Kristiania åpnet i påsken 1904 en utstilling med etnografika fra Kongo.²⁰¹ Mange norske kolonister donerte eller solgte tusenvis av objekter fra Afrika til museet. Bestyrer Yngvar Nielsen i Kristiania og konservator Gabriel Gustafsen ved Bergen

¹⁹⁷ Jernbaneplanene er omtalt i blant annet Trondhjems Adresseavis, 24. oktober 1901, 2; Hedemarkens Amtstidende, 27. februar 1902, 2; Morgenbladet, 3. mai 1902, 1.

¹⁹⁸ Nordlandsposten, 24. april 1901, 2.

¹⁹⁹ Akershus Amtstidende, 29. mai 1901, 3.

²⁰⁰ Morgenbladet, 23. juni 1901, 2; Morgenbladet, 23. april 1902, 1.

²⁰¹ Det dukket jevnlig opp artikler i norsk presse om aktuelle museumsutstillinger og norske kolonister som donerte eller solgt samlinger til museer. Se for eksempel Morgenbladet, 29 mars 1904, 1; Trondhjems Adresseavis, 11. april 1906, 3; Morgenbladet, 1. desember 1906, 1. Morgenbladet, 10. mars 1907, 2.

Museum ivret spesielt etter gjenstander fra Kongo. Minst 6500 kongogjenstander havnet i norske samlinger.²⁰² Et annet eksempel var en teater- og varieté-forestilling i Flekkefjord grundig dekket av lokalpressen. Da fire afrikanere kom med dampbåt til byen i januar 1900 skrev lokalavisen Agder Flekkefjord Tidende at «Kongonegrene er komne!». Det var ingen tvil om at de var ekte: «Røde munde, vante til at gnaske familiebeaf, strækker sig tværsover hele ansigtet». Avisen skrøt også umåtelig av afrikanernes sang og dans.²⁰³ Nordmenn med erfaring fra Afrika holdt gjerne foredrag på diverse møter. Ofte ble foredragene både reklamert for i pressen og aviser trykket referater i etterkant. Lysbildefremvisninger var et annet medium der nordmenn kunne få nærmest levende inntrykk fra det afrikanske kontinent. Aftenposten reklamerte for bildefremvisningen «Fra Kongostaten» på Central Kinematograf med «Glimrende virkelighedsbilleder fra Kongos natur, fiskeri, jagt og folkeliv.»²⁰⁴ Slike eksempler viser en interesse som også strakk seg utenfor pressens skriftlige ord. Ikke minst er denne interessen betegnende for kanskje den fremste funksjonen i Kongo i norsk offentlighet i denne perioden, som *underholdning*. Alt fra omtalen av norske kongofarere, til deknningen av vitenskapelige oppdagelser og utstillingen av eksotiske etnografika vitner om en stor fascinasjon for nyheter og fortellinger fra fjerne, eksotiske og fremmede strøk.

3.3.1 Kuriosa og orientalisme: postsekker, kvæsarvals og elefantskole

Utenrikssidene besto ikke bare av nyhetsartikler, leserbrev, fortellinger og vitenskapsartikler. Eide og Simonsen peker på en notissjanger som har lang tradisjon innen pressen. Dette omfatter underlige og merkverdige historier om mennesker og dyr med tvilsom sannhetsgehalt. Rollen til disse korte historiene var først og fremst å underholde leseren samt bryte opp tungt utenriksstoff.²⁰⁵ Jeg har valgt å kalle denne sjangeren «kuriosa» fordi den vesentlig skiller seg ut fra annet stoff i avisene samtidig som den understreker den underholdende funksjonen. Slike korte fortellinger fra Kongo var spesielt fremtredende i lokalavisene mellom 1900 og 1908.

En historie som sirkulerer i diverse norske aviser fra 1902 forteller om en mengde savnede postsekker. Myndighetene i Brussel undersøkte hvorfor så mange postsekker forsvant og fant ut at postførerne i Kongo ga dem til sine koner. Damene skar ut bunnen, bandt et tau rundt livet og brukte dem som kjoler. Flere lokalaviser med stor geografisk variasjon fortalte den

²⁰² Espen Wæhle, «Historier bak Kongosamlingen,» *Årbok for Bergen Museum 2007–2008* (2008).

²⁰³ Agder Flekkefjord Tidende, 30. januar 1900, 2.

²⁰⁴ Aftenposten, 11. mars 1907, 3; 13. mars, 3; 15. mars, 3. Se også reklame for andre bildefremvisninger i lokalaviser som Stavanger Aftenblad, 23. mars 1907, 3; Jarlsberg og Larviks Amtstidende, 4. mai 1907, 3.

²⁰⁵ Eide og Simonsen, *Verden skapes hjemmefra*, 30.

samme historien i april og mai 1902.²⁰⁶ I 1905 dukker den samme historien opp igjen i ytterligere to aviser i utvalget.²⁰⁷ I 1908 blir notisen publisert for andre gang i *Fredriksstad Tilskuer*.²⁰⁸ Det er vanskelig å spore opphavet til historien eller verifisere informasjonen. Om historien er sann eller overdrevet er heller ikke av størst interesse, for den sier noe om fremstillingen av Kongo som et bisart sted med sin underholdene annerledeshet. Slike historier er ikke bare begrenset til lokalaviser. Aftenposten skriver for eksempel i januar 1901 at «Kvæsarvalsen synges af Kongonegrene». En svenske skal ha skrevet hjem at han etter en månedslang reise på 125 mil til Bumba, midt inne i det mørkeste Afrika, fikk høre kvæsarvalsens toner fremført av innfødte i Bangala-stammen. I Antwerpen og Leopoldville var det ikke unormalt å høre melodien til den svenske folkesangen, «men at dens Seierstog er gaaet saa vide over Verden, det havde man vel neppe kunnet drømme.»²⁰⁹

En annen bisarr historie kom fra Indhereds-posten i juli 1906. Steinkjeravisen kunne fortelle om de slette utdanningsforholdene i Belgia og pekte på de mange dårlige utdannede bøndene i landet. Skylden fikk den klerikale regjering som ikke ville innføre skoletvang. Likevel indikerer overskriften «En Elefantskole» at belgierne gjorde mer for opplysningen i Kongostaten der det nylig hadde blitt opprettet en skole – for elefanter. «Den tæller allerede 28 Elever, som her uddannes til fornuftige Husdyr, lærer at bære Kurve, fyldte med Sten og trække Lastvogne.»²¹⁰ Uansett hvor absurd historien fremstår var nok hensikten med notisen å kritisere de katolske politikerne i Belgia. Det er nok sannsynlig at elefanter ble benyttet i arbeid, men de satt neppe lenge ved skolebenken. Disse historiene har nok et spor av sannhet, men de ble betydelig overdrevet. Felles for alle notisene var at de omtalte innslag av vestlig fenomener i Afrika, men i stor grad dannet de en kontrast til leserens hjemlige og kjente referanser og forhold. Enkelte ganger fremstår også historiene som en ren latterliggjøring av afrikanere.

Det er ikke vanskelig å forestille seg hvordan slike historier kan vært med på å underbygge inntrykket av Kongo og Afrika som et annerledes og bakstrevsk kontinent. Slikt underholdningsstoff spilte i stor grad på følelsene hos leseren, i motsetning til nyhetsstoffets mer intellektuelle diskurs. Eide og Simonsen beskriver hvordan slike *koloniale fantasier* spiller på etablerte stereotypier og troper om Afrika og afrikanere. Ofte blir de fremstilt som

²⁰⁶ Nedenæs Amtstidende, 5. april 1902, 2; Tromsøposten, 30. april 1902, 1; Fredrikstad Tilskuer, 21. mai 1902, 1; Vardø-Posten, 11. mai 1902, 2.

²⁰⁷ Grimstad Adressetiende, 24. august 1905, 3; Bergens Tidende, 18. november 1905, 2.

²⁰⁸ Fredriksstad Tilskuer, 4. februar 1908, 2.

²⁰⁹ Aftenposten, 15. januar 1901, 2.

²¹⁰ Indhereds-posten, 25. juli 1906, 3.

umoderne, latterlige og irrasjonelle. Da i motsetning til et opplyst «vi» som inkluderer den vestlige leseren. En slik annengjøring er tematisert i Saids orientalisme-kritikk.

Opposisjonspaar som moderne/primitiv, rasjonell/dyrisk, intellekt/drifter kobles direkte til et oss/dem-skille som defineres av fargeaksen hvit/svart.²¹¹ Vi finner spor av slike fremstillinger i denne perioden i tidligere nevnte tekster som kuriosa, leserbrev, intervjuer og koloniale fortellinger. Det er likevel viktig å påpeke at ikke alt som ble skrevet om Kongo fremstår entydig. Det er vanskeligere å finne et like tydelig mønster i nyhetsdekningen der enkelte også uttrykte sympati for de innfødte, selv om også dette kan fremstå som paternalistisk motivert eller basert på et nedlatende og rasistisk menneskesyn. Enkelte av de norske kongofarerne uttrykte seg for eksempel ulikt om deres forhold til de innfødte og karakteriserer lokalbefolkningen på både positive og negative måter.

Det ble altså skrevet mye om Kongo utover nyhetsdekningen av Budja-stammens opprør i perioden 1900-1902. Som vi skal se videre, fulgte pressen utviklingen i Kongostaten med ivrige øyne før den humanitære debatten for alvor nådde norsk offentlighet mot slutten av 1907. Den samlede pressedekningen i perioden 1900-1902 vitner om en veletablert og utstrakt interesse for nyheter, historier og fortellinger fra Kongo. Avisene var også overraskende samstemte i sin kritikk av de humanitære forholdene. Fra 1903 skulle derimot utviklingen i den norske pressens dekning i større grad påvirkes av internasjonale politiske forhold.

²¹¹ Eide og Simonsen, *Verden skapes hjemmefra*, 57-59; Kevin C. Dunn, *Imagining the Congo: the international relations of identity* (New York: Palgrave Macmillan, 2003), 30.

4 Britisk kritikk og europeisk stormaktspolitikk, 1903-1906

I den foregående perioden hadde den kritiske nyhetsdekningen av Kongostaten vært periodisk og som regel sentrert rundt enkelthendelser. Fra 1903 økte derimot volumet av kritiske artikler i norske aviser. Spesielt i hovedstadsavisene dukket kritikken av Kongo opp som et gjentakende tema med regelmessige mellomrom. Denne økte frekvensen gjør at det gikk sjeldent mer enn et par måneder mellom store oppslag om Kongo i den nasjonale pressen, spesielt i de borgerlige avisene Morgenbladet og Aftenposten som fulgte utviklingen tettst. Dette hadde sammenheng med den internasjonale debatten som virkelig tok til i denne perioden. Casement-rapporten ble forelagt det britiske parlamentet i 1903 og kong Leopolds undersøkelseskomisjon publiserte sine funn i 1905. Begge disse rapportene skapte furore og debatt i hele Europa, ikke minst i Belgia og Storbritannia. Et resultat av dette var at også dekningen i norske aviser bar mer og mer preg av en politisk stormaktskonflikt.

Samtidig fortsatte nordmenn å møte på Kongo i en rekke forskjellige sammenhenger. Rekrutteringen av norske kolonister økte i denne perioden, spesielt var det mange jurister som reiste til Kongostaten. Leserbrev og intervjuer, samt notiser med kuriosa, fortsatte å fylle spalteplass i både riks- og lokalaviser. De mest fremtredende her var kanskje tidligere nevnte Munch-Søegaard og juristen Bille Aubert fikk rikelig med spalteplass i henholdsvis Morgenbladet og Aftenposten. Et annet tema som ser ut til å gå igjen i både nyhetsdekningen og underholdningsstoffet var fokuset på kannibalisme. Det virket som norsk presse og nordmenn hadde en endeløs frykt og fascinasjon for menneskespisene folk i Sentral-Afrika.²¹²

4.1 Økende britisk kritikk i norsk presse

Fra 1890-tallet hadde de mest høylytte kritikerne av Fristaten Kongo vært britiske. Derimot ser vi lite til dette i den norske pressen før i 1903. Etter dette var det en merkbar endring i nyhetsartiklenes opphav og innhold. I perioden 1903-1906 ble kritikken av de humanitære forholdene i Kongostaten i større og større grad referert til som «britisk agitasjon». Norske aviser brukte også i større omfang britiske kilder for sine nyhetsartikler og notiser. Likevel var det stor kontinuitet fra den foregående perioden. Det etablerte mønsteret med publisering av nyhetstelegrammer og utenriksnotiser vedvarte, de norske avisene var stort sett refererende

²¹² Det er en generell i totalt antall artikler per år. Fordelingen av unike saker i denne perioden: 1903: 52, 1904: 54, 1905: 58, 1906: 52.

og kommenterer lite på redaksjonell plass, samt at kritikken i stor grad fulgte individ-systemaksen med bakgrunn i avisenes politiske grunnsyn. Lokalavisene var som tidligere mer sporadiske og lite systematiske i sin dekning.

I løpet av det første halvåret i 1903 ble det trykket spredte beskyldninger om «grusomhed i Kongostaten» i norske aviser.²¹³ Flere aviser dekket et forslag om belgisk overtakelse av kolonien som ble nedstemt i det belgiske kammeret.²¹⁴ Sommeren 1903 ble det derimot vist direkte til britiske beskyldninger og debatt i det britiske Underhuset. Den 22. juli skrev Aftenposten om en britisk henvendelse til de europeiske makter og folk. Artikkelen ser ut til å være skrevet av en avisens journalister og ikke fra et nyhetstelegram. Mest sannsynlig var teksten basert på oppslag i britiske aviser. Beskyldningene om humanitære mishandlinger ble ikke gjengitt i detalj, men journalisten påpekte hvordan Kongostaten hadde brutt vilkårene om frihandel og humane forhold som ble fastsatt av Berlinkonferansen. Journalisten virket dog ikke helt overbevist av beskyldningene og la til hvordan de britiske påstandene mest sannsynlig var et resultat av at storpoltiske henvendelser var hyppigere om sommeren da det var stille i innenrikspolitikken. I tillegg var nok de såkalte mishandlingene overdrevet:

Det er vel adskillige Overdrivelser i de haareisende Beretninger, der fra Tid til anden kolporteres i den europeiske Presse om sønderstaaerne Negere og voldtagne Kvinder og brændte Landsbyer, og desuden forstaar det sig af sig selv, at uden en vis Strenghed kommer man ingen Vei med en Befolkning som den centralafrikanske. Men selv med alle nødvendige Fradrag og Forbehold bliver der alligevel Kjendsgjerninger nok tilbage til at bevise, at Humaniteten og Retfærdighedssansen lader adskilligt tilbage at ønske blandt de styrende i Kongostaten.²¹⁵

Slik passer artikkelen i stor grad til det allerede etablerte mønsteret i den borgerlige og liberale hovedstadspressen. Mishandlinger, eller her «kjendsgjerninger», fant sted, men beskyldningene var overdrevet og det gis inntrykk at de aktuelle tilfellene var resultatet av enkeltindividens overtramp.²¹⁶ Det nevnes lite om bakgrunnen for den britiske kritikken eller den voksende folkebevegelsen som fremmet diskusjonen. Likevel er det merkelig at kritikken av de humanitære forholdene i Kongostaten her omtales som «engelsk».²¹⁷ Dette

²¹³ Se eksempelvis Bergens Tidende, 19. mars 1903, 1; Morgenbladet 21. april 1903, 2; Trondhjems Adresseavis, 11. mai 1903, 1; Aftenposten, 1. juli 1903, Tromsøposten, 18. juli 1903, 1.

²¹⁴ Aftenposten, 9. juli 1903, 2; Morgenbladet, 9. juli 1903, 3.

²¹⁵ Aftenposten, 22. juli 1903, 2.

²¹⁶ Aftenposten uttrykket seg også tvilende til omfanget av den britiske kritikken i oktober samme år. Avisen påpekte at det var vanskelig å verifisere informasjon fra Kongo. Dette på grunn av vanskelig tilgjengelighet, kolonistatens eneveldige monark og embetsmenneskes taushetsplikt. Aftenposten, 2. oktober 1903, 1.

²¹⁷ I samtiden var det normalt å referere til den politiske enheten og landet *Storbritannia* som *England*. Jeg bruker i hovedsak *Storbritannia* i denne oppgaven når jeg ikke siterer direkte eller indirekte fra kilder.

signaliserer et brudd med tidligere periode da kildene til informasjonen om mishandlingene hovedsakelig kom fra belgiske aviser. Dette er også et trekk som vedvarer og en tendens som fortsatte i tiden etter 1903 da den humanitære situasjonen i Kongo etter hvert ble omdefinert som et politisk spørsmål mellom to europeiske stater, Storbritannia og Belgia. Interessen for de britiske anklagene gjenspeiles av at Aftenposten og Morgenbladet et par uker senere refererte direkte til diskusjoner om Kongo i det britiske Underhuset.²¹⁸ Den britiske utenriksministeren var også sitert i Aftenposten 30. oktober i forbindelse med en note som ble distribuert til britiske representanter i Europa.²¹⁹

Videre er det likevel oppsiktsvekkende lite informasjon å finne i norsk presse om den britiske konsulen Roger Casement som gjennomførte en reise i øvre Kongo på oppdrag for britiske myndigheter de påfølgende månedene etter debatten i Underhuset. Flere nyhetsnotiser i norske aviser i begynnelsen av desember 1903 fortalte om at «den engelske konsul i Kongostaten» hadde kommet hjem fra sin ekspedisjon.²²⁰ Casement ble derimot ikke nevnt ved navn. Innholdet i rapporten var ikke offentliggjort enda, men Casement snakket selv med pressen om mishandlingene og de makabre forholdene han hadde vært vitne til. Heller ikke norsk presse la skjul på at den britiske konsulen hadde vært vitne til sterkt kritikkverdige forhold, og Aftenposten skrev følgende: «Saa meget kan dog allerede nu siges, at det af Beretningen fremgaar, at de Indfødte ved Kongofloden endnu bestandig bliver mishandlet paa det grusomste, og at Slaveri endnu hersker der.»²²¹ Likevel virker det ikke som om den erfarne afrikadiplomaten Casement skapte noen store oppslag i norske aviser slik som Budja-opprøret gjorde få år tidligere. Det kan nok ha hatt bakgrunn i at Casement var en ukjent personlighet i Norge, noe mangelen på navn i artikkelen vitner om. I Storbritannia var han i offentlighetens lys en markant personlighet med innflytelse på både enkeltpersoner og myndighetene. Heller ikke den endelige publiseringen av Casement-rapporten fikk særlig oppmerksomhet i norske aviser et par måneder senere. Rapporten skapte i Storbritannia både oppmerksomhet og engasjement rundt den voksende reformbevegelsen, og Casement selv var sterkt medvirkende til opprettelsen av *Congo Reform Association* i mars 1904. Nettopp Casement-rapporten blir ofte fremhevet som et svært betydningsfullt dokument i reformbevegelsens arbeid, men den fikk ingen videre virkninger i Norge annet enn at den bekreftet den rådende kritiske oppfatning som allerede eksisterte i norsk presse.

²¹⁸ Aftenposten, 7. august 1903, 2; Morgenbladet, 7. august 1903, 2.

²¹⁹ Aftenposten, 30. oktober 1903, 2.

²²⁰ Se eksempelvis Kysten, 8. desember 1903, 2; Fædrelandsvennen, 8. desember 1903, 3; Stavanger Aftenblad, 8. desember 1903, 2.

²²¹ Aftenposten, 8. desember 1903, 2.

De kritiske nyhetsartiklene kom gjerne i bølger og var konsentrert i enkelte perioder. Det dukket opp enkelte oppslag i norske aviser i løpet av vinteren og våren 1904 som tok for seg lovnader om reformer og kritikk fra en amerikansk misjonskongress.²²² Den neste «bølgen» med kritisk innhold var knyttet til den internasjonale undersøkelseskommissjonen som kong Leopold nedsatte for å granske forholdene i Kongostaten. Både dekingen og mottakelsen illustrerer den stadig mer fremtredende politiske dimensjonen i konflikten. Forholdene i Kongostaten ble i stor grad fremstilt som et spørsmål om internasjonal politikk i norsk presse.

4.1.1 Konflikt mellom europeiske makter

Da den radikale og liberale politikeren Sir Charles Dilke kritiserte de britiske myndighetenes opptreden overfor Kongostaten sommeren 1904, fant dette veien til norske aviser. Dilke var en av de mest markante politiske figurene som kritiserte forholdene i Kongo i Storbritannia, og han hadde tette forbindelser til Morel og CRA. Aftenposten ga 12. juni 1904 et lenger referat av diskusjonen i Underhuset der de viste til opplysninger fra flere «Londonerblade». Flere talere kritiserte manglende tiltak for å bedre de humanitære forholdene og viste til urettferdig behandling av britisk handelsmenn. Understatssekretær Earl Percy tok til orde for en ny undersøkelse, og avviste at det lå britiske kommersielle motiver bak et påstått «Bagvaskelsesfelttog» mot Kongostaten. Til slutt appellerte han til et moralsk ansvar, for overgrepene mot de innfødte i Kongo handlet om «Europas gode Navn og Rygte».²²³ Det britiske parlamentets skarpe utfall mot kolonistyret i Kongo kom også på trykk i flere lokalaviser som Indtrøndelagen, Gudbrandsdølen og Agder.²²⁴ Ikke lenge etter kom det også nyhetstelegrammer som bekreftet at kong Leopold hadde utnevnt en ny undersøkelseskommissjon. Både Aftenposten og Morgenbladet fortalte leserne sine at undersøkelseskommissjonen, som besto av to belgiske embetsmenn og en sveitsisk jurist, skulle undersøke de påståtte mishandlingene og forvaltningen av kolonien. De påpekte også at «den engelske Agitation» fortsatte med full styrke. Her ble *Congo Reform Association* eksplisitt nevnt, ettersom foreningen hadde sendt et skriv til den britiske utenriksminister Landsdowne som kritiserte kommisjonens sammensetning og mandat.²²⁵

Denne nyhetsartikkelen knyttet situasjonen i Kongo til forholdet mellom Belgia og Storbritannia. De to statene var begge koloniherrer i Afrika, og konkurrerte om politisk innflytelse og kommersiell aktivitet i nærliggende områder. Ikke minst var begge stater

²²² Morgenbladet, 23. mars 1904, 2; Morgenbladet, 27. mars 1904, 2.

²²³ Aftenposten, 12. juni 1904, 2.

²²⁴ Indtrøndelagen, 24. juni 1904, 1; Gudbrandsdølen, 25. juni 1904, 1; Agder, 25. juni 1904, 2.

²²⁵ Aftenposten, 23. september 1904, 2; Morgenbladet, 24. september 1904, 2.

aktører i stormaktsspillet som preget europeisk, og i økende grad global, politikk i perioden før første verdenskrig. Selv om opphavet til reformbevegelsen strakk seg tilbake til Storbritannia på 1890-tallet, var det fra 1903 og 1904 at kritikken av Kongostaten i større grad ble tolket som *britisk kritikk* i norsk offentlighet. En artikkel om europeiske politikk i Dagbladet omtalte kritikken som «den engelske Forretningsverdens hadske Anfald paa det belgiske Styre i Kongo».²²⁶ Morgenbladets artikkel om undersøkelseskommissjonens avreise i oktober 1904 illustrerte dette godt. Med overskriften «Striden om Kongo» beskrev de den pågående situasjonen slik:

At denne Kommissjonen er kommen istand, og at Kongostatens Protektor, kong Leopold, har givet sit Minde dertil, skyldes hovedsagelig den ihærdige Agitation, som er drevet i England, og som efterhaanden har faaet en stor Del af den offentlige Mening i Europa til at tro paa, at alle Kongostatens Embedsmænd er monomane Forbrydere og Bødler, hvis eneste Glæde i deres ensformige Tilværelse er at piske og dræbe. Den engelske Agitation har endog ført til Dannelsen af en Kongo Reform-Association, hvor forskjellige anseede Politikere, deriblandt Sir Charles Dilke, har medvirket.²²⁷

Videre fulgte norske aviser utviklingen rundt undersøkelseskommissjonens arbeid.

Aftenposten viste til en tysk avis som fortalte at kommissjonen returnerte i mars 1905, og siterte enkelte kilder i antwerperbladet *Métropole* som bekreftet enkelte beskyldninger, men påpekte at det ikke var mulig å felle en sikker dom over omfanget før den offisielle rapporten forelå.²²⁸ Sommeren 1905 kom det notiser om at flere europeiske tjenestemenn var arrestert og dømt til straffearbeid som følge av kommissjonens funn.²²⁹ Det dukket også opp rykter i utenriksspaltene om at kong Leopold hadde møtt med belgiske politikere og at han hadde til hensikt å la Belgia annektere kolonien for få bukt med mishandlingene og gjenvinne kontroll over administrasjonen. Kilden var et nyhetstelegram fra NTB som viste til den britiske avisen *Daily Chronicle*.²³⁰ Også enkelte lokalaviser fortsatte å publisere beskyldninger, slik som Nedenæs Amtstidende som i oktober 1905 hadde en lenger artikkel med overskriften «Den blodige Kongostat. Udbytning. Myrderier. Lemlæstelser». Her beskrev den britiske misjonæren John Harris, med tilknytning til CRA, forholdene med svært groteske detaljer om hvordan lokalbefolkningen mishandles og myrdes.²³¹ Norske avisers kritiske dekning virker i det hele tatt å intensivere i denne perioden.

²²⁶ Dagbladet, 28. oktober 1905, 2.

²²⁷ Morgenbladet, 25. oktober 1904, 1.

²²⁸ Aftenposten, 19. mars 1905, 2.

²²⁹ Aftenposten, 2. juli 1905, 2.

²³⁰ Morgenbladet, 11. oktober 1905, 2; Kysten, 11. oktober 1905, 2; Trondhjems Adresseavis, 11. oktober 1905, 2; Bergens Tidende, 11. oktober 1905, 2; Stavanger Aftenblad, 16. oktober 1905, 2.

²³¹ Nedenæs Amtstidende, 7. oktober 1905, 3.

Derfor er det også oppsiktsvekkende at den endelige rapporten fra kong Leopolds undersøkelseskommisjon fikk lite oppmerksomhet til tross for den tidligere interessen. Dette har nok sammenheng med tidspunktet for rapportens publisering. Da kommisjonens funn ble offentliggjort tidlig i november 1905 var avisene opptatt av hjemlige forhold. Forståelig nok var avisene fulle av nyheter om unionsoppløsningen. I løpet av november måned ble det både avholdt en folkeavstemning og den nye kongefamilien ankom landet. Unionsstriden var i det hele tatt utvilsomt den mest fremtredende saken i norsk presse fra 1903 til 1905. Det går nesten ikke en dag uten at en eller flere av de større norske avisene tar opp forholdet til unionen.²³² Det er likevel lite sannsynlig at innholdet i rapporten hadde påvirket den etablerte kritiske holdningen blant norske aviser. Jeg har ikke funnet oppslag i hovedstadsavisene, men kristiansandsavisen *Folkets Tidende* skrev om kommisjonens funn 29. november 1905. Rapporten bekreftet i stor grad de samme beskyldningene som allerede hadde sirkulert i norsk presse de siste årene. Samtidig ga kommisjonens rapport, siden medlemmene var sendt av Kongostaten selv, en sterk legitimitet til kritikken. «Indberetningen danner nemlig en alvorlig anklage mod det nuværende system i Kongo og bestyrker i det store og hele de mange klager, som særlig er fremkommet i den engelske presse.»²³³ Etter kommisjonens rapport ble mengden artikler vesentlig mindre selv om norske aviser fortsatt fulgte utviklingen. Det kom flere nyhetsnotiser med rykter om belgisk overtakelse av Kongostaten, og Morgenbladet dekket både valget i Belgia og diskusjoner om Kongo i det belgiske parlamentet.²³⁴

Siden nyhetsdekningen av Fristaten Kongo bar preg av internasjonal politikk og konflikt mellom europeiske stater, er det også verdt å nevne uroen og opprøret i fransk Kongo som fant sted i samme periode.²³⁵ Tidlig i 1905 kom det opplysninger i norsk presse om svært graverende overgrep mot lokalbefolkningen i den franskstyrte kolonien, og nyhetssakene fortsatte å prege utenriksdekningen gjennom hele året. De mest oppsiktsvekkende beskyldningene var rettet mot to franske koloniembetsmenn som skal ha brukt dynamitt for å sprengte afrikanske fanger på den franske nasjonaldagen.²³⁶ Overskrifter som «De sortes bødler - Grusomhederne i Fransk Kongo», «De kristne i Kongo» og «Mishandligerne i Kongo» møtte leserne i hovedstadsavisene.²³⁷ I det hele tatt minner dekningen av situasjonen i

²³² Gunnar Gran, *Til Kjølen skilte oss ad: unionsoppløsningen i svensk og norsk presse* (Kristiansand: IJ-forlaget, 2005), 154.

²³³ *Folkets Tidende*, 29. november 1906, 3.

²³⁴ *Morgenbladet*, 3. mars 1906, 1; *Morgenbladet*, 30. mai 1906, 2.

²³⁵ Landet har i dag det offisielle navnet *Republikken Kongo* og er også kjent som *Kongo-Brazzaville*. Det var tidligere en fransk koloni som grenset til Kongostaten.

²³⁶ *Morgenbladet*, 16. februar 1905, 3; *Bergens Tidende*, 16. februar 1905, 2; *Kysten*, 16. februar 1905, 2; *Stavanger Aftenblad*, 16. februar 1905, 2.

²³⁷ *Morgenbladet*, 23. februar 1905, 1; *Dagbladet*, 25. februar 1905, 2; *Dagbladet*, 3. mars 1905, 4.

fransk Kongo om den tidligere dekningen av liknende opprør i Fristaten Kongo. Avisene gjenga nyhetstelegrammer og fortalte om overgrep med svært groteske detaljer. De navnga franske koloniembetsmenn som var involvert og ble straffeforfulgt. Både de innfødtes blodige opprør og forekomster av kannibalisme var tema som gikk igjen. Interessant nok ble bare «Kongo» brukt i en rekke overskrifter, og enkelte steder i tekstene. I flere artikler som tok for seg forholdene i fransk Kongo nevnes også de tidligere anklagene mot Kongostaten. Det er derfor grunn til å tro at de mange likhetstrekkene i pressens dekning av forholdene i de to koloniene kan ha blitt oppfattet som to sider av samme sak. Blant det lesende publikum kunne nok begrepet *Kongo* i all alminnelighet bli assosiert med en type barbari som var nordmenn fremmed. Ikke minst understreket skandalene i fransk Kongo det allerede kaotiske og kritikkverdige bildet av den europeiske kolonivirksomheten i Sentral-Afrika. Det er i hvert fall god grunn til å tro at opprøret og mishandlingene i de to koloniene ble sett i sammenheng slik det ble fremstilt i norske aviser.

Det er altså et merkbart skifte i norske avisers dekning av den humanitære debatten fra foregående periode. Norske aviser brukte i økende grad britiske kilder i sin nyhetsdekning, og viste til britiske påstander og beskyldninger. Både kildebruk og innhold vitner om at den humanitære situasjonen i Kongo ble sett i lys av europeisk politikk og knyttet til forholdet mellom Belgia og Storbritannia. Det er likevel lite henvisninger direkte til den britiske reformbevegelsen *Congo Reform Association* eller lederen E.D. Morel i norske aviser. I stedet ble det ofte henvist til den mer generelle betegnelsen «engelsk kritik» eller «engelsk agitation». Dette har nok vært med på å underbygge oppfatningen av kritikken som en konflikt mellom europeiske stater, og ikke mellom enkeltpersoner. Ettersom unionsoppløsningen dominerte det norske nyhetsbildet i disse årene, er det grunn til å stille spørsmål om norske avisers forhold til britiske kilder kan ha blitt påvirket av landets nyvunne selvstendighet. Blant annet hadde det norske monarkiet sterke bindinger til Storbritannia, og den norske offentligheten hadde mange økonomiske og kulturelle bånd til verdensmakten i vest. Den norske staten var også opptatt av å ha viktige politiske og diplomatiske forbindelser med Storbritannia etter at landet offisielt førte en nøytralitetspolitikk fra 1906.²³⁸

Selv om norske aviser i stor grad virket sympatiske overfor britenes kritikk av Kongostaten, er det liten grunn til å tro at dette var et resultat av unionsoppløsningen. Det er en kritisk konsensus gjennom hele perioden 1900-1908 og norske aviser begynte allerede i 1903 å

²³⁸ Øivind Bratberg og Kristin Marie Haugevik, *Det glemte partnerskapet: Norge og Storbritannia i et nytt århundre* (Oslo: Akademika, 2012), 57-61.

eksplisitt referere til britisk kritikk. Dette er nok i større grad knyttet til Casement-rapporten og diskusjonene i det britiske Underhuset det samme året. Selv under Boerkrigen, da kun et fåtall av norske aviser var sympatiske overfor britene, hadde mye av stoffet fra krigen kommet til norske aviser gjennom britiske kilder og telegrammer. Likevel kan det ha vært en medvirkende faktor fra 1905, da landets selvstendighet og innføringen av et monarki med sterk tilknytning til Storbritannia, kan ha bidratt til at den norske offentligheten i større grad vendte blikket vestover. Norge har tradisjonelt, også før denne perioden, hatt sterke bånd økonomisk, politisk og kulturelt til Storbritannia. Spesielt når det kom til sjøfart og handel. Denne tilknytningen underbygges av norske avisers gjengivelse av britiske kilder, og at avisene i stor grad publiserte kritiske artikler og dermed indirekte stilte seg på britisk side i den politiske konflikten som «kongospørsmålet» utviklet seg til. Det er i hvert fall svært vanskelig å spore en sympatisk tone for kong Leopold og belgiernes koloniregime i denne perioden. Det er et tydelig trekk ved nyhetsdekningen i perioden 1903-1906 at kritikken av de humanitære forholdene i Kongo ble forstått i lys av en politisk konflikt mellom europeiske stater. Kritikken ble i større grad referert som «engelsk kritikk», avisene viser til britiske kilder og det er tilsynelatende mer fokus på politikk enn humanitære forhold.

4.2 Kritikk og norske kolonister

Slik som tidligere fantes det en betydelig andel stoff i norske aviser knyttet til norske kolonister, og det er et vedvarende trekk at nordmenn ikke ble knyttet til den pågående og intensiverte kritiske nyhetsdekningen. Nyhetsartiklene i hovedstads- og lokalavisene var i all hovedsak basert på nyhetstelegrammer fra NTB og stoff i utenlandske aviser som ikke nevnte nordmennes involvering i kolonistret. Kongofarerne var i det hele tatt lite synlige i nyhetsdekningen fra Kongo. Derimot var de godt representert ved en jevn strøm av leserbrev, intervjuer og koloniale fortellinger i norsk presse.

Det virker å ha vært individuelle forskjeller mellom kolonistene i synet på forholdene i Kongo og den humanitære debatten. Spesielt lokalavisene viste en særlig interesse for hva kolonistene hadde å fortelle, også om de ikke hadde noen direkte lokal tilknytning. Det er ikke vanskelig å finne eksempler på sistnevnte type artikler. Ringerikes Blad trykket for eksempel et intervju fra Verdens Gang i september 1903 med kommandant Olaf Andreas Lund som selv var fra Nordland.²³⁹ Dagbladet siterte et brev fra en dansk offiser til en venn i

²³⁹ Ringerikes Blad, 1. september 1903, 1.

København i oktober 1903.²⁴⁰ Begge brevene uttrykket sin støtte til koloniregimet der sistnevnte danske beskrev påstandene om mishandlinger som sterkt overdrevne. Derimot finner vi også leserbrev som formidler en mer kritisk tone. Tromsøposten siterte et brev fra en annen danske under en måned senere som beskrev et hevntokt mot en uvillig høvding som endte med nedbrenningen av en landsby. «Det var ret eiendommeligt at se de Sorte springe rundt i dette Ildhav.»²⁴¹ I Bergens Tidende ble det i november 1905 trykket en lenger historie skrevet av den svensk-finske forfatteren Alphonse Walleen som hadde tjenestegjort i Kongostaten. Hovedpersonen i teksten virker først som en typisk koloniseringsagent, men etter å ha brutalt straffet en innfødt soldat som sov på vakt avsluttet fortellingen med en refleksjon over europeernes rolle i kolonivirksomheten:

Da jeg kom hjem, følte jeg mig skamfuld. Jeg skammede mig over at repræsentere 'civilisationen', som ukaldet trængte sig ind i Afrika blandt 'brødre', som hidtil havde levet sit eget uafhængige liv. (...) Han som blev rykket fra sit hjem og sine frænder og ført langt bort til en anden egn for der at arbejde blandt fremmede og tjene endnu mer fremmede, som hærjede hans land, ja, hans hele verdensdel.²⁴²

Walleens tekst var preget av en tydelig kritisk tone, og det er en klar trend at den humanitære debatten er mer fremtredende i kolonistenes innsendte stoff fra 1903 enn i årene rundt århundreskiftet. Det har selvfølgelig sammenheng med den økende kritiske dekingen i både Norge og Europa som flere av kolonistene utvilsomt fikk med seg. Det er, som vi har sett, likevel divergerende oppfatninger blant norske og skandinaviske kolonister om forholdene i kolonien. Tilsynelatende var det et flertall av artiklene i det undersøkte materiale der kolonistene stilte seg på kolonimyndighetenes side. For eksempel siterte Aftenposten en ikke-navngitt norsk offiser som gikk sterkt ut mot britenes kritikk og bakenforliggende koloniale ambisjoner i et privat brev. Han sammenliknet dette med Storbritannias behandling og erobring av boerne, og påpeker at «Englænderne driver en skjændig Kolonialpolitikk for tiden og agiterer sterkt mod Kongostaten, saa det er ikke vanskelig at se, hva Vei det gaar.»²⁴³ Også da skandalene i fransk Kongo stormet som verst i første halvdel av 1905, gikk den tidligere offiseren og daværende svensk-norsk konsul i Fristaten Kongo og fransk Kongo Gudbrand Schiøtz ut og forsvarte kolonistynet. Han kjente til situasjonene som var beskrevet i franske aviser og var ikke overrasket over avsløringene. Likevel lå skylden hos unge og uerfarne funksjonærer som misbrukte sin makt.²⁴⁴

²⁴⁰ Dagbladet, 26. oktober 1903, 1.

²⁴¹ Tromsøposten, 11. november 1903, 1.

²⁴² Bergens Tidende, 13. november 1905, 1.

²⁴³ Aftenposten, 28. oktober 1904, 2. Spesielt blant offiserene var det en utbredt mistillit overfor Storbritannia og det britiske imperiets kolonialpolitikk. Godøy, *Solskinn og død: nordmenn i kong Leopolds Kongo*, 127-128.

²⁴⁴ Morgenbladet, 24. februar 1905, 1.

Det var derimot ikke slik at den humanitære debatten ble omtalt av kolonistene i alle sammenhenger. Slik som i den tidligere perioden var mye av stoffet fra kongofarerne preget av naturskildringer og hverdagsliv i det eksotiske Afrika. Flere leserinnlegg og skildringer fra Kongostaten fortalte om en fremmed, men ganske udramatisk hverdag. En norsk kolonist i øvre Kongo, G. Hutchinson, skrev for eksempel til Aftenposten i september 1904 om den ganske nøkterne og trivielle arbeidsdagen for en ingeniør.²⁴⁵ Det var ikke slik at alle yrkesgruppene i Kongo var direkte involvert i den delen av kolonivirksomheten som skapte mest oppmerksomhet. De mange sjøfolkene på Kongofloden jobbet tettere på elfenben- og gummiindustrien uten at dette nødvendigvis skapte et engasjement i den humanitære debatten. Et eksempel er intervjuet med skipper Simon Steensnæs som sto på trykk i Stavanger Aftenblad i november 1904 der han fortalte inngående om livet som sjømann i Kongo. Skipperen fortalte velvillig om dyreliv og jakt i stor detalj. Videre snakket han også i intervjuet om forholdene og menneskene i kolonien, men han nevner ingenting om den pågående og betente internasjonale debatten.²⁴⁶ Likevel var det en klar trend at den humanitære situasjonen oftere ble omtalt fra kolonistenes egen side. Om flere norske kolonister uttalte seg om kritikken, er det derimot lite som tyder på at nordmenn var gjenstand for et kritisk blikk.

Faktisk var det i denne perioden flere oppslag som skrøt av de norske kolonistenes innsats og understreket at de hadde et meget godt rykte i Kongo. I forbindelse med utnevnelsen av kong Leopolds undersøkelseskommissjon sommeren 1904 gikk det rykter om at en norsk jurist skulle sitte i utvalget. Stavanger Aftenblad kommenterte dette og la til at «nordmændene er som bekjent før anseede i Kongostatens administrasjon baade som officerer og som dommere.»²⁴⁷ Få dager senere meldte Morgenbladet at hele 50 skandinaviske offiserer skulle få tilbudt stillinger i forskjellige deler av Kongostaten.²⁴⁸ Det at norske og skandinaviske kolonister var etterspurte i Kongo kom tydelig frem i en rekke notiser i norske aviser. Fra 1904 tok rekrutteringen seg kraftig opp og det dukket stadig opp notiser om nordmenn som ble ansatt og skulle reise til kolonien. Selv kong Leopold skrøt av nordmenn i all alminnelighet og spesielt av deres innsats i koloniseringsarbeidet. Morgenbladet siterte den norske delegasjonen under en fredskonferanse i Brussel september 1905 der Leopold skal ha sagt følgende:

²⁴⁵ Aftenposten, 22. september 1904, 2.

²⁴⁶ Stavanger Aftenblad, 25. november 1904, 1.

²⁴⁷ Stavanger Aftenblad, 5. august 1904, 1.

²⁴⁸ Morgenbladet, 9. august 1904, 2.

Kongen uttalte, at han ved lange Reiser i vort vidtstrakte Land havde gjort sig vel kjendt med det norske Folks Kultur og gode Egenskaber. Han roste vore Sjømænd og vore Lodser. (...) Kongen nævnte de mange Tjenestemænd han havde faaet fra Norge til Kongostaten, om dem havde han kun godt at sige.²⁴⁹

Leopold hadde tidligere foretatt flere reiser i Norge og uttalte seg til delegasjonen i svært positive ordelag. Han avsluttet med å ønske den norske nasjonen sine beste ønsker, og siktet nok til den pågående unionsoppløsningen.²⁵⁰ Om de norske kolonistene var like godt ansett som pressedekningen vil ha det til er mulig å diskutere. Bjørn Godøy har påpekt at ikke alle offiserene eller juristene hadde et problemfritt forhold til sin arbeidsgiver eller omgivelsene rundt. Flere slet med språk og karrieremuligheter.²⁵¹ At ikke alt er like rosenrødt kommer også frem da Morgenbladet skrev at flere skandinaver i Kongo ble dårlig behandlet av en overordnet. Ifølge en dansk premierløytnant skal en belgisk distriktskommisær ha hatt en brutal opptreden ved å true med straff og trekk i lønn, samt sultet og nektet legehjelp til skandinaver på fjerntliggende poster. En svensk offiser skal ha bukket under for sine lidelser.²⁵² Det er den belgiske tjenestemannen som holdes ansvarlig, og i det hele tatt er norske kolonister utelukkende gjenstand for rosende omtale i norsk presse. Da Jenssen-Tusch var ferdig med sitt store verk om skandinaver i Kongo i 1905 fulgte han det som hadde blitt den gjeldende linjen. Visst nok foregikk det enkelte overgrep og mishandlinger i Kongostaten, men dette var ikke noe norske eller skandinaviske kolonister var deltakende i. Nordmenn ble altså ikke forbundet med de mange kritiske nyhetsoppslagene fra Kongo som preget utenriksdekningen i samme periode.

4.2.1 Divergerende oppfatninger: bokanmeldelse og leserbrev

Derimot møtte Jenssen-Tusch kraftig kritikk fra en tidligere norsk kolonist. Fra før hadde Peter Munch-Søegaard markert seg med en rekke fortellinger, intervjuer og bokomtaler. Da han skulle skrive en anmeldelse av *Skandinaver i Congo* i samme avis etter at verket var fullført, ble resultatet en voldsom kritikk av både Kongostaten og den europeiske imperialismen. Som bakgrunn for sin anmeldelse understrekte han de slette humanitære forholdene og konkluderte med at de mange vitnesbyrdene om mishandlinger og overgrep utvilsomt var reelle. Noe overraskende roste han Jenssen-Tusch sitt verk og beskrev boken som «en korrekt og upartisk Fremstilling af Forholdene i belgisk Congo.» Boken var så

²⁴⁹ Morgenbladet, 5. september 1905, 2.

²⁵⁰ Flere av de norske kolonistene fremsto også svært patriotiske i tiden rundt unionsoppløsningen. Aftenposten skriver for eksempel om en adresse fra nordmenn i Kongo som slutter seg til 7. juni-vedtaket. Adressen ble lagt frem for Stortinget. Aftenposten, 12. desember 1905, 1.

²⁵¹ Godøy, *Solskinn og død: nordmenn i kong Leopolds Kongo*, 102, 114-118.

²⁵² Morgenbladet, 20. oktober 1903, 2.

lettskrevet og underholdene at anmelderen mente den burde være til utbytte for folk i alle aldre og i hele landet. Konklusjonene og forsvaret for kolonien til den danske forfatteren var han derimot sterkt uenig med. Munch-Søegaard listet opp en rekke eksempler fra boken som var hentet fra «Breve fra Congofarerne, hvor den usminkede Sandhed ofte tales.» Skandinaver deltok i krigshandlinger, vold, drap og likskjending. Boken inneholdt en dansk officers skildringer av et brutalt felttog der de plyndret en landsby, drepte innfødte og hengt opp en avkuttet hånd til skrekk og advarsel. Alt dette for å skaffe mat til egne tropper. Munch-Søegaard viste også til flere groteske eksempler på mishandlinger og at europeiske offiserer tillot kannibalisme. De mange vitnesbyrdene kunne ikke avfeies som subjektive eller feilaktige oppfatninger, men at de til sammen dannet et bilde som var så nære virkeligheten som det er mulig å komme.²⁵³

Anmeldelsen fylte omtrent halve forsiden av Morgenbladets aftennummer på lørdag 8. mars 1905, og konklusjonen over kong Leopolds koloniprojekt og skandinavenes bidrag var ikke nådig. Munch-Søegaard stilte seg eksplisitt kritisk til den europeiske imperialismen og resultatene av koloniseringen i Afrika. Det at unge skandinaver tjenestegjorde for kolonimakten var ikke annet enn et trist kapittel i historien til en håpløs koloni.

Hvorfor har alle disse unge Mennesker saa freidigt gaaet Lidelser og Død imøde dernede i det mørkeste Afrika. For at arbeide i Civilisationens og Filantropiens navn! Javel, saa heder det ved Festbanketterne i Officersmesserne i Brüssel og ved Gilderne ombord paa Veien didned. Saa lyder det ogsaa ved Gravtalerne dernede, og i Avisernes Nekrologer herhjemme. Saa var det vel engang; men den Tid er nu svunden. Som Sagerne for Øieblikket staar, er det nærmest merkantile Interesser, man tjener dernede. Men til Elfenbenjægere og Kautschuk-Samlere for atter at fylde Millioner i kong Leopolds tømte Pengepung, dertil er vore unge Mænd dog altfor gode.²⁵⁴

Munch-Søegaards anmeldelse skiller seg ut fra resten av pressedekningen om Kongo i samme periode. Selv var han utvilsomt påvirket av den økende britiske kritikken i norsk offentlighet og gjentar mange av de samme kritiske påstandene som hadde sirkulert i norske aviser. Han tok likevel kritikken et steg lenger da han skulle anmelde boken han tidligere hadde omtalt i svært positive ordelag. Ikke bare stilte han seg eksplisitt kritisk til den rådende europeiske imperialismen, men han knyttet de norske og skandinaviske kolonistene direkte til mishandlingene og de alvorlige humanitære forholdene. Merk at han ikke gjorde dette på humanitært grunnlag eller av sympati for de innfødte, det virker mer som anmelderen gjorde det av patriotiske hensyn. Unge norske menn burde ikke bidra eller ofre eget liv for et

²⁵³ Morgenbladet, 8. mars 1905, 1.

²⁵⁴ Ibid.

mislykket belgisk koloniprojekt. Munch-Søgaard vektla belgiernes vanstyre: «Altfor mange Kræfter har vi her spildt for at hjælpe Belgierne i en Opgave, de ikke har magtet, – for at hjælpe en fremmed Nation til en koloni 70 Gange større end Moderlandet.» Dette fremhever igjen den politiske siden av konflikten. Kolonien var fra begynnelsen et prosjekt som var dømt til å mislykkes fordi området var «umulig at administrere i Overenstemmelse med Civilisationens Love og uden brutale Ofre af Menneskeskjæbner og Menneskeliv.»²⁵⁵

Anmeldelsen av boken har i ettertid blitt fremhevet som et av de skarpeste angrepene på Kongostaten i norske aviser. Munch-Søgaard sto likevel ganske alene med sitt radikale syn på den europeiske imperialismen og nordmennenes rolle i kolonivirksomheten ettersom flertallet av de norske kolonistene i offentligheten forsvarte det belgiske kolonistyre. Den mest profilerte av koloniens støttespillere var juristen Vilhelm «Bille» Mariboe Aubert fra Kristiania. Han var en velkjent figur for mange i hovedstadsmiljøet ettersom han tidligere hadde vært formann i Studentersamfunnet og leder av Den konservative Studentforening.²⁵⁶ Fra september til desember 1905 publiserte Aftenposten til sammen elleve leserbrev der Aubert tok for seg Kongostatens historie og forholdene i kolonien.²⁵⁷ Auberts argumentasjon gjenspeilet Kongostatens forsvarere i den norske pressen.

(...) vi synes at have hørt ymte noget om et sørgeligt Vanstyre og Grusomheder mod de Indfødte; der skrives jo saa høit om det i England? Nu – dette med Negrenes Behandling og Styresættet skal jeg senere skrive udførlig om; jeg skal fortælle, hvad jeg selv ser, hører, erfarer og ved, uden at blande mig ind i den belgiske-engelske Polemik, som faar udkjæmpes paa begge Sider af Kanalen. Men saameget vil jeg dog strax nævne, at Engelskmændene har ikke være synderlig heldige med sine Angreb.²⁵⁸

I leserbrevene betegnet Aubert kritikken som sterkt overdrevet eller oppspinn. Ikke minst omtalte han disse som «engelske» og som sitatet over viser var også hans argumentasjon forankret i den humanitære situasjonens politiske kontekst. I det siste brevet til Aftenposten var han derimot mer forsiktig i tonen. Aubert innrømmet at det kan ha forekommet «enkeltvis adskillige Misbrug af Magt overfor de Sorte», men at dette hørte fortiden til.²⁵⁹ Kongostatens sivilisatoriske fremskritt var eksepsjonelle og rettsikkerheten til de innfødte var av høyeste prioritet. Dessuten har Aubert utelukkende positive ord om nordmennene i kolonien: «vore

²⁵⁵ Ibid.

²⁵⁶ Mer informasjon om Bille Aubert og leserbrevene hans står i Godøy, *Solskinn og død: nordmenn i kong Leopolds Kongo*, 133-134.

²⁵⁷ Aftenposten, 3. september 1905, 1-2; 6. september 1905, 1; 22. oktober 1905, 1; 26. oktober 1905, 1; 13. november 1905, 1; 24. november 1905, 1; 26. november 1905, 1; 3. desember 1905, 1; 17. desember 1905, 1; 29. desember 1905, 2-3 (nr. 740 og 741).

²⁵⁸ Aftenposten, 3. september 1905, 1-2.

²⁵⁹ Aftenposten, 29. desember 1905, 3 (nr. 741).

Landemænd her nyder megen Anseelse, og at de overalt roses for sin Ro og Taft, sin Dygtighed, Loyalitet og – robuste Natur.»²⁶⁰

Et ytterligere eksempel på Bille Auberts popularitet kom i 1907 da han var hjemme i Kristiania på permisjon. Aubert holdt et svært populært foredrag i Studentersamfundet som fikk rosende reportasjer i flere av hovedstadsavisene. Dagbladet skrev at Bille ble mottatt med «stormende jubel» da han fortalte historier, vitset og underholdte publikum i to timer.²⁶¹ Aubert beskrev den innfødte befolkningen som både dumme, late og kannibaler. Derimot er det grunn til å ta disse beskrivelsene med forbehold, i hvert fall som faktuelle skildringer. I tillegg til en informerende hensikt, var hele foredraget innhyllet i humor og ment som underholdning. Likevel sier det noe om en dominerende holdning som også brukes i underholdningsøyemed. Som jeg nå har vært inne på, forsvarte enkelte kolonister kolonistret og stemplet beskyldningene som grunnløse eller overdrevne, mens andre vendte seg helt imot kolonien. Her var det variasjoner fra individ til individ. Likevel var det et flertall av kolonistene, eller i hvert fall av de som uttalte seg i pressen, som forsvarte kolonien.

4.2.2 Kong Leopolds propaganda i norske aviser

Den kritiske dekningen i europeisk og amerikansk presse ble møtt med en intensiv kampanje fra kong Leopold og Kongostatens myndigheter. Leopolds og hans koloniale støttespillere distribuerte prokolonialistisk materiale, bestakk journalister og opprettet et hemmelig pressebyrå for å påvirke den negative dekningen. Allerede fra rundt 1895 var det etablert en kolonial presse i Belgia med ukeavisen *Le Congo Belge* og det offisielle bladet *Belgique Coloniale*. I 1904 opprettet Leopold et pressebyrå som produserte pamfletter, informasjonsmateriale og bøker, i tillegg til å subsidiere belgiske blader og aviser samt bestikke journalister tilknyttet aviser i flere europeiske land. For eksempel mottok Brussel-korrespondentene i britiske *Times* og tyske *Kölnische Zeitung* penger. Også den belgiske avisen *Petit Bleu*, som var den fremste kilden til kritisk informasjon under Budja-opprøret i 1900, ble et symbol på den koloniale korrupsjonen da det kom frem i 1906 at avisen mottok penger fra et av Leopolds hemmelige fond.²⁶² Derimot er det vanskelig å finne spor av denne ekstensive aktiviteten i den norske pressdekningen. Kampanjen forsøkte først og fremst å påvirke opinionen i Storbritannia, Tyskland og USA i favoriserende retning.

²⁶⁰ Aftenposten, 3. september 1905, 1-2.

²⁶¹ Aftenposten, 22. september 1907, 1; Dagbladet, 22. september 1907, 2; Morgenbladet, 22. september 1907, 2.

²⁶² Viaene, «King Leopold's Imperialism and the Origins of the Belgian Colonial Party, 1860–1905,» 768-769; Hochschild, *King Leopold's Ghost*, 238-241.

Vi finner noen få artikler i norske aviser som tydelig har hentet innhold fra prokoloniale kilder. Disse artiklene fremstår som bruddstykker av rapporter i utenlandske aviser. Aftenposten siterte i september 1903 deler av kong Leopolds forsvarsnote der han avviste de britiske beskyldningene i kjølvannet av diskusjoner i Underhuset. Kongen påpekte at forholdene i Kongostaten var «tilfredsstillende».²⁶³ I juni 1904 viste Aftenposten til Kongostatens offisielle blad der embetsmennene omtales som dyktige, mens protestantiske misjonærer fikk skyld for å skape uro i kolonien. Generalguvernøren burde dessuten overveie å utvise utlendinger som benyttet sin innflytelse på de innfødte.²⁶⁴ Av annet stoff løst knyttet til pressebyråets arbeid kan vi finne diverse artikler om kong Leopold som forsøkte å søke diplomatisk hjelp hos Frankrike og Østerrike-Ungarn uten resultater, og andre saker der det kom frem at reformer var på vei i Kongostaten.²⁶⁵ Et par artikler i flere lokalaviser i desember 1906 viste til et tydelig prokolonialt intervju med Leopold som forsøkte å dysse ned mishandlingene i Kongostaten. Han viste heller til de mange fremskrittene i kolonien som nedkjempingen av slaveriet og de enorme rikdommene kolonien inneholdt.²⁶⁶ Sett under ett var disse sakene av liten betydning sammenliknet med mengden kritiske artikler som sto på trykk i norske aviser på tvers av politisk grunnsyn og geografisk tilhørighet. Tekstene var stort sett i refererende stil og uten redaksjonelle kommentarer. Det er altså vanskelig å spore en sympatisk tone for kong Leopold og Kongostaten. Det er lite som tyder på at kong Leopolds propaganda hadde en påvirkning på dekningen i norsk presse, og det som ble ytret i forsvar for kolonien kom nesten utelukkende fra de norske kolonistene selv.

Christian Thams og norsk rekruttering

I september 1906 ble forretningsmannen Christian Marius Thams fra Trondheim utnevnt til generalkonsul for Kongostaten i Norge. Den nye norske konsulen hadde en solid bakgrunn fra næringslivet og et stort sosialt nettverk. Thams hadde også tidligere tatt imot kong Leopold på sin egen herregård i Orkdal under en av hans reiser i Norge.²⁶⁷ Før unionsoppløsningen var det svenske Hans Hugold von Schwerin som hadde hatt rollen som gikk ut på å drive rekruttering av kolonister og fremme Kongostatens interesser. Ifølge Thams egen korrespondanse til kolonimyndighetene var den norske pressen svært fiendtlig innstilt til

²⁶³ Aftenposten, 26. september 1903, 2.

²⁶⁴ Aftenposten, 29. juni 1904, 2.

²⁶⁵ Leopolds mislykkede besøk i Frankrike står omtalt i Morgenbladet, 8. september 1903, 2. Hans besøk i Wien er skrevet i Morgenbladet, 11. oktober 1903, 2; Dagbladet, 12. oktober 1903, 2; Aftenposten, 13. oktober 1903, 1. Lovnader om reformasjoner står i Morgenbladet, 23. mars 1904, 2; Kysten, 23. mars 1904, 2.

²⁶⁶ Norges Sjøfartstidende, 14. desember 1906, 2; Stavanger Aftenblad, 14. desember 1906, 6; Trondhjems Adresseavis, 21. desember 1906, 1.

²⁶⁷ Kong Leopold var på totalt fire reiser til Norge mellom 1896 og 1904, og i 1901 besøkte han Christian Thams. Godøy, *Solskinn og død: nordmenn i kong Leopolds Kongo*, 134-137.

Kongostaten, og norske aviser trykket ukritisk den britiske propagandaen. Thams skrev selv at han gjorde en stor innsats for å endre opinionen i den norske offentligheten ved å snakke med redaktører, forsyne avisene med egne artikler og påvirke politikere. Han skal ha sendt 1593 brev og telegrammer, og Thams meldte til Brussel at innsatsen ga resultater; både pressen og politikere skal ha blitt mer sympatisk innstilt.²⁶⁸ Dette gir derimot et helt feilaktig inntrykk av den reelle situasjonen i norsk presse. Da Thams skrev dette til kolonimyndighetene i mars 1908 hadde diskusjonen om Kongo i avisspaltene tatt seg opp, og selv om enkelte kongofarere gikk ut i koloniens forsvar, var nyhetsdekningen i norsk presse overveldende negativ. Det er god grunn til å påstå at den vedvarende kritikken mot de humanitære forholdene i Kongo hadde etablert et bilde i den norske offentligheten der kolonien var preget av konstante opprør, grove mishandlinger og brutale overgrep. Alt dette i lys av en betent politisk konflikt mellom Belgia og Storbritannia.

Om ikke Thams sin innsats ga synlige resultater i nyhetsdekningen, var han en effektiv rekrutteringsagent. Den norske rekruttering tok seg opp fra 1904 og det var spesielt jurister som var etterspurt. Dette er også synlig i pressedekningen. Kun måneder etter Thams var utnevnt som konsul dukket det opp stadige flere notiser i norske lokal- og riksaviser om nye ansettelser og jobbmuligheter i Kongostatens tjeneste. Trondhjems Adresseavis skrev i en notis 3. oktober 1906 at «som bekjent er der ansat flere dygtige norske Jurister i Congostatens Tjeneste.»²⁶⁹ Avisen viste til konsul Chr. Thams og nevnte at det skulle være flere ledige poster for jurister. Notisene som kom på trykk om rekrutteringen skilte seg fra de tidligere da innholdet stort sett besto av navn på dem som hadde fått ansettelse og informasjon om reisetidspunkt. Nå ble ofte Thams nevnt med navn og det ble bemerket at flere jobber var tilgjengelige. Avisene trykket også informasjon om lønns- og arbeidsvilkår. Spesielt sistnevnte virket å ha vært av særlig interesse. De som mottok ansettelse fikk både en respektabel lønn, fri kost og losji, samt dekket reise og kurs i Belgia. Indhereds-posten skrev til interesserte at betingelsene for en dommerstilling i Kongo innebar to års tjeneste ekskludert en seks måneders permisjon. Lønnen det første året var 6000 franc, og hvis engasjementet ble fornyet var lønnen høyere. Dødeligheten hadde også gått ned og hadde i de siste årene ligget på fem prosent blant offiserer og leger.²⁷⁰ Morgenbladet kunne fortelle i desember 1906 at mellom 80 og 90 jurister hadde søkt om ansettelse gjennom konsulen i Trondheim.²⁷¹ Både tidspunkt og innhold i disse notisene tyder sterkt på at Thams har hatt en påvirkning på

²⁶⁸ Ibid., 137-138.

²⁶⁹ Trondhjems Adresseavis, 3. oktober 1906, 2.

²⁷⁰ Indhereds-posten, 28. desember 1906, 2.

²⁷¹ Morgenbladet, 22. desember 1906, 2.

mengden notiser som ble trykket, også i en rekke lokalaviser. Ikke minst ble denne rekrutteringen lagt merke til i offentligheten, og Sogns Tidend oppsummerte det godt i november 1906 med overskriften «Atter ein nordmann til Kongo».²⁷²

Et eksempel på de mange notisene var overrettsagsfører August Theodor Bull i Grimstad sin ansettelse som dommer i Kongo. Den 25. oktober 1906 trykket Morgenbladet en notis fra NTB der det sto at Bull hadde «modtaget en Stilling som Dommer og Magistrat i Kongostaten. Han begynder med en Gage af 6000 Frcs. og alt frit.»²⁷³ Det var ikke bare hovedstadsaviser som gjenfortalte den samme informasjonen, men også en rekke lokalaviser. Agderposten og Grimstad Adressetiende, med geografisk tilknytning til Bulls arbeidssted, trykket den samme nyheten.²⁷⁴ Også aviser som Gjengangeren, Fredriksstad Tilskuer og Sogns Tidend meldte det samme i dagene etter.²⁷⁵ Nyheten om Bulls ansettelse ble også trykket over en større geografisk rekkevidde, og notisen kom på trykk i den nordnorske avisen Bodø Tidende og i den norskspråklige avisen i USA Nordisk Tidende.²⁷⁶ Selv om notisene var korte i omfang, vitner den ustrakte dekningen og det store antallet om atskillig interesse for informasjon om nordmenn som skulle reise til Kongo.

Det ser likevel ikke ut til at de mange notisene påvirket nyhetsdekningen. Nyhetsbildet hadde også endret seg siden 1890-tallet da norske aviser i stor grad fremsto som støttende til det koloniale prosjektet. Det er vanskelig å se for seg at dekningen i den norske pressen i perioden 1900-1908, som stort sett var av kritisk karakter, kan ha fremmet rekrutteringen slik som på 1890-tallet.²⁷⁷ Enkelte jurister kan selvfølgelig ha blitt motivert av lovnadene om reformer og muligheten til å straffe skyldige, samt hindre humanitære overgrep. I mange av notisene om nordmenn som reiser var det de økonomiske betingelsene som ble fremhevet. Det er god grunn til å tro at muligheten for å tjene gode penger og å skaffe seg en respektabel karriere veiet tungt, informasjonen som var tilgjengelig i norske aviser tyder i hvert fall på dette. Det er uansett bemerkelsesverdig at rekrutteringen av norske kolonister ble fremhevet i pressen samtidig som de kritiske nyhetsartiklene eskalerte i omfang.

²⁷² Sogns Tidend, 4. november 1906, 1.

²⁷³ Morgenbladet, 25. oktober 1906, 1.

²⁷⁴ Agderposten, 25. oktober 1906, 2; Grimstad Adressetiende, 27. oktober 1906, 2.

²⁷⁵ Gjengangeren, 25. oktober 1906, 2; Fredriksstad Tilskuer, 27. oktober 1906, 1; Sogns Tidend, 30. oktober 1906, 2.

²⁷⁶ Bodø Tidende, 30. oktober 1906, 2; Nordisk Tidende, 8. november 1906, 7.

²⁷⁷ Lindahl, «Morgenbladets dekning av Fristaten Kongo 1893-1901,» 11.

4.3 Spor av *Mørkets hjerte* i norske aviser

Det er ikke lett å få et entydig bilde av hverken Kongo eller den europeiske kolonialismen i norsk presse. Som vi har sett varierte innholdet i leserbrevene fra norske kolonister, men i tidsrommet fra 1903 og fremover ble kritikken vanskeligere å ignorere. Kongostaten ble i den norske offentligheten i økende grad assosiert med uro, mishandlinger og overgrep. I nyhetsdekningen ble det politiske perspektivet dominerende, mens underholdningsstoffet ikke endret særlig karakter. En jevn strøm med notiser og artikler i norske aviser omtalte alt fra vitenskapelige gjennombrudd til eksotiske leserbrev og fiksjonelle historier. Det er likevel en merkbar nedgang i antall unike artikler i både riks- og lokalavisene som kan klassifiseres som informativt eller underholdene i perioden 1903-1906 da nyhetsmeldinger om kritikkverdige forhold og politiske omstendigheter utgjør en større andel. Det er lett å finne eksempler på både implisitte og mer eksplisitte kritiske nyhetsartikler, samtidig er det heller ikke vanskelig å finne stoff i norske aviser som bygger opp under en imperialistisk ideologi, og til tider romantiserer eller forskjøner europeernes kolonialisering av Afrika. For eksempel fikk Henry Morton Stanley utelukkende hyllest i norske aviser da han døde i mai 1904.²⁷⁸

Det kan tilsynelatende se ut som en dualisme i kongodekningen med kritiske nyhetsartikler på den ene siden og prokolonialt underholdningsstoff på den andre. Ved nærmere ettersyn er bildet derimot mer komplekst. Mye av kongodekningen i norsk presse ble kjennetegnet ved en del felles trekk på tvers av sjangre og innhold som bygget på mange av de samme forestillingene om Kongo og Afrika. Et iøynefallende trekk med både nyhetsdekningen og det øvrige stoffet fra Kongo, er mangelen på afrikanske stemmer. Det var svært sjeldent at lokalbefolkningen i Kongo kom til orde, og det var utelukkende kolonistenes skildringer som nådde den europeiske offentligheten. Oppfatningen av Kongo i Europa og Norge var i stor grad resultatet av skriftlige fremstillinger, og i vestlige medier ble rapportene fra Kongo formet av litterære beskrivelser av europeernes møte med det ambivalente, irrasjonelle, uforklarlige og mytologiske Afrika.

Det er vanskelig å ta for seg det vestlige synet på kolonialisme og Afrika uten å ta hensyn til det litterære verket som, kanskje mer enn noe annet, har formet denne debatten. Samtidens holdninger er godt illustrert med Joseph Conrads roman *Heart of Darkness* som ble gitt ut som en serie fortellinger i *Blackwood's Magazine* i 1899 og publisert i bokform i 1902. Over hundre år etter at romanen ble skrevet har den oppnådd status som en litteraturhistorisk

²⁷⁸ Morgenbladet, 10. mai 1904, 1; Aftenposten, 10. mai 1904, 2; Stavanger Aftenblad, 10. mai 1904, 2; Trondhjems Adresseavis, 10. mai 1904, 2; Norges Sjøfartstidende, 11. mai 1904, 2.

klassiker. Verket har blitt trykket i utallige utgivelser og opplag, og har blitt fremhevet som en av de mest betydningsfulle beskrivelsene av den europeiske kolonialismen i Afrika. Hovedpersonen i romanen er den engelske sjømannen Charles Marlow som får jobb ombord på dampskipet til et belgisk handelskompani. Han må foreta en reise oppover floden for å hente en av selskapets mest fremtredende og ambisiøse agenter, Mr. Kurtz. Under sin reise oppover floden blir hovedpersonens skildringer preget av en dystert og foruroligende stemning. Vold og brutalitet forekommer over alt, og reisen innover i landet betegnes av et oppløsende skille mellom «sivilisasjon» og «barbari». Vel fremme finner Marlow agenten Hr. Kurtz alvorlig syk og han blir med dampskipet tilbake. På veien ned floden kommer koloniagentens råskap, brutalitet og grådighet tydelig frem. Kanskje er det kraftigste bildet på dette de mange hodeskallene som var satt opp på stolper rundt huset til Kurtz. Tilstanden hans blir verre om bord på damperen, og Kurtz sine siste ord før han dør har blitt berømte: «The horror! The horror!». Etter hjemkomsten til Europa virker Marlow desillusjonert, bitter og full av forakt for egne opplevelser i kolonien.²⁷⁹ *Mørkets hjerte* er en tvetydig og kontroversiell bok som har fått en betydning langt utover verkets opprinnelige leserkrets. Romanen har først og fremst blitt tolket som en kritikk av den europeiske kolonialismen i Afrika, men også som et psykologisk bilde der hovedpersonen blir dratt inn i voldelige, irrasjonelle understrømmer. Joseph Conrad jobbet selv en kort periode på en av Kongoflodens dampskip på begynnelsen av 1890-tallet, og romanens handlinger skal være inspirert av forfatterens egne opplevelser. Romanen har vært gjenstand for omfattende diskusjon og utallige analyser, så jeg begrenser meg her til å snakke om trekk ved verket som kan belyse samtidens pressedekning og den norske offentlighetens holdninger.

Joseph Conrad og kolonialisme

Det er verdt å se den norske pressedekningen i sammenheng med denne diskusjonen. Sammenliknet med *Mørkets hjerte* er det spesielt tre forhold vi kan fremheve: tekstens ambivalente forhold til kolonialismen, europeernes møte med Afrika og fremstillingene av de innfødte. Det skal jeg gjøre ved å kort diskutere Conrads fremstilling av kolonialisme, og knytte dette til norske avisers fremstillinger av de innfødte, pressens beskrivelser av kannibalisme og Frantz Fanons postkoloniale kritikk. Like mye som *Mørkets hjerte* er en beskrivelse av de brutale sidene ved europeiske koloniseringen av Afrika, er romanen også et produkt av holdninger og fremstillinger i sin samtid.

²⁷⁹ Handlingen i romanen er lagt til et ikke-navngitt elv i Afrika, men det er allment forstått som Kongofloden i Fristaten Kongo. Beskrivelsene av romanen i denne oppgaven tar utgangspunkt i denne utgaven: Joseph Conrad, *Heart of Darkness*, 5. utg., Norton critical edition (New York: W. W. Norton & Company, 2016).

Som den norske nyhetsdekningen av Kongo, oppfattes Conrads roman som en indirekte kritikk av kolonialismen som undergravde den koloniale ideologien. Selv verkets tittel var fundert i et rådende og mye brukt uttrykk; Afrika ble ofte omtalt som «det mørke Afrika», «det mørke kontinent» eller «det mørke fastland». Dette finner vi også utallige eksempler på i norske avisspalter. Mer grunnleggende forholder Conrad seg kritisk til den europeiske koloniseringen av Afrika, og dens humanitære og siviliserende motiver. Romanen kan tolkes som en apokalyptisk fortelling der «in Conrad's view of history, the end of Western civilization, with its ideals of progress, enlightenment, and reason, its goal of carrying the torch of civilization into wilderness and wringing the heart of darkness.»²⁸⁰

Historien er fortalt gjennom to imaginære fortellerstemmer, og dette må ikke forveksles med forfatterens egen stemme. Flere har også påpekt hvordan Marlows fortellerstemme er preget av ironi.²⁸¹ Likevel er det liten tvil om at fortellingen kan tolkes som en parabel eller liknelse med en mer allmenn og universell betydning. Hovedpersonen selv er både en agent for den europeiske imperialismen, samtidig som han skildrer de destruktive kreftene som er i spill. Marlow virker både fascinert, men også forskrekket over det han bevitner. «Conrad's invention of Marlow at once embodies, reveals, and ironically puts in question the complex system of Western imperialist and capitalist ideology.»²⁸² Det er også denne grunnleggende spenningen og tvetydigheten som kjennetegner *Mørkets hjerte*. For eksempel kan Kurtz sine siste ord på dødsleiet tolkes i flere retninger. Var det et uttrykk for hans egen dødsangst; en beskrivelse av sitt møte med det irrasjonelle, uforståelige og ville Afrika; en kommentar til den europeiske kolonialismens avskyelige vold og hyklerske humanitære motiver; eller et siste forsøk på å innrømme skyldfølelse og selvbearbeidelse for egne brutale handlinger?

Som jeg tidligere har beskrevet i detalj, var nyhetsdekningen fra Kongostaten gjennomgående kritisk, men uten at norske aviser var eksplisitt antikoloniale. Conrads roman blir tolket som kritisk, selv om den også er et resultat av samtidens imperialistiske tankegods. Norske aviser var kritiske, men ikke på bakgrunn av universelle humanitære verdier eller et ideal om menneskelig likeverd. Kritikernes oppfatning var nok i større grad påvirket av nasjonale, politiske og religiøse hensyn, blandet med et menneskesyn som ofte var preget av en

²⁸⁰ J. Hillis Miller, *Reading Conrad* (Ohio State University Press, 2017), 85.

²⁸¹ Jakob Lothe, «Irony and narrative distance: Imperialist critique in Conrad's 'An Outpost of Progress',» i *Outposts of Progress: Joseph Conrad, Modernism and Post-colonialism*, red. Gail Fincham, Jeremy Hawthorn, og Jakob Lothe (Cape Town: UTC Press, 2015), 186-187.

²⁸² Miller, *Reading Conrad*, 109.

sosialdarwinistisk tilnærming til menneskeraser og et etnosentrisk syn på fremmede samfunn og kulturer. Likevel er det grunn til å påpeke at kritikken, selv med sine begrensninger, i et lenger perspektiv nettopp undergravde den koloniale ideologien som de europeiske imperiene hvilte på. Norsk presse og offentlighet hadde langt fra et enkelt forhold til den europeiske kolonialismen, og det tvetydige innholdet i *Mørkets hjerte* illustrerer dette poenget på en god måte. Både norske aviser og Conrads roman bygger på en rekke vestlige forestillinger om Afrika og afrikanere, samtidig som de indirekte kritiserer og undergraver den rådende ideologien som ligger til grunn for den samme innbilte kulturelle overlegenheten.

Conrads klassiske verk har også blitt kritisert, og et av de mest velkjente eksemplene på dette kommer fra den postkoloniale litteraturviteren Chinua Achebe. Med bakgrunn som nigeriansk forfatter og akademiker, kritiserte Achebe romanen for sine rasistiske fremstillinger som dehumaniserer afrikanere. Han trekker frem hvordan teksten bygger på en rekke fordomsfulle bilder av Afrika og afrikanere, spesielt hvordan dette blir fremstilt som antitesen eller motsetningen til Europa og europeere. De innfødte opptrer stort sett som en språkløs masse, er usiviliserte barbarer og blir omtalt i svært negative ordelag. Historiens forteller, og dermed forfatter Joseph Conrad, blir på den måten en talsperson for undertrykkende og nedverdiggende vestlige holdninger. Achebe konkluderer med at «the question is whether a novel which celebrates this dehumanization, which depersonalizes a portion of the human race, can be called a great work of art. My answer is: No, it cannot.»²⁸³ Achebes kritikk er dog omdiskutert. Den har møtt motstand, spesielt når det gjelder det mange har oppfattet som først og fremst en moralsk og ikke litterær kritikk. Samt at Achebe ikke vektlegger at romanen har estetisk og litterær verdi, samtidig som han ikke tar høyde for tekstens historiske kontekst og romanens kompleksitet og tvetydighet.²⁸⁴

I en postkolonial tradisjon blir det nettopp viktig å påpeke hvordan pressedekningen som oppgaven har tatt for seg var et resultat av vestlig kunnskapsproduksjon. Ikke minst blir dette tydelig hvis vi ser på hvem som kommer til orde i avisspaltene. Achebes kritikk av Conrad som en ren rasist virker noe overdrevet og med en sterk moralsk slagside. Det overskygger likevel ikke for hans skildringer av vestlige fremstillinger og ignoranse for afrikansk kultur. Selv om Kongo og befolkningen ble flittig omtalt i avisartikler, var dette utelukkende fra et europeisk perspektiv. Afrikanerne selv hadde ingen stemme i den norske offentligheten.

²⁸³ Achebes artikkel ble originalt publisert i *The Massachusetts Review* i 1977. Chinua Achebe, «An Image of Africa: Racism in Conrad's Heart of Darkness,» *The Massachusetts Review* 57, no. 1 (2016): 21.

²⁸⁴ Cedric Watts, «'A Bloody Racist': About Achebe's View of Conrad,» *The Yearbook of English Studies* 13(1983).

4.3.1 Kannibalisme i Afrikas indre

Som en videreføring av Conrads skildringer av de innfødte, fremstår kannibalisme som et aktuelt tema for måten norsk presse beskrev befolkningen i Kongo. Dette er et gjentakende tema på tvers av avisenes politiske skillelinjer og geografiske forskjeller. At det forekom kannibalisme i Kongostaten er godt dokumentert, og dette tok form som både menneskelige ofringer og begravelsesritualer.²⁸⁵ Mer oppsiktsvekkende er det hvor ofte dette ble trukket frem i norske avisspalter. Jeg har registrert 13 unike saker der kannibalisme har vært hovedtema i datamaterialet, men omtalen av menneskeeteri var vesentlig større enn dette. Kannibalisme ble svært ofte nevnt i både nyhetsdekning og underholdningsstoff, og forekommer i utallige artikler, notiser og skildringer. Forestillingen om ville kannibaler i Afrikas indre sto tilsynelatende sterkt, og var forankret i det som virker som en grunnløs frykt og fascinasjon for menneskeeteri.

Her følger et par eksempler for å illustrere dette. Landsbladet hadde en lengre artikkel på trykk i juni 1900 med overskriften «Blandt Kannibaler». Teksten beskrev en nyutgitt bok fra den engelske offiseren Guy Barrows som tok for seg menneskeeteri i Kongostaten. Her skildret han både utstrakte og groteske former for kannibalisme: «Bangalaerne nøies ikke med at fortære de i Krigen faldne Individier, men dræber ganske simpelthen mennesker, naar de har Brug for Fødemidler.» Videre beskrev Barrows hvordan de innfødte torturerte fanger og tilberedte menneskekjøtt med eksempelvis vannbad eller bålroyk. Også likskjending var vanlig: «Af de afhuggedes hoveder bruges Tænderne til Arm og Halsbaand. Haaret benyttes ligeledes til Pynt (...) Mange Gange strækkes Huden af Ofrene og anvendes til Trommer.»²⁸⁶ Slike artikler finner vi på tvers av politiske og geografiske skiller hos avisene. Dagbladet rapporterte 11. juli 1904 om at hverken de belgiske eller franske styresmaktene hadde begrenset kannibalsmen i Kongo for de innfødte «er den Dag idag som før afskyelige Kannibaler». Dagbladet viste til et brev fra Brazzaville som beskrev forholdene i Kongostaten, og videre fortalte om festmåltider der kun hoder lå oppstabledt igjen og vakter som måtte passe på lik.²⁸⁷ Også lokalaviser som Fredriksstad Tilskuer viste til artikler om kannibalisme som forteller om «Menneskeæderne i Afrika». Dette ble visstnok praktisert av millioner av mennesker i det indre Afrika ifølge kommandant Otto Lund i danske *Gads Magazin*. De innfødte spiste ikke bare menneskekjøtt av nødvendighet, men lokalbefolkningen selv forteller at «Menneskekjødet, thi dets Smag overgaar alt andet kjøds

²⁸⁵ De Weerd, *The Congo Free State*, 417-418.

²⁸⁶ Landsbladet, 11. juni 1900, 4.

²⁸⁷ Dagbladet, 11. juli 1904, 4.

Finhed.» Forbud og straff hjalp lite ettersom «De fleste Negre ser saa hyggelige og venlige ud, ogsaa naar deres Tænder er kvasslibte, og man har ingen anelse om, hvor gjerne de vilde sætte disse kvasse Tænder i ens mere eller mindre fede Krop.»²⁸⁸

Også nyhetsstoffet inneholdt referanser og beskrivelser av kannibalisme, og kanskje det beste eksempelet på dette er nyheten om løytnant Johan Adolf Rønnings død i april 1908. Rønning var ombord på «Ville de Bruges» da dampskipet forliste i en storm på Kongofloden. Morgenbladet offentliggjorde nyheten den 31. mai, men med lite informasjon.²⁸⁹ I ukene som fulgte kom det derimot frem en rekke opplysninger om dødsfallet. Skipet skal ha kantret og flere av de som var ombord falt i vannet. De som klarte å redde seg i land skal ha blitt overfalt og drept av innfødte. Kapteinen og løytnant Rønning samt tre kjøpmenn ble deretter spist, og mange av de innfødte som var ombord druknet. Morgenbladet siterte en telegrammelding som fortalte at fyrbøteren overlevde, men «blev vannvittig af Skræk og er senere fundet streifende omkring i Skogene.»²⁹⁰ Nyheten ble rapportert i en rekke andre norske riks- og lokalaviser som Aftenposten, Social-Demokraten, Norges Sjøfartstidende, Kysten, Fædrelandsvennen, Fredriksstad Tilskuer, Agderposten, Breviksposten, Flekkefjordsposten, Stenkjær avis, Bodø Tidende og Nordlandsposten.²⁹¹ Selv om enkelte stilte seg kritiske til kannibalhistorien, publiserte flere aviser senere i juni en øyevitneskildring som skal ha bekreftet Rønnings groteske skjebne.²⁹² At kannibalisme var utbredt blant den ville og usiviliserte befolkningen i Kongo, var utvilsomt det inntrykket norske avislesere møtte i utenriksspaltene.

Det er liten tvil om at flere av disse artiklene kan oppfattes som en kritikk av kolonimyndighetene, samtidig som lokalbefolkningen i stor grad blir generalisert med negative beskrivelser av til dels svært grotesk karakter. Et spørsmål som melder seg er hvorvidt de mange historiene var representative for de reelle forholdene i Kongo. Dette er mer tvilsomt ettersom europeere og afrikanere hadde ulike syn på epistemologiske forståelser av kroppen, og praksisene rundt død i materiell og filosofisk forstand. For eksempel ble

²⁸⁸ Fredriksstad Tilskuer, 2. juli 1907, 2.

²⁸⁹ Morgenbladet, 31. mai 1908, 2.

²⁹⁰ Morgenbladet, 3. Juni 1908, 2.

²⁹¹ Aftenposten, 3. juni 1908, 1; Social-Demokraten, 3. juni 1908, 2; Norges Sjøfartstidende, 3. juni 1908, 1; Kysten, 3. juni 1908, 2; Fædrelandsvennen, 3. juni 1908, 2; Fredriksstad Tilskuer, 3. juni 1908, 2; Agderposten, 4. juni 1908, 3; Breviksposten, 4. juni 1908, 2; Flekkefjordsposten, 5. juni 1908, 1; Stenkjær avis, 6. juni 1908, 1; Bodø Tidende, 9. juni 1908, 2; Nordlandsposten, 10. juni 1908, 1.

²⁹² Kaptein Ole Jakob Blehr uttalte seg skeptisk kannibalhistorien i Morgenbladet, 4. juni 1908, 2; Social-Demokraten, 4. juni 1908, 1; Dagbladet 4. juni 1908, 2. Derimot trykket Dagbladet og flere andre aviser en uttalelse fra et øyevitne som bekreftet at flere av de som først overlevde ble spist av innfødte. Dødstallene variere mellom 6-7 europeere og 8-70 innfødte. Dagbladet, 22. juni 1908, 2; Social-Demokraten, 22. juni 1908, 2; Norges Sjøfartstidende, 22. juni 1908, 2; Aftenposten, 23. juni 1908, 1; Kysten 23. juni 1908, 2.

europene selv ofte beskyldt for å være kannibaler ettersom man fraktet og undersøkte døde kropper.²⁹³ Dette understreker uansett at rapportene om kannibalisme hadde en symbolsk verdi utenfor de rent praktiske handlingene. Fra et vestlig perspektiv ble det knyttet en sterk sammenheng mellom kannibalisme og barbari, mens europeernes kolonialisering og siviliseringsarbeid sto i kontrast til dette. De mange historiene om kannibalisme kan ses som en del av dette motsetningsforholdet der europeerne satt på definisjonsmakten: «These stories justified the colonisation, dehumanisation and exploitation of a people who were narrated as inferior, in a variety of ways. In contrast to the Congolese, the Belgians also had legal, political, military and economic techniques to enforce their readings.»²⁹⁴

4.3.2 Frantz Fanon og afrikanske stemmer

Jeg har i forrige kapittel påpekt hvordan mye av underholdningsstoffet fra Kongo var preget av motsetninger og nedverdiggende stereotyper beskrevet i Edward Saids orientalisme-kritikk, og som også er gjenkjennelig i norske avisers omtale av kannibalisme. Kongo ble ofte fremstilt som et fremmed, eksotisk og umoderne land, de afrikanerne fremsto som de opplyste europeernes motsetninger. Likevel kan et slikt fast mønster mellom «oss» og «dem» oppfattes som rigid og konstruert, og lite rettet mot de kolonisertes egne opplevelser. I forlengelse av en slik postkolonial kritikk vil jeg derfor også trekke frem Frantz Fanon som representant for et afrikansk perspektiv som kan belyse de europeiske og norske fremstillingene av Kongo. Fanon trekkes ofte frem som en foregangsfigur for moderne ideologisk kritikk av europeisk kolonialisme. Tematikken i hans arbeid tar for seg de menneskelige, sosiale og kulturelle konsekvensene av avkoloniseringen, samt forsøkte han å konstruere en sosialpsykologisk forståelse av kolonitilstanden. Dette er en vid tematikk som har påvirket forskning på postkolonial teori, kulturstudier og marxisme. Jeg vil derfor begrense meg her til å omtale Fanon i sammenheng med fremstillingen av afrikanere og forholdet mellom kolonisert og kolonimakt.

Fanons første verk, *Black Skin, White Masks* (1952), tok for seg effektene av rasisme og dehumanisering som grunnleggende følger av kolonisystemet.²⁹⁵ Han forsøkte å konstruere en sosialpsykologisk forståelse av denne kolonitilstanden, sett fra de undertryktes perspektiv. Denne tilnærmingen skiller seg fra det vestlig dominerte tenkemåten, og er annerledes enn

²⁹³ Sokhieng Au, «Cutting the Flesh: Surgery, Autopsy and Cannibalism in the Belgian Congo,» *Medical history* 61, no. 2 (2017): 309-312.

²⁹⁴ Ibid., 312.

²⁹⁵ Originaltittel: *Peau Noire, Masques Blanc* (1952). Frantz Fanon, *Black Skin, White Masks* (New York: Grove Press, 1967).

de mer eurosentrisk og kategoriske motsetningene «oss» og «dem». Fanon var mer opptatt av et subjektivt «vi» hos de koloniale undersåttene. Boken er også basert på hans egne erfaringer i det franske samfunnet, og beskriver en kollektiv mindreverdighetsfølelse som konstrueres og opprettholdes av kolonimaktens dominans. «Fanon's concept of the "native" or the "Negro" is not to be thought of as merely descriptive of independently existing (African) subjects. (...) he notes time and again that the figure of the native is not autochthonous, but is rather a construct of colonialism.»²⁹⁶

Det er grunn til å se på disse konstruksjonene som noe mer enn bare resultatet av europeeres fantasi. Forfattere som franske Albert Memmi har tatt for seg maktrelasjonene mellom kolonimakt og koloniserte, samt de psykologiske effektene av kolonialismen i hans kjente verk *The Colonizer and the Colonized* (1957).²⁹⁷ Disse beskrivelsene har større konsekvenser enn å danne et europeisk selvbylde, de konstruerer en identitet hos de koloniserte.

Memmi og Fanon hevdet i forlengelse av Sartre at på samme måte som anti-semittismen skapte «jøden», skapte den koloniale rasismen den koloniserte. Kolonialismen påfører de koloniserte en dyptliggende følelse av identitetstap. Den innfødte omskapes fra å være et individ til å bli en del av en anonym masse. Rasismen i kolonien var med å opprettholde selve kolonisystemet ved å skape og bevisst forsterke forskjellene mellom kolonisatorene og de koloniserte.²⁹⁸

I sammenheng med denne oppgaven er det derfor besnærende å se norske aviser som en del av dette undertrykkende systemet. Og til dels kan vi finne eksempler som støtter en slik tolkning. Hvis vi kun hadde tatt utgangspunkt i underholdningsstoffet om Kongo, ville representasjonene av Kongo og befolkningen utvilsomt vært preget av en undertrykkende, eurosentrisk karakter. Det er derimot grunn til å vektlegge til tider motstridende og divergerende oppfatningene som kommer på trykk. Blant leserbrev og skildringer fra Fristaten Kongo uttrykte kolonistene ulik grad av forståelse og sympati overfor de innfødte. Enkelte refererte direkte til afrikanere som underlegne på bakgrunn av et rasistisk hierarki. Andre virket mer positive og tok de innfødte på alvor, selv om dette kan fremstå som mer paternalistisk motivert. I nyhetsdekningen kan vi tolke en mer sympatisk tone, men det er oppsiktsvekkende lite informasjon om selve lokalbefolkningen. Det er sjeldent snakk om individer, men heller generaliserte grupper med felles karakteristikk. Det vitner om at bak

²⁹⁶ Neil Lazarus, «Disavowing decolonization: Fanon, nationalism, and the question of representation in postcolonial theory,» i *Frantz Fanon: critical perspectives*, red. Anthony C. Alessandrini (London: Routledge, 1999), 169.

²⁹⁷ Originaltittel: *Portrait du colonisé, précédé par Portrait du colonisateur*. Albert Memmi, *The Colonizer and the Colonized* (London: Earthscan, 2003).

²⁹⁸ Helge Rønning, «Vredens bok – Om Frantz Fanon og Jordens fordømte,» *Agora* 34, no. 1 (2017).

Kongostatens kritiske stemmer lå det til grunn en oppfatning og forståelse av befolkningen i Kongo som mindreverdige, selv om de hadde rett på en human behandling.

Det er naturlig nok vanskelig å finne en fullstendig samstemt opinion blant norske kolonister i Kongo, slik det også var forskjellige oppfatninger hjemme i Norge. Det vi kan si med en viss sikkerhet, med bakgrunn i de nevnte postkoloniale tilnærmingene, er at den diskursen, måten å omtale Afrika og afrikanere i den norske pressen, hadde vesentlige likhetstrekk med den øvrige deknningen i Europa. Mange av de samme bildene, stereotypiene og konstruksjonene danner en allmenn vestlig tradisjon. Det er ikke vanskelig å finne eksempler i kongodekningen som belyser både Saids orientalisme eller Fanons koloniale maktrelasjoner og identitetstap. Det blir tydelig hvordan Norge ikke sto utenfor en slik europeisk kolonial diskurs, men delte mange av de grunnleggende elementene som den postkoloniale kritikken har analysert og satt fokus på. Samtidig kan vi skimte forskjeller i enkelte deler av pressedekningen, spesielt ved å se på nyhetsrapporteringen om Kongo.

Fanon hadde sitt virke under avkoloniseringsperioden, og sto midt i en begivenhetsrik periode da mange av de tidligere koloniene i Afrika, Midtøsten og Asia frigjorde seg fra sine tidligere herskere. Derfor er det også viktig å lese Fanon i sin historiske kontekst da vi kan oppfatte et behov for en identitetsskapende og nasjonalt definerende prosess som en del av avkoloniseringen. Kanskje Fanons mest innflytelsesrike verk, *The Wretched of the Earth* (1961), tematiserer nettopp denne frigjøringsprosessen.²⁹⁹ Forfatteren deltok selv i den algeriske frigjøringsbevegelsen, og et sentralt tema i hans verker er hvordan kolonialismens hegemoni burde brytes med voldelig motstand. Og som vi har sett var det ikke mangel på voldsbruk i Fristaten Kongo et halvt århundre tidligere. Spesielt Budja-opprøret i 1900 fikk mye oppmerksomhet i norske aviser, og et aktuelt spørsmål er hvordan dette ble omtalt med bakgrunn i Fanons afrikanske frigjøringsprosjekt. Som vi har sett tidligere i oppgaven var nyhetsnotisene i stor grad informative og refererende. Det var i tillegg en bred kritisk konsensus blant norske aviser, ulikt deknningen i flere europeiske land. Det mest interessante var årsaksforklaringene som la vekt på at de innfødte gjorde opprør som følge av dårlig behandling. Det er derimot lite i pressedekningen som indikerer en type frigjøringskamp som Fanon beskriver, ettersom lokalbefolkningen ikke kommer til orde og ble beskrevet i stor grad som ville, usiviliserte opprørere. Det er absolutt mulig å se en sympatisk tone i mye av denne deknningen, men den er ikke empatisk, i betydning at leseren identifiserte seg med den

²⁹⁹ Originaltittel: *Les Damnés de la Terre* (1961). Frantz Fanon, *The Wretched of the Earth* (New York: Grove Press, 1963).

voldelige motstanden. Opprørene besto av en fremmed, sint, navnløs masse underlegne afrikanere.

En annen indikasjon på mangelen på empati og identifikasjon er utviklingen gjennom oppgavens tidsperiode. Som tidligere beskrevet i dette kapittelet ble situasjonen i Kongo i økende grad forstått som en europeisk politisk konflikt. Det er merkbart hvordan nyhetsbildet skifter fra fokus på opprør blant lokalbefolkningen til motstridende påstander mellom reformbevegelsen og koloniens forsvarere. Fanons fokus på afrikanernes subjektive opplevelser og identitet hadde nok virket fremmed for norske avislesere på begynnelsen av århundret, selv om de sluttet seg til kritikken av de humanitære forholdene. Dette belyser også godt begrensningen i den samme kritikken. Det blir anakronistisk å snakke om en felles humanitær arv eller menneskerettigheter ettersom overgrepene i Kongo ble tolket av de fleste som en mislykket belgisk kolonivirksomhet. I det hele tatt levnet den norske pressedekningen de innfødte lite humanitet. «Because it is a systematic negation of the other person and a furious determination to deny the other person all attributes of humanity, colonialism forces the people it dominates to ask themselves the question constantly: ‘In reality, who am I?’»³⁰⁰

Det er mange paralleller mellom Joseph Conrads *Mørkets hjerte* og fremstillingene av Kongo i norske aviser. Det ambivalente forholdet til kolonialisme, europeernes møte med det fremmede og til tider uforståelige Afrika, samt de ville, barbariske individløse afrikanere representerte en fundamental forskjell fra livet hjemme i Norge. Samtidig blir det åpenbart hvordan fremstillingen av Afrika og afrikanere var sterkt forankret i samtidens felles europeiske ideologiske strømninger og menneskesyn.

³⁰⁰ Ibid., 250.

5 Kampen om Kongo i norsk presse, 1907-1908

Frem til 1907 hadde ikke rapportene om humanitære mishandlinger i Kongo skapt stor debatt i den norske offentligheten. Som vi har sett var nyhetsdekningen preget av artikler og notiser fra NTB eller utenlandske aviser. Innholdet var gjennomgående kritisk med enkelte unntak. Den gjennomsnittlige avisleseren kjente nok til Kongo og de mange skandalene som hadde dominert nyhetsbildet rundt Kongostaten i flere år. Samtidig dukket Kongo opp i en rekke sammenhenger som ikke handlet om den humanitære situasjonen, men heller som underholdning i avisspaltene. Fra høsten 1907 endret derimot dekningen karakter da et intervju med lederen av *Congo Reform Association*, Edmund Dene Morel, i Morgenbladet utløste en større debatt. Først og fremst gjaldt dette flere leserbrev fra journalisten og kritikeren David Vogt som ble besvart av juristen og kolonisten Jacob Vogt. Flere andre riks- og lokalaviser omtalte ordvekslingen, og flere leserinnlegg kom på trykk. Det virker likevel som om «kampen om Kongo» i norsk presse allerede var tapt for koloniens støttespillere ettersom debatten hadde liten innvirkning på nyhetsdekningen i norske aviser. De norske kolonistenes egne stemmer fikk lite gjennomslag her hjemme, samtidig som de i svært liten grad ble holdt ansvarlige for sin deltakelse i det samme koloniprojektet som mange fordømte på det sterkeste.³⁰¹

I begynnelsen av 1907 fortsatte kongodekningen i det tidligere etablerte mønsteret. Med sporadiske mellomrom dukket det opp saker med kritisk innhold og oppdateringer om norske kolonister. Social-Demokraten siterte i januar 1907 en artikkel i tyske *Vossische Zeitung* som hadde intervjuet en hjemvendt belgisk offiser. Teksten med overskriften «Fra de 'sorte's land» virket kritisk til europeernes koloniprojekt, men interessant nok viste intervjuobjektet en mer kulturrelativistisk forståelse. Den belgiske offiseren virket å støtte det siviliserende motivet for koloniseringen, men uttalte seg skeptisk til fremgangsmåten i Kongostaten. Den største feilen de hvite kolonistene gjorde seg skyldig i «er at ville paatvinge de sorte vor kultur; vi skal snarere benytte det forhaandenværende grundlag til en hjemlig kultur og ad den vei forsøge at udvikle de sorte.»³⁰² Andre artikler liknet mer på kritikken fra opprøret rundt århundreskiftet med grafiske og groteske skildringer, slik som Agderposten i september 1907 som fortalte om «Barbariet i Kongo. Rædselsfulde afsløringer. Missionæren Ashford fortæller». Artikkelen var full av detaljerte skildringer av mishandlinger og overgrep, spesielt der landsbyer ikke klarte å oppfylle gummikvotene.

³⁰¹ Antallet unike saker i denne perioden fordeler seg slik: 1907: 93, 1908: 71.

³⁰² Social-Demokraten, 23. januar 1907, 4. Samme artikkel sto også på trykk i Norges Sjøfartstidende, 30. januar 1907, 2; Akershus Amtstidende, 6. februar 1907, 3; Tromsø Stiftstidende, 7. februar 1907, 2.

De (soldatene) gaar til landsbyen, skyder uden videre ned befolkningen og opbrænder byen. Men naar de saa kommer tilbage, maa de have et bevis at levere den hvide officer, at de har udført befalingen. De afhugger og bringer med sig den høire haand af sine ofre. Ligeledes maa de medbringe kvinder og børn bundne hals til hals som slaver.³⁰³

Det kom også en rekke oppdateringer om de norske kolonistene slik som i den forrige perioden. I antall oppslag utgjorde dette flertallet, selv om de aller fleste tekstene var korte notiser med informasjon om ansettelse, reise, dødsfall eller hjemkomst. Et illustrerende eksempel er notisen i Bodø Tidende den 15. februar samme år. Avisen påpekte at det var ansatt en rekke nordmenn i Kongostatens tjeneste den siste tiden og at det fortsatt ble søkt etter offiserer, underoffiserer, leger og gullgravere. «Skjønt forholdene i Kongo ikke er saa gode, som de paa Afstand ser ud til, vil der nok endnu være mange, som vil forsøge sin Lykke i 'Guldlandet'».³⁰⁴ I tillegg til en jevnlig strøm med oppdateringer, finner vi som tidligere en rekke leserbrev med ulikt innhold fra norske kolonister. I juli 1907 gjenga Breviksposten utdrag av et brev fra en ikke-navngitt jurist i Kongostaten. Brevet fortalte om både late innfødte, arbeidsomme jurister og hvordan de europeiske tjenestemennene moret seg med å la lokalbefolkningen konkurrere i fysiske øvelser. Avisen kommenterte brevet syrlig og ga teksten overskriften «Civiliseret Raaskap».³⁰⁵ Månedet etter publiserte Tromsøposten skildringer fra gullgraveren Ole Jørgen Hansen fra Kvænangen som reiste til Kongo fra Øst-Afrikas kyst. Hansen fortalte om utfordrende forhold på reisen vestover: «Har allerede mistet 4 Mand (bærere). Disse blev efterladt døende til andre Negres Omsorg. Hyrede bare nye og fortsatte Reisen. Livet af en Neger i Afrika er, lader det til, ikke meget værd, (...)» Teksten til Hansen minner om reisebeskrivelsene til Stanley, noe han selv poengterte i innledningen. Videre fortalte han om både rømningsforsøk blant soldatene og at han hadde observert et rikt dyreliv, inkludert antiloper, sebraer, giraffer og strutser. Ikke minst ble han stadig tatt for å være en engelsk funksjonær av lokalbefolkningen.³⁰⁶ Begge disse leserbrevene viser kontinuitet fra foregående perioder med sterke sætrekk fra reiselitteraturen, men nå, slik som vi ser av eksempelet i Breviksposten, kunne også disse tekstene bli gjenstand for kritikk fra avisene de ble publisert i.

Nyhetsoppslagene om Kongo var fortsatt dominert av en kritisk tone, mens situasjonen i kolonien ble rapportert nesten utelukkende i en politisk kontekst. Utover våren og sommeren 1907 ble det trykket flere oppdateringer om de pågående forhandlingene om Kongostatens

³⁰³ Agder, 5. september 1907, 2.

³⁰⁴ Bodø Tidende, 15. februar 1907, 2.

³⁰⁵ Breviksposten, 13. juli 1907, 1.

³⁰⁶ Tromsøposten, 13. august 1907, 1.

overtakelse. I april 1907 skrev flere norske aviser om en betent konflikt i belgisk politikk knyttet til en debatt om arbeidstid i gruvene. Dette skapte en intens splid mellom opposisjonen og sosialistene, den sittende klerikale majoriteten og kong Leopold. Sistnevnte gjorde seg svært upopulær da han forsøkte å intervensere i den parlamentariske prosessen. Her ble også situasjonen i Kongo trukket inn for å forklare den politiske krisen: «Og i et af de største Spørgsmaal, som er oppe i belgisk Politikk – Kongospørgsmaalet – var Ministeriet ogsaa blevet uenig med Kong Leopold, som helst vil vedblive at være uindskrænket hersker i sit store afrikanske Rige.»³⁰⁷ Dette vitnet også om at stemningen i Belgia var i ferd med å skifte. Videre fulgte den norske pressen den politiske utviklingen i Belgia. Enkelte aviser spekulerte også om Kong Leopold i ytterste konsekvens vil abdisere.³⁰⁸

5.1 Den humanitære debatten i norske aviser

I løpet av senhøsten i 1907 ble kritikken nærmest umulig å ignorere, spesielt for ivrige lesere av Morgenbladet. Det var løytnant og journalist David Vogts leserbrev i Morgenbladet 20. november som startet en debatt om Kongostaten i norsk presse. Med overskriften «Congo under engelsk Synsvinkel. Englands Ansvar og Vilje. En europæisk Kongres?» fylte artikkelen nesten halve forsiden i onsdagens aftenummer, og midt i teksten var et profilbilde av den britiske reformbevegelsens leder Edmund Dene Morel. Artikkelen tok først for seg bevegelsens arbeid i England og dens brede folkelige oppslutning. «Og det er det enestaaende i Bevægelsen, at Kravet paa Reformer i Kongos Styre kommer fra et samlet Folk. Kravet har voxet sig saa stærkt, saa uafviseligt i Humanitetens og Kristendommens Navn.» *Congo Reform Association* hadde støtte fra liberale og konservative, protestanter og katolikker, arbeidere og handelsmenn. Reformbevegelsens massemøter trakk tusenvis av mennesker noe forfatteren selv hadde overvært. I flere år hadde man i England ventet på reformer, «men nu holder Taalmodigheten paa at briste.»³⁰⁹

David Vogt hadde selv vært i Liverpool for å intervju Morel om forholdene i Kongostaten og skrev videre om den politiske situasjonen. Morel kunne fortelle at det foregikk forhandlinger om en belgisk annekasjon, men at dette neppe ville forbedre forholdene i Kongo. CRA arbeidet for å påvirke både den offentlige opinionen og legge press på den engelske regjering. Nå så det ut som et alternativ å arrangere en europeisk kongress for å avgjøre «kongospørsmålet»

³⁰⁷ Morgenbladet, 17. april 1907, 1.

³⁰⁸ Trondhjems Adresseavis siterte belgiske aviser på at kongen vurderte å abdisere. Trondhjems Adresseavis, 23. mai 1907, 2.

³⁰⁹ Morgenbladet, 20. november 1907, 1.

dersom forholdene ikke ble bedre. Da Vogt penslet diskusjonen inn på temaet om nordmenn i Kongo, var ikke Morel vanskelig å be:

Hvad angaar Nordmændenes Stilling i Congo, saa beklagede Mr. Morel meget stærkt, at Norge i det hele havde sendt Sønner derned. Sagen er den – mente han – at selv om Folk kommer hjemmefra som hæderlige Mennesker, med de bedste Hensigter, saa kommer de uvilkaarlig fra første Øieblik midt op i Korruptionen. Man lærer at tude med de Ulve, man lever blandt – og i Congo tuder de hvide Ulve stærkt.³¹⁰

Morel kjente ikke bare nordmennene ved navn, men kunne fortelle om hver enkelt av dem. Han påpekte at det hadde vært bedre om Norge, slik som Italia og Sveits, forbød sine offiserer å ta tjeneste i Kongo. Morel virket å ha lite til overs for både den belgiske koloniadministrasjonen og de norske kolonistene. I slutten av artikkelen la David Vogt inn noen forbehold om «at der kan være Overdrivelser i denne bevægelse» og at reformbevegelsen så alt «i det mørkeste mulige Lys». Tross dette virket han overbevist om kritikken var berettiget og la til at «Sagen tør vække til Eftertanke hjemme».³¹¹

Artikkelen illustrere flere av trekkene jeg tidligere har skissert som preget nyhetsdekningen, samtidig som David Vogt la vekt på sakens britiske karakter. Det at saken tok utgangspunkt i den britiske reformbevegelsen, underbygger den politiske konteksten som dominerte diskusjonen om de humanitære forholdene i Kongostaten. Tidligere hadde norske aviser i økende grad referert til britisk kilder, spesielt fra 1903 og fremover, og i denne profilerte artikkelen var både reformbevegelsen og dens leder hovedaktører. En forskjell var at CRA og Morel ble referert til direkte, noe som forekom sjeldent i perioden tidligere. Artikkelen fra David Vogt brøt med dette, samtidig som han også understrekte i teksten at dette var det britiske synspunktet. Om ikke reformbevegelsen hadde en distinkt britisk karakter tidligere, er det liten tvil om at Storbritannia og kongokritikk nå var uløselig knyttet sammen. Dette ble også synlig i motargumentene til koloniens støttespillere der påstandene ofte ble omtalt som «engelsk agitation». Et språklig trekk som kommer tydelig frem i perioden 1907-1908 er hvordan samtlige aviser går fra å omtale den humanitære situasjonen som «mishandlinger i Kongo» til «kongospørsmålet». Under Budja-opprøret i 1900 hadde de fleste norske aviser varianter av den førstnevnte overskriften, mens frem mot debatten i 1907-1908 refererte i økende grad norske aviser til sistnevnte. Tilsynelatende en liten detalj, men samtidig en indikator på hvordan debatten om de humanitære forholdene i Kongo skiftet fokus fra å

³¹⁰ Ibid.

³¹¹ Ibid.

bevise systematisk mishandling av lokalbefolkningen, til en mer politisk ladet og rasjonell problemstilling som krevde en pragmatisk løsning.³¹²

Noe annet som skilte denne artikkelen fra den tidligere pressedekningen i Norge var fokuset på mer universelle holdninger og verdier. Både David Vogt og personene som var sitert, refererte til et moralsk ansvar, kristne verdier og britisk ære. Kravet om reformer hadde «voxet sig saa stærkt, saa uafviseligt i Humanitetens og Kristendommens Navn.»³¹³ Nyhetsoppslagene i norske aviser tok sjeldent for seg disse argumentene, og viste heller til spesifikke rapporter om mishandlinger eller om politisk utvikling i saken. Dette har nok sammenheng med at Norge og Storbritannia hadde svært ulike utgangspunkt. Som en av verdens ledende kolonimakter hadde britene en mye mer sentral rolle og nasjonalfølelse knyttet til imperie- og kolonialpolitikk. Ikke minst hadde flere kristne miljøer vært sterkt delaktige i avskaffelsen av slaveriet rundt hundre år tidligere, og flere av disse grupperingene støttet nå reformbevegelsen. Norge hadde en mye mer tilbaketrukket rolle, spesielt etter at landet ble selvstendig i 1905. Norske myndigheter stilte seg fra offisielt hold vennlig, men forholdsvis nøytrale til Kongostaten.³¹⁴ Det virker sannsynlig at nordmenn også lot seg opprøre av de mange rapportene om overgrep, men det er grunn til å tro at norske avislesere ikke følte på et tilsvarende ansvar. En appell til nordmenn om moralsk ansvar eller universelle verdier resonerte nok lite med norske lesere bosatt i et lite land i Europas politiske utkant.

Det er verdt å merke seg at der den tidligere nyhetsdekningen besto hovedsakelig av nyhetsnotiser som refererte til telegrambyråer eller utenlandske aviser, var David Vogts tekst en tydelig meningsbærende artikkel. Reportasjen var både omfattende, velskrevet og sto på prominent plass på Morgenbladets forside. Han tok sine forbehold, men uttrykte seg knusende kritisk. Og han understreket at dette burde være av stor interesse for nordmenn. Han presenterte, aktualiserte og bragte den pågående debatten fra Storbritannia til den norske offentligheten, og det skapte reaksjoner.

³¹² Tilsvarende ble det vist til «the Congo question» eller «la question congolaise» i europeisk presse. Bevernage (2018) hevder at dette har sammenheng med Leopolds undersøkelseskomisjon og hvordan den offentlige diskusjonen i Belgia gikk fra å bevise systematisk mishandlinger til en «constructive discussion on colonialism as a social question which demanded rational and forward looking reform rather than a discussion on blame and guilt.» Bevernage, «The making of the Congo question,» 223.

³¹³ Morgenbladet, 20. november 1907, 1.

³¹⁴ I praksis støttet norske myndigheter Kongostaten. For eksempel innvilget Forsvarsdepartementet permisjonssøknader for offiserer som fikk ansettelse i Kongo. Derimot viser dokumenter at holdningene og vurderingene bak langt mer avmålte. Godøy, *Solskinn og død: nordmenn i kong Leopolds Kongo*, 128-130.

5.1.1 «Congo og Belgien – Forsvar og angreb» – debatt i Morgenbladet

Det er forståelig at Kongostatens tjenestemenn og støttespillere reagerte på innholdet i artikkelen som sto på fremtredende plass i Morgenbladet. Kongofareren og juristen Jacob Vogt, uten forbindelse til tidligere nevnte David Vogt forøvrig, skrev et tilsvarende i Morgenbladet 26. november der han forsvarte Kongostaten.³¹⁵ Jacob Vogt la vekt på hvordan artikkelforfatteren selv måtte stå ansvarlig for de ubegrunnede beskyldningene som kom frem. Han viste blant annet til en melding til det britiske parlamentet som fortalte om sivilisatoriske fremskritt og tilfredsstillende forhold i Kongostaten. Mishandlingene hørte fortiden til. Ikke minst vektla Jacob Vogt hvordan påstandene om slette humanitære forhold var «i høi grad saarende for os, som arbeider og stræver dernede». Kritikken var ikke bare et angrep på Kongostaten, men også de norske kolonistene og staten Belgia.³¹⁶ David Vogt tok opp pennen og var igjen på trykk i Morgenbladet 15. desember 1907. Her redegjorde han grundig for den overveldende dokumentasjonen om mishandlinger og overgrep. Argumentasjonen til kongofareren Jacob Vogt var tatt ut av kontekst, og selv rapporten han viste til var i det store og hele overbærende kritisk. Både misjonærer, offisielle dokumenter og uttalelser støttet opp under kritikken: «Det er Rapporter, som er saa fulde af Efterretninger om Misgjerninger, Lemlæstelser og Mord.» David Vogt hadde også lagt ved en rekke bilder av «afskaarne Arme og Ben» fra Kongo.³¹⁷

Det tok et par måneder før Jacob Vogt fikk replisert ettersom han allerede hadde tatt fatt på reisen tilbake til Kongo. I mellomtiden var ikke diskusjonen død. Morgenbladet oppsummerte debatten og viste til flere oppslag i europeiske aviser i januar 1908. Artikkelen «Congo og Belgien – Forsvar og angreb» fortalte at kongossaken hadde vært livlig debattert i europeisk presse i sammenheng med Belgias nært forestående annekasjon. I første del av artikkelen siterte avisen en engelsk offiser, Boyd Alexander, som hadde snakket med den franske avisen *Matin*. Alexander fortalte at han ikke hadde bevitnet de såkalte mishandlingene på noen av hans reiser i Kongostaten. «Naar saaledes Mr. Morel som en ny St. Georg skrider til Kamp mod den frygtelige Drage, som mishandler de Svage og Undertrykte i Kongo, maa Løitnanten for sin Part tage Parti for dragen.»³¹⁸ Morgenbladets journalist fortsatte derimot med å påpeke

³¹⁵ Bjørn Godøy har skrevet om denne ordvekslingen med flere bakgrunnsdetaljer om David Vogt og Jacob Vogt. *Ibid.*, 151-154.

³¹⁶ Morgenbladet, 26. november 1907, 1.

³¹⁷ Morgenbladet, 15. desember 1907, 2.

³¹⁸ Morgenbladet, 4. januar 1908, 2. Boyd Alexanders uttalelser ble senere kritisert av blant annet reformbevegelsens kjente støttespiller Sir Arthur Conan Doyle i en bokutgivelse året etter. Ifølge Doyle reiste Alexander i grensestrøkene utenfor de mest rammede områdene. Arthur Conan Doyle, *The Crime of the Congo* (New York: Doubleday, Page & Co., 1909), 118.

at de fleste engelske blader fastholdt sin oppfatning av det «skandaløse» kongostyret. Artikkelen viste til *The Times* som understreket den økonomiske utnyttelsen og fremhevet tidligere kritiske uttalelser fra den britiske statsminister Henry Campbell-Bannerman. Også *Westminster Gazette* påpekte at det ikke hjalp at den belgiske staten overtok kolonien om ikke selve systemet ble endret. Dermed ville de innfødte fortsatt «undertrykkes og, praktisk talt, holdes i slaveri».³¹⁹ Slik argumenterte den redaksjonelle artikkelen i Morgenbladet frem og tilbake, uten å komme med en eksplisitt konklusjon. Det er likevel grunn til å tolke, ut i fra tidligere nyhetsdekning og artikkelens oppbygging, at det var den kritiske siden som hadde størst kredibilitet hos norske lesere.

Aftenposten fulgte opp med et ekspressbrev fra avisens London-korrespondent i slutten av februar 1908. «Kongostaten og Kong Leopold. England protesterer mod Rubbertrustens Exploitering» lød overskriften på nyhetsartikkelen der journalisten kunne fortelle om et storslått protestmøte i Londons *Queens Hall* med en rekke innflytelsesrike personer i det britiske samfunnslivet til stede. At kritikken var berettiget var det ifølge korrespondenten ingen tvil om, og saken skulle behandles videre i det britiske parlamentet. Ikke minst tok han til orde for at den norske regjeringen burde stoppe rekrutteringen av norske dommere og offiserer til kolonien. Korrespondenten slo fast at «Unge Nordmænd med Ære i Livet bør ikke være haandgangne Mænd for en international rubber-trust's samvittighedsløse Udbytning af en Race, der dog ogsaa hører med til Menneskeheden.»³²⁰ Også utenfor de borgerlige avisene ble det lagt vekt på det britiske synspunkt i debatten. Dagbladet og Social-Demokraten trykket begge en notis som fortalte om debatten i det britiske Underhuset der politikerne vedtok en resolusjon som inneholdt en «skarp Fordømmelse over Kongostatens Administration, og Regjeringen anmodes om at søge denne ændret.»³²¹

3. mars 1908 fulgte David Vogt opp med nok et leserbrev til Morgenbladet der han gikk grundig igjennom den samme debatten i det britiske parlamentet. Det var tydelig at det internasjonale presset mot Kongostaten økte med CRA og den britiske befolkningen i føringen. Selv om den nevnte resolusjonen var relativt vag og ikke forutsatte noen konkret handling fra britiske myndigheter, var intensjonen bak ikke til å misforstå. Det daværende styret av Kongostaten måtte opphøre.³²² Få dager senere meldte flere norske aviser at den belgiske staten og kong Leopold hadde kommet til enighet om en overtakelse av Kongostaten,

³¹⁹ Morgenbladet, 4. januar 1908, 2.

³²⁰ Aftenposten, 25. februar 1908, 1.

³²¹ Dagbladet, 27. februar 1908, 2; Social-Demokraten, 27. februar 1908, 2.

³²² Morgenbladet, 3. mars 1908, 1.

og at det var et flertall i det belgiske deputkammeret for å få godkjent denne avtalen. Kong Leopold skulle gå med på anneksjonen på en rekke betingelser. Han mottok en betydelig sum penger og lovnader om at den belgiske stat skulle fullføre visse offentlige bygningsarbeider. Social-Demokraten skrev på forsiden med velvalgte ord: «Et helt land sælges til Belgien!»³²³

Det var likevel ikke alle som lot seg overbevise av den britiske argumentasjonen, og en innsender med initialene «E. B.» skrev til Morgenbladet 10. mars og sådde tvil om britenes motiver. Innsenderen stilte seg kritisk til «de gode Magters Seier» og David Vogts «elskværdige Grundsyn og Tro» der han med en ironisk tone siktet til Vogts tidligere artikler. Videre viste han til skuespillet «The Man of Destiny» av George Bernard Shaw som kunne tolkes kritisk til britenes selvgoede imperiepolitikk. Han avsluttet med at «Congostaten ligger mellom de engelske Besiddelser i Nord- og Sydafrika er selvfølgelig Sagen helt uvedkommende.»³²⁴ David Vogt svarte to uker senere og virket lite imponert over sin meningsmotstander. «Med et Tilløb til Ironi og i Skjul af to Forbogstaver kan man ikke rokke den Kjendsgjerning, at der er begaaet og fremdeles begaaes oprørende Grusomheder i Congo.» Han avslo at egeninteresser var drivkraften i protestbevegelsen. Selv om enkelte politikere kunne se sitt snitt til å bruke saken til å utvide britenes interessesfære, så var det slik at kravene om endring kom fra folket selv. David Vogt påpekte også at CRA hadde forgreninger i land utenfor det britiske imperiet som USA, Sveits, Italia og Frankrike.³²⁵

Debatten om Kongo i norsk presse begynte med to menn med etternavnet Vogt, og den 12. april 1908 hadde Jacob Vogt endelig fått anledning til å svare på David Vogts innlegg fra den 15. desember med teksten «En Duplik om Congo». Brevet var skrevet om bord på damperen «Albertville» i Dakar, Senegal den 5. januar. I den omfattende teksten viste han til sin egen erfaring etter flere år som dommer i Kongostaten. Dette var skrevet før den videre debatten om belgisk overtakelse og engelske motiver, og Jacob Vogt holdt seg til påstandene om mishandling. Og han fulgte i stor grad den samme argumentasjonen som var brukt tidligere; at beskrivelsene av mishandlinger og overgrep var sterkt overdrevne, og at reformasjonsbevegelsen «taler om Misbrug som hørende til den forbigangne Tid.» Han gikk grundig inn i detaljene i de tidligere nevnte rapportene for å gi et mer nyansert bilde av forholdene.³²⁶ Jacob Vogts tilsvarende ble det siste innlegget i Morgenbladet i denne diskusjonen. Kolonisten følte nok at han hadde returnert til Kongo med uforrettet sak ettersom hans forsøk

³²³ Morgenbladet, 4. mars 1908, 2; Dagbladet, 6. mars 1908, 1; Social-Demokraten, 6. mars 1908, 1.

³²⁴ Morgenbladet, 10. mars 1908, 1.

³²⁵ Morgenbladet, 24. mars 1908, 2.

³²⁶ Morgenbladet, 12. april 1908, 2.

på å berge Kongostatens rykte i norsk offentlighet, ikke så ut til å endre nyhetsdekningen i det hele tatt.

Oppsummering av debatten i Morgenbladet

Hvis vi skal forsøke å oppsummere debatten i Morgenbladet er det et par hovedtrekk som skilte seg ut. Tonen mellom David og Jacob Vogt var etter alt å dømme respektfull i språk og innhold. Debattantene rettet beskyldninger mot hverandre, men dette var i liten grad av personlig eller nedverdiggende karakter. Avisen slapp til begge sider av saken og forsøkte å balansere med argumenter, og det er spesielt synlig i den redaksjonelle artikkelen i Morgenbladet 4. januar 1908. Enkelte har påpekt hvordan forestillingen om den klassiske borgerlige offentligheten ble satt under press av avisenes partitilhørighet, men partipressen virker å ha hatt lite innvirkning i dette tilfellet. Dette kan selvfølgelig ha sammenheng med at samtlige norske aviser hadde en kritisk konsensus, og at situasjonen i Kongo ikke ble gjenstand for en polemikk knyttet til norsk politikk. Det var hovedsakelig argumentene som sto i sentrum, og deltakerne forsøkte å legge frem meningene sine på en saklig og rasjonell måte.³²⁷ Spesielt detaljene i de britiske rapportene ble diskutert inngående uten at partene kommer noe særlig nærmere hverandre.

Det er også verdt å legge merke til at argumentene som ble brukt ikke var nye, men allerede godt kjente fra den tidligere avisdekningen. Helt fra 1890-tallet hadde norske aviser gitt detaljerte og tidvis groteske skildringer av de påståtte overgrepene. Den humanitære situasjonen i Kongo var et gjentakende tema i den norske utenriksdekningen og mange lesere hadde nok grunnleggende kjennskap til forholdene. Også forsvarets argumenter om at påstandene var sterkt overdrevne og ikke representativt for den daværende situasjonen, var godt gjenkjennelige. Jacob Vogt nektet ikke for at det hadde foregått mishandlinger, men ikke i nærheten av det omfanget som var beskrevet og disse handlingene hadde nå opphørt. Det som var nytt i den norske pressen i denne debatten, var de eksplisitte henvisningene til CRA og reformbevegelsens britiske side. Dette kan ses som et resultat av at «kongospørsmålet» ble sett i sammenheng med europeisk stormaktspolitikk. Nå var det ikke lenger snakk om «mishandlinger i Kongo», men «kongospørsmålet» som en europeisk politisk konflikt mellom reformbevegelsens støttespillere med base i Storbritannia og Kongostatens forsvare som først og fremst hadde belgisk tilhørighet.

³²⁷ Ottosen, *Parti, presse og publikum: 1880-1945*, 2, 179. Det klassiske borgerlige offentlighetsidealet knyttes ofte til den tyske filosofen og sosiologen Jürgen Habermas. Han refereres også til i Ottosen (2010).

Når det gjelder den borgerlige pressen, Morgenbladet og Aftenposten, har jeg tidligere beskrevet hvordan kritikken hovedsakelig var på et individnivå. Under og etter denne debatten ble det derimot synlig hvordan også den borgerlige pressen la vekt på kritikken på et systemnivå. Det var ikke lenger snakk om overgrep begått av enkeltindivider, men mishandlinger med utspring på et strukturnivå. Det var liten tvil blant de kritiske stemmene i norsk presse om at situasjonen i Kongo var resultatet av et feilslått kolonialt system og en inkompetent administrasjon. Dette må dog ikke forveksles med eksplisitt kolonialkritikk. Det er heller naturlig å tolke protestene som en reaksjon på den inhumane belgiske kolonipolitikken som regjerte i Kongostaten. I den norske pressen var det svært uvanlig å se kritikk som var direkte rettet mot kolonialismen som et undertrykkende og inhumant system i sin grunnleggende natur. Heller ikke CRA eller resten av reformbevegelsen var prinsipielt antikolonialistiske, men så heller på egen bevegelse og det britiske imperiet som en form for «humanitær» imperialisme. En eventuell kritikk av kolonialismen som et europeisk politisk system, kom her indirekte frem.

5.1.2 Norske arbeidere og kolonialisme

Det hadde nok også betydning for de norske kolonistene at denne debatten hovedsakelig sto på trykk i hovedstadens ledende borgerlige og konservative aviser. Mange av kongofarerne, spesielt offiserene og juristene, kom fra borgerlige bakgrunner og Morgenbladet hadde en sterk posisjon som talerør for denne delen av befolkningen. I denne oppgaven har jeg også tatt for meg stoff om Kongo i avisen Social-Demokraten som var tett knyttet til Arbeiderpartiet og den norske arbeiderbevegelsen. Social-Demokraten fulgte situasjonen og rapporterte nyheter om Kongo på lik linje med de andre hovedstadsavisene, men skilte seg ut ved å tidlig anlegge en eksplisitt systemkritisk tone. Hvis vi sammenlikner med debatten 1907-1908 i andre norske aviser, virker det som om både borgerlige og liberale aviser vektla systemkritikk over den tidligere individ-fokuserte kritikken. Slik kan vi tolke at kritikken hadde blitt mer konform. Likevel kan vi fortsatt se ulike nyanser mellom avisenes partitilhørighet. Debatten i de borgerlige avisene inneholdt lite fokus på den økonomiske siden av situasjonen og kong Leopolds rolle, to aspekter som Social-Demokraten tidligere hadde fremhevet.³²⁸

Dekningen vitner om at norske sosialister var negativt innstilt til belgiernes koloniale prosjekt, men det er vanskelig å spore en mer generell holdning til kolonialismen som et europeisk politisk fenomen. Et eksempel på dette var en artikkel om «'Internationale's

³²⁸ Se for eksempel Social-Demokraten, 25. november 1907, 4; 6. mars 1908, 1.

kolonipolitik» som sto på trykk i Social-Demokraten i august 1907. Her diskuterte europeiske sosialister på en felles kongress i Stuttgart hvilket standpunkt sosialdemokratiet skulle ha til kolonipolitikken. Et mindretall ville kaste hele koloniseringsarbeidet, mens et flertall mente at under sosialistisk styre kunne den fungere siviliserende. Kongostaten ble trukket frem som et konkret eksempel: «Det var f.eks. bedre, at Kongostaten stod under kontrol af et parlament, hvortil arbeiderne sendte sine repræsentanter, end at kapitalisterne fik regjere landet uhindret. Fra anden side fremhævedes det, at kolonialpolitikken alltid vilde lede til undertrykkelse og tvang.»³²⁹ I Belgia var sosialistene splittet når det gjaldt spørsmålet om belgisk annekasjon av Kongostaten. Et klart flertall av de belgiske sosialistene var imot kolonialisme, og dette var først og fremst begrunnet i bortkastede offentlige utgifter og en lidende arbeiderklasse, i tillegg til en humanitær dimensjon.³³⁰ I Storbritannia var det først og fremst kristelige og humanitære krefter som sto bak den opprinnelige reformbevegelsen, og sosialistene var ikke fremtredende blant de som protesterte.

Det virker ikke som om «kongospørsmålet» skapte et videre engasjement utenfor avisspaltene i den norske arbeiderbevegelsen. Jeg har ikke funnet noen leserbrev eller andre kilder som tyder på dette. Her er det dog viktig med et forbehold. Grunnet begrensninger i kildematerialet, er det ikke mulig å konkludere på et tilstrekkelig grunnlag.³³¹ Dette er uansett et tema som er interessant for videre arkivarbeid og forskning, men som står utenfor denne oppgavens omfang.

5.1.3 Kongostatens innbitte forsvarere

Jacob Vogt var ikke den eneste som lot seg provosere av de stadig tilbakevendende rapportene om mishandling og overgrep i Kongostaten. I forrige kapittel så vi nærmere på kong Leopolds propaganda og dens svært begrensede omfang i Norge. Som tidligere var Kongostatens forsvarere først og fremst enkeltindivider, daværende eller tidlige kolonister. Etter at debatten startet i Morgenbladet i november 1907, kom flere av Kongostatens støttespillere på trykk for å forsvare koloniregimet. Et par uker etter David Vogts første kritikk sto et lenger intervju med offiseren Thomas Sannæs på trykk i Ørebladet. Her fortalte han ivrig om sine erfaringer i Kongo fra sitt hjem ved Sehesteds plass i Kristiania. Sannæs ble omtalt som «territorialchef» og «afrikahersker», og var en av europeerne som hadde oppholdt

³²⁹ Social-Demokraten, 27. august 1907, 1.

³³⁰ Vanthemsche, *Belgium and the Congo, 1885-1980*, 39-41.

³³¹ Dette gjelder mangel på digitaliserte årganger av Social-Demokraten og begrenset tilgang til arkiv. Disse metodiske utfordringer står nærmere beskrevet i kapittel «1.4 Kilder og metode».

seg lengst i Kongostaten. Da han ble forelagt de britiske beskyldningene om mishandling, svarte han slik:

Ja, denne Morel er en skrækkelig ublu Herremand, som paa alle Maader arbeider paa at ødelægge vort gode Navn og Rygte. Jeg forstaar ham ikke. Han ved jo saa godt selv, at hans Beskyldninger er Løgn og Humbug. De fleste Engelskmænd har allerede taget Afstand fra ham. Det synes, som om han har enkelte missionærer i Afrika i sit Sold, som søger at levere Bidrag til den Morelske Kogebog.³³²

Sannæs modererte seg likevel noe i neste del av intervjuet: «I længst forsvundne Dage kan der jo ogsaa i Kongo som andetsteds have hændt enkelte Ting, som ikke var af det Gode. Men efter al min erfaring er Kongostatens System mod de Indfødte saa humant som vel muligt.» Han holdt seg til, som de fleste andre av Kongostatens forsvarere, at påstandene om mishandling og overgrep var sterkt overdrevne og hørte fortiden til. Videre skrøt han av koloniens sivilisatoriske fremskritt, men Sannæs virket svært skeptisk til afrikanernes fremtidsutsikter. «Det er vanskelig at tro, at negerne skulde bli noget fremtidsfolk. Dertil er de altfor primitive. (...) at saadanne folk skulde have chancer for at holde sig i racekonkurrencen, er det som sagt ikke til at tro.»³³³

Det var derimot ikke alle som delte Sannæs sine forhåpninger for kolonien. Et anonymt leserbrev i Morgenbladet 21. desember 1907 fortalte om kaotiske tilstander i Kongostaten. Naturressursene var i ferd med å forsvinne og lokalbefolkningen gjorde opprør. Situasjonen var kritisk, og nordmannen stasjonert i Pontierville fryktet for sin egen sikkerhet.³³⁴ Han var derimot i mindretall blant de norske kolonistene. En annen ukjent kolonist skrev hjem og fikk publisert deler av sitt privatbrev i Trondhjems Adresseavis. Der skrev han ivrig om reisen ned til Kongo som han hadde foretatt tidligere på sommeren. Forholdene i Kongostaten var gode for både europeerne og de innfødte, og det var «Forbausende, hvor meget Belgierne har faaet udrettet her paa disse 23 Aar.»³³⁵ I januar 1908 publiserte Morgenbladet to leserbrev fra juristen Oscar Wergeland Petersen som føljetonger med tittelen «Paa dommerfærd i Congo». Her fortalte han om livet som omreisende embetsmann og dommer, blant annet om farlige jernbanereiser, katolske misjonærer og kjempetrær. Juristen hadde derimot ikke så mye til overs for afrikanerne som han beskrev som barnslige, løgnaktige og primitive. «De Sorte tror nemlig paa Trolmænd og seiler ogsaa i denne Retning i Civilisationens Kjøl vand.» Men lokalbefolkningen var ikke bare håpløse ifølge Wergeland Petersen: «Takket være de gode

³³² Artikkelen fra Ørebladet er gjengitt i Fredriksstad Tilskuer, 3. desember 1907, 1.

³³³ Ibid.

³³⁴ Pontierville er i dag kjent som byen *Ubundu* øst i Kongo. Morgenbladet, 21. desember 1907, 1.

³³⁵ Trondhjems Adresseavis, 29. desember 1907, 1.

Skoler paa alle Missionsstationene stiger Folkeoplysningen hurtig, da Negrene merkelig nok ogsaa besidder den menneskelige Egenskab at kunne lære hurtig.»³³⁶ Kolonistens utsagn understreket troen på at koloniprojektet bragte sivilisasjonen til Afrika, og juristen måtte motvillig innrømme at også afrikanerne besatt menneskelige egenskaper. Som enkelte av de andre norske kolonistene ga han uttrykk for en svært nedlatende holdning til afrikanere forankret i et rasistisk hierarkisk verdisystem.

Etter at polemikken mellom David og Jacob Vogt hadde tatt slutt, fulgte Morgenbladet opp med et intervju med juristen Edvard Munch Naur som var hjemme i Norge på permisjon i mai 1908. Avisen ville gjerne at den unge kolonisten skulle fortelle «om Forholdene dernede i det meget omdebaterede Land.» Juristen trivdes godt, og han fortalte om en variert befolkning og travle arbeidsdager. Nordmennene hadde også et meget godt rykte der nede. Han festet lite tiltro til de påståtte mishandlingene: «Jeg kan forsikre Dem, at England er ført bag Lyset ved ukorrekte Rapporter fra altfor nidkjære Congophober. At paaberaabe sig Grusomheder, som nu i vore Dage skulde finde Sted dernede, er fuldstændig uberettiget. (...) Grusomheder har nok kunnet forekomme tidligere, men meget sjelden nu». Munch Naur var også beredt på å skuffe de som hadde håpet på store endringer når den belgiske stat skulle overta kolonien, for det ville neppe medføre synlige forandringer i den indre administrasjonen og vilkårene for europeiske tjenestemenn skulle forbli de samme.³³⁷

I det hele tatt er det godt synlig hvordan Kongostatens støttespillere ikke hadde gitt opp kampen om koloniens rykte. Derimot er det vanskelig å spore noe organisert motstand. Det er mulig at Kongostatens konsul i Norge, Christian Thams, oppfordret enkelte kolonister til å skrive eller få publisert leserbrev, men det er i så fall vanskelig å finne belegg for i avisartiklene. Samlingen av private leserbrev, reportasjer og intervjuer virker lite organisert, og koloniens støttespillere fikk ikke noe hjelp fra nyhetsdekningen i norske aviser som var enstemmig kritisk. I ettertid kan vi konkludere med at «kampen om Kongo» var tapt lenge før denne debatten fant sted. De kunne gjøre lite for å endre de bildene av mishandling og overgrep som hadde festet seg ved koloniens navn etter over ti år med gjentatt kritikk og skildringer av elendighet. Et annet moment som taler for denne konklusjonen er at innsatsen til Kongostatens forsvarere ikke påvirket nyhetsdekningen i synlig grad. Samtlige av de sentrale norske hovedstadsavisene støttet kritikken på et systemnivå. Jeg har ikke funnet noen norske aviser, hverken på riks- eller lokalnivå, som støttet Kongostaten på redaksjonell plass.

³³⁶ Morgenbladet, 14. januar 1908, 3; Morgenbladet, 23. januar 1908, 4.

³³⁷ Morgenbladet, 6. mai 1908, 2.

Saken ble heller ikke bedre av at flere profilerte kongofarere måtte bøte med livet i løpet av perioden 1907-1908. Dette kan nok ha understreket Kongostatens rykte som et sted preget av lidelser og død. Offiseren John Halvorsen Røe døde i september 1907 av et vådeskudd da en bøssebærer tok ham for å være en hyene.³³⁸ I januar 1908 falt juristen Wilhelm Dons over bord fra en båt i Stanley Pool og druknet.³³⁹ Løytnant Johan Adolf Rønning døde etter et forlis på Kongofloden i april 1908 og ble etter rapportene spist av kannibaler.³⁴⁰ Samtlige av disse dødsfallene fikk bredt med spalteplass. I slutten av juli 1908 publiserte norske aviser nyheten om at den mest profilerte av de norske kolonistene, Vilhelm «Bille» Mariboe Aubert, hadde dødd i Kongo av en leversykdom. Aubert fikk rosende omtale i samtlige norske aviser.³⁴¹ Et halvt år senere ble også en rekke av hans leserbrev gitt ut i bokformat, og *Breve fra Kongo og andetstedsfra* (1908) fikk positive anmeldelser i pressen.³⁴² Det var nok et stort tap at kolonistenes fremste personlighet gikk bort, spesielt etter en periode der koloniens innbitte forsvarere hadde mislykket i å redde Kongostatens offentlige ettermæle. Mot slutten av 1908 var det også offisielt slutt for Fristaten Kongo. Flere norske aviser dekket avgjørelsen i det belgiske parlamentet da annekasjonen ble endelig vedtatt i august 1908.³⁴³ 15. november 1908 var det den belgiske stat som tok over ansvaret for kolonien. Som Nedenæs Amtstidende påpekte, innebar dette et stort ansvar og en kraftig utvidelse for det beskjedne europeiske landet målt i areal: «Belgien forstørret 80 Gange!».³⁴⁴

5.1.4 Norske kongofarere i sivilisasjonens navn – kritikk i Stavanger

Aftenblad

Det er likevel et pressende spørsmål som melder seg etter å ha gransket debatten i norske aviser. Morel fortalte også at de norske kolonistene «tutet med ulvene» i Kongostaten og flere av kongofarerne var godt synlige i avisspaltene med leserbrev og intervjuer. Bortsett fra en bemerkning fra Jacob Vogt og en kommentar fra Aftenpostens London-korrespondent, ble ikke dette fulgt opp i den videre debatten. I sammenheng med kritikken som kom på trykk, er

³³⁸ Morgenbladet, 29. november 1907, 1; Norges Sjøfartstidende, 29. november 1907, 2; Stavanger Aftenblad, 29. november 1907, 2; Fredriksstad Tilskuer, 30. november 1907, 1.

³³⁹ Morgenbladet, 8. februar 1908, 2; Dagbladet, 8. februar 1908, 2; Social-Demokraten, 10. februar 1908, 2.

³⁴⁰ Se nærmere omtale i kapittel «4.3.1 Kannibalisme i Afrikas indre».

³⁴¹ Nyheten om Billes død ble slått opp i en rekke riks- og lokalaviser. Morgenbladet, 31. juli 1908, 2; Aftenposten, 31. juli 1908, 2; Dagbladet, 31. juli 1908, 2; Social-Demokraten, 31. juli 1908, 2; Bergens Aftenblad, 31. juli 1908, 2; Fredriksstad Tilskuer, 31. juli 1908, 3; Stavanger Aftenblad, 31. juli 1908, 4; Trondhjems Adresseavis, 31. juli 1908, 3.

³⁴² Social-Demokraten, 5. november 1908, 2; Aftenposten, 8. november 1908, 1; Morgenbladet, 10. november 1908, 2.

³⁴³ Dagbladet, 20. august 1908, 2; Social-Demokraten, 21. august 1908, 1; Stavanger Aftenblad, 21. august 1908, 4; Norges Sjøfartstidende, 21. august 1908, 1; Kysten, 22. august 1908, 2; Dagbladet, 24. august 1908, 1.

³⁴⁴ Nedenæs Amtstidende, 31. oktober 1908, 2.

det påfallende hvor lite det sto skrevet om rollen til de norske kolonistene. Fra 1890-tallet hadde flere av hovedstadsavisene kommet med kontinuerlige oppdateringer om de norske kongofarerne. Da kulminasjonen av kritikken mot Kongostaten nådde det offentlige ordskifte i Norge i 1907-1908, var dette uten at norsk deltakelse i koloniststyret ble problematisert i de største avisene. Norske myndigheter foretok seg heller ikke noe overfor kolonistene som fortsatt ble rekruttert og dro for å tjenestegjøre i Kongo. Fra tidligere hadde norske aviser meldt at italienske myndigheter nektet offiserer, aktive og i reserve, å ta tjeneste i Kongostaten.³⁴⁵ Også i Sverige var det stemmer som tok til orde for å stoppe rekrutteringen. *Göteborgs Handelstidning* skrev i november 1906 at svenske offiserer tidligere ble hyllet for sin innsats i Kongo. «Og ved sin Hjemkomst feiredes de som Helte. Nu er det ingen Ære længere at have Ansættelse i Kongo. Snarere hefter sig ved den, som vender tilbage derfra en Mistanke om at have været med paa adskilligt, som ikke taalder Dagens Lys her i Europa.»³⁴⁶

I Norge kom det kun enkelte oppfordringer om å gjøre noe med rekrutteringen til Kongostaten. En innsender i Bergens Tidende, mens debatten i norske aviser foregikk for fullt i slutten av februar 1908, mente at forholdene der nede var uverdige for norske dommere og offiserer. I leserbrevet beskrev han hvordan hans egen oppfatning om Kongo hadde endret seg, og det er god grunn til å tro at dette var illustrerende for mange flere som fulgte nyhetsdekningen og meningsutvekslingen i norske aviser.

I de senere Aar har vi ofte læst i Aviserne om Nordmænds Ansættelser som Dommere og Officerer i Kongo, og jeg skal indrømme, at i Begyndelsen blev min nationale Forfængelighed endel kildret ved at se saadan Opmerksomhed og Tillid blive Nordmænd tildelt. Men siden har jeg faaet lidt mere Greje paa Forholdene i Kongo, og det staar for mig som en tvilsom Ære at modtage en offentlig Stilling dernede.³⁴⁷

Videre fortalte innsenderen om at han selv hadde overvært et folkemøte i England der en hjemvendt britisk misjonær hadde fortalt om forholdene i kolonien. Beskyldningene om slavearbeid, inhumane straffemetoder og overgrep var fullt reelle. Kanskje det mest opprørende var at Europa stilletiene så på forholdene og lot det fortsette. «Hvis nu norske Herrer skal til Kongo for at arbeide for Kong Leopolds Love om Udsugelser og dermed forbundne Grusomheder, maa man have Lov til at mene, at det er uværdigt for Nordmænd at gaa i saadan Tjeneste.» Leserbrevet var signert «Menig.»³⁴⁸ Selv om enkelte kritiske stemmer

³⁴⁵ Aftenposten, 26. januar 1906, 2.

³⁴⁶ Oversatt og gjengitt fra *Göteborgs Handelstidning* i Aftenposten, 25. november 1906, 2.

³⁴⁷ Bergens Tidende, 29. februar 1908, 2.

³⁴⁸ Ibid.

som David Vogt, Aftenpostens London-korrespondent og innsenderen i Bergens Tidende tok opp norske kolonisters rolle og ansvar, var dette et tema som stort sett ble overskygget av sakens politiske side. Som vi har sett var det påstandene om mishandlinger, de britiske beskyldningene og det belgiske kolonistyret som ble gjenstand for debatt og kritikk. Norske kolonister ble, med ett synlig unntak, ikke kritisert på redaksjonell plass i norsk presse.

Kritikk av norske kolonister i Stavanger Aftenblad

Allerede tidlig i perioden markerte Stavanger Aftenblad interesse for den humanitære situasjonen i Kongo, og i et intervju med sjøkaptein Emil Feyling i juni 1900, stilte journalisten spørsmål om forholdene til lokalbefolkningen noe svært få andre aviser gjorde på den tiden.³⁴⁹ Videre publiserte avisen jevnlig nyhetsoppdateringer om Kongostaten, norske kolonister og påstander om mishandlinger på lik linje med hovedstadsavisene. Derimot skulle etter hvert avisen bli den mest eksplisitt kritiske stemmen til norsk deltakelse i Kongo. I januar 1907 publiserte først avisen en artikkel med overskriften «Norske officerer og jurister til Kongo. Er det for sin egen skyld, de foretrækkes?». Bakgrunnen var den kraftige økningen i antall kolonister som ble rekruttert i denne perioden, og artikkelen påpekte at dette ikke nødvendigvis var et kompliment til nordmennes utdannelse og dyktighet. Avisen siterte opplysninger fra amerikanske aviser som fortalte at flere prominente borgere i New York hadde signert et opprop mot grusomhetene i Kongostaten. Dette dokumentet var levert til den amerikanske utenriksministeren Elihu Root, og den ansette og betydningsfulle amerikanske avisen *Minneapolis Journal* støttet denne henvendelsen. Videre ble det rapportert at den siste italienske offiseren som var tillatt å tjene i Kongostaten, hadde kommet tilbake til Italia. Avisens journalist avsluttet med en forholdsvis mild oppfordring om å vurdere det norske engasjementet: «Vi har intet nærmere kjendskab til Kongostatens indre forhold og det system, norske jurister og norske officerer saaledes paatar sig at tjene. Men vi henstiller disse ovenfor nævnte træk fra andre landes optræden til de norske myndigheders – navnlig vore militære myndigheders – overveielse.»³⁵⁰

Dagen etter ble det trykket et leserbrev fra en av Stavangers Aftenblads lesere. Innsenderen påpekte at den italienske regjeringen ikke bare hadde tilbakekalt de siste 100 italienske offiserene i Fristaten Kongo, men hadde i fremtiden forbudt alle offiserer i den aktive armeen å verve seg til Kongostaten og dermed «kaste skygge over arméens gode navn og anseelse.» Leserinnlegget ble avsluttet med et stikk til norske militærmyndigheter: «Læser vor

³⁴⁹ Se nærmere omtale i kapittel «3.2.1 Leserbrev og skildringer fra nordmenn i det fjerne Afrika».

³⁵⁰ Stavanger Aftenblad, 14. januar 1907, 1.

kommanderende general muligens ikke udenlandske aviser?» Innlegget var signert «Deres Abonnent».³⁵¹ Kun få dager senere kom avisen med en nyhetsnotis som viste til *Chicago Tribune*. Den amerikanske avisen meldte at amerikanske myndigheter, via sin diplomatiske kanal i London, hadde fortalt britiske myndigheter at de ville støtte ethvert forslag fra britisk hold for å bedre forholdene i Kongostaten.³⁵² Disse artiklene sto på trykk nesten ett år før debatten i Morgenbladet. Et slikt kritisk blikk på de norske kolonistene var ikke synlig i andre norske aviser rundt dette tidspunktet. Ikke minst skilte Stavanger Aftenblad seg ut ved å vise til amerikanske aviser som kilder, noe som forekom sjeldent blant andre norske aviser som stort sett støttet seg på britiske kilder og til tider andre europeiske avisoppslag.

Etter at det første leserbrevet til David Vogt hadde satt i gang debatten i Morgenbladet, kom en ny redaksjonell artikkel i Stavanger Aftenblad 26. november 1907. Budskapet i artikkelen var ikke til å misforstå: «Kongo og Norge - En appel til Forsvarsdepartementet». Avisen viste til sine tidligere oppslag og kunne fortelle at situasjonen ikke hadde blitt bedre. Italia og Sveits hadde nektet sine offiserer å tjenestegjøre i Kongostaten, i USA kom det høylytte krav om at den amerikanske regjeringen måtte ta affære mot kong Leopolds utnyttelsessystem og i England hadde den fiendtlige stemningen gitt utslag i store folkemøter og enstemmige resolusjoner med energiske krav om intervensjon. Derimot hadde Norge fortsatt med å gi permisjoner til offiserer, og mange norske jurister hadde fått ansettelse i kolonien den siste tiden. I motsetning til den tidligere kritikken, kom avisen denne gangen med en utvetydig konklusjon i et skarpt ordelag.

Det har af alle, som kjendte forholdene, været følt som en beskjæmmelse, og hvis de gjentar sig ogsaa herefter, kan det vanskelig undgaaes, at Norge maa føle sig kompromitteret overfor den øvrige civiliserede verden. Ti der er nu indtruffet det, at forholdene er belyst ikke bare i et beskedent organ som 'Stavanger Aftenblad', men i et ledende organ, nemlig 'Morgenbladet'.³⁵³

Videre hadde avisen trykket et utdrag fra David Vogts artikkel i Morgenbladet 20. november. Selv om ikke «kongospørsmålet» var gjenstand for den samme folkebevegelse i Norge og at landet hadde en mer beskjeden utenrikspolitisk posisjon, mente avisen at dette krevde handling. «Norge kan ikke optræ paa samme maade som England. Men vort Forsvarsdepartement kan og maa gjøre én ting: herefter at negte al norsk officersudvandring til Kongo.»³⁵⁴

³⁵¹ Stavanger Aftenblad, 15. januar 1907, 2.

³⁵² Stavanger Aftenblad, 18. januar 1907, 3.

³⁵³ Stavanger Aftenblad, 26. november 1907, 2.

³⁵⁴ Ibid.

Av alle avisene som er undersøkt i kildemateriale til denne oppgaven, er det kun Stavanger Aftenblad som eksplisitt tok til orde på redaksjonell plass for å stoppe rekruttering av norske kolonister, helt spesifikt militære offiserer, til Fristaten Kongo. Dette hadde nok sammenheng med avisens bakgrunn. Avisen hadde en liberal politisk profil og var en av Stavanger-regionens største aviser på starten av 1900-tallet. Lars Oftedal d.y. tok over redaktørstillingen etter sin far i 1900 og han skulle senere markere seg som Venstre-politiker. Han var spesielt opptatt av politikk og kulturelle strømninger. Frem til 1908 besto avisens redaksjon av kun to personer, nevnte Oftedal og Lars N. Rygh.³⁵⁵ Det er derfor grunn til å tro at det lå et mer personlig engasjement bak kritikken. Derimot var det ikke mange andre liberale aviser i Norge som tok for seg kongokritikken på samme måte. Dette kan nok ha hatt sammenheng med avisens geografiske plassering, ettersom byen hadde en sentral posisjon under den norske utvandringen til Nord-Amerika. Dette kan ha vært en medvirkende faktor til avisens bruk av amerikanske kilder. Samtidig viste også avisen en større interesse for misjon og bistand. Faktisk var Stavanger Aftenblad i løpet av 1900-tallet en av de norske avisene som publiserte mest om Afrika.³⁵⁶

Eksempelet fra Stavanger Aftenblad er et unntak fra den samlede pressedekningen i Norge. De norske kolonistenes rolle ble sjeldent knyttet til de humanitære forholdene i Kongostaten. Fra et utenforstående perspektiv kan det virke som om norske kolonister ikke i det hele tatt var innblandet i de humanitære skandalene. Selv om de norske offiserene og dommerne ikke fremhevet mishandlinger eller blodige ekspedisjoner i nyhetsdekningen eller debatten, er det ikke vanskelig å finne leserbrev og skildringer som beskrev hvordan nordmenn deltok på lik linje med andre europeere i kolonisystemets overgrep. Men det blir heller ikke riktig å si at nordmenn ble fullstendig skjermet for kritikk. De norske kolonistenes forsvar av Kongostaten vitner om at flere av dem tok disse påstandene svært personlig. Ikke nødvendigvis i rollen som nordmenn, men som en del av det belgiske koloniprojektet. Dette var altså ikke *et norsk problem*, men norske borgere som var innviklet i et mislykket europeisk kolonistyre. Dette har nok også bidratt til en alminnelig oppfatning om at kolonial virksomhet ikke har vært en del av en norsk nasjonal tradisjon. Det at norske kolonisters rolle ikke ble problematisert, er nok heller et spørsmål om hvordan de humanitære mishandlingene ble tolket i den norske offentligheten, og ikke om hvilken informasjon som var tilgjengelig.

³⁵⁵ Alf Aadnøy, *Avisen og menneskene: Stavanger Aftenblad 100 år* (Stavanger: Paul T. Dreyers forlag, 1993), 32-37.

³⁵⁶ Stavanger Aftenblads dekning av Afrika målt i antall artikler lå litt under gjennomsnittet på begynnelsen av 1900-tallet. Utover århundret har avisen derimot vært en av de norske avisene som har publisert mest om Afrika. Eide og Simonsen, *Verden skapes hjemmefra*, 51-52.

6 Konklusjon

Kongo var et kjent tema i norsk presse mellom 1900 og 1908. Nyheter om opprør, groteske skildringer av mishandlinger, rapporter fra ekspedisjoner og undersøkelseskommissjoner, beskrivelser av britiske protester og europeisk politikk var noe av det som fylte utenriksseksjonen. Ikke minst ble Kongo levende gjennom leserbrev, reiseskildringer, vitenskapsartikler og kuriosa i avisspaltene. Denne oppgaven har hatt som mål å systematisk undersøke pressedekningen om Fristaten Kongo, norske kongofarere og den humanitære debatten. Avslutningsvis vil jeg i dette kapittelet oppsummere oppgavens sentrale funn og drøfte hva dette kan si om den norske offentlighetens forhold til europeisk kolonialisme. Her er det viktig å legge vekt på oppgavens omfang ettersom jeg har tatt for meg ett bestemt og avgrenset tema. Likevel kan dette materialet gi en verdifull indikasjon på hvordan den norske offentligheten forholdt seg til et helt konkret historisk eksempel på den europeiske kolonialismen i Afrika.

6.1 Representasjoner i norsk offentlighet

For mange nordmenn var skriftlige fremstillinger i landets mange aviser den viktigste kilden til kunnskap om Kongo. Pressen hadde en helt sentral rolle som informasjonsformidler, arena for offentlig ordskifte og leverandør av underholdning i denne perioden. Avisene hadde for alvor blitt et massemedium som nådde ut til store deler av befolkningen. Dette har utvilsomt vært av stor betydning for hvordan Fristaten Kongo, norske kolonister og den humanitære debatten ble oppfattet i den norske offentligheten. Ser vi pressedekningen under ett, kan det virke som det eksisterte en åpenbar dualisme. Nyhetsdekningen var kritisk og beskrev humanitære overgrep og mishandlinger, mens underholdningsstoffet spilte på stereotyper og eksotiske skildringer i omtalen av Afrika og afrikanere. Nyhetsnotisene dannet et bilde av Kongo preget av opprør, vold, kaos og undertrykkelse. Leserbrev, koloniale fortellinger, vitenskapsartikler og kuriosa ga inntrykket av en fremmed, eksotisk, irrasjonell og primitiv koloni. Etter å ha undersøkt avisdekningen ved hjelp av representasjonsanalyse og postkolonial teori, virker derimot dette forholdet mer komplekst. En del forskjellige trekk og tematikker står sterkt på tvers av skillet mellom nyheter og underholdning.

Felles for disse karakteristikkene var de grunnleggende forutsetningene for nordmenn og europeeres syn på Afrika og afrikanere. I lys av Edward Saids orientalisme-kritikk, kan vi finne eksempler på at Kongo og lokalbefolkningen ble betegnet som europeernes

motsetninger i negativ forstand. Gjennom binære motsetninger og kategorier, definerte europeere «de andre» i Afrika som primitive, latterlige og emosjonelle. Spesielt stoff som leserbrev, koloniale fortellinger og kuriosa inneholdt skildringer som kunne tolkes som svært nedverdiggende, selv om det også her var store individuelle forskjeller. Videre kan Frantz Fanons teorier om maktrelasjoner og en sosialpsykologisk forståelse av kolonitilstanden, identifisere et par sentrale trekk i den norske pressedekningen.

Også nyhetsdekningen bidro til å fremstille koloniens innbyggere i stor grad som identitetsløse og uten individualitet. Et merkbart trekk var det fullstendige fraværet av afrikanske stemmer. Fra et afrikansk perspektiv har voldsbruken mot kolonimakten blitt tolket som en frigjøringskamp, men dette perspektivet var ikke synlig i norske aviser der opprørerne generelt ble omtalt som ville, usiviliserte og ofte kannibalistiske innfødte. Ifølge Fanon bidro dette til å konstruere en kollektiv mindreverdighetsfølelse som ble opprettholdt av kolonimaktens dominans. Både nyhetsdekningen og underholdningsstoffet forfektet en forståelse av befolkningen i Kongo som mindreverdige, om enn på litt ulike måter. Her har den postkoloniale tradisjonen bidratt med to viktige funksjoner i hvordan vi kan se på den norske pressedekningen i ettertid. Det har det gitt økt bevissthet om språkets virkelighetsskapende kraft, samtidig som det har avdekket hvordan europeiske konstruksjoner ble brukt for å legitimere et vestlig militært, politisk og kulturelt hegemoni i de koloniserte områdene.

Heller ikke den kritiske nyhetsdekningen brøt med dette. Selv om reformbevegelsen utfordret kong Leopolds styre, utfordret de ikke de etablerte forestillingene og konstruksjonene av Kongo. Kevin Dunn understreker at det ikke nødvendigvis var noen fundamental motsetning mellom koloniens kritikere og støttespillere når det gjaldt den koloniale diskursen.

The alternative discourse produced by Morel and other reformers did not offer a fundamental reimagining of the Congo; the ways the colonial project first defined and inscribed the Congo's social and spatial identity were largely accepted and re-employed by the Congo Reform movement. (...) Despite the 'Red Rubber' scandal, the representations established by Stanley, Leopold II, and his colonial agents remained the primary authoritative statements on Congolese identity.»³⁵⁷

De ulike måtene å omtale Afrika og afrikanere på hadde en rekke felles trekk i vestlig offentlighet. Mange av de samme bildene, stereotypiene og konstruksjonene gikk igjen på tvers av europeisk litterær produksjon. Enten du leste reiseskildringer, romaner, brev eller

³⁵⁷ Dunn, *Imagining the Congo*, 59.

aviser, møtte du mange av de samme trekkene som definerte Afrika i norske og europeiske øyne. Den humanitære kritikken endret ikke denne diskursens grunnleggende trekk. De etablerte representasjonene i norske aviser fremstilte Kongo som et fremmed, eksotisk og spennende sted preget av uro, opprør og mishandlinger. Dette uavhengig av avisenes politiske og geografiske tilhørighet. For eksempel var kannibalisme en trope som sto usedvanlig sterkt i nordmenns oppfatning av afrikanere i Kongo. Kannibalismen fikk en symbolsk betydning i at det understrekte afrikanernes primitive og barbariske natur, samtidig som det garantert vekket oppstandelse hjemme i Norge. Det er vanskelig å forestille seg noe mer fjernt fra den norske hverdagen enn det fremmede, groteske og spektakulære ved menneskeeteri. Dette leder oss til et viktig perspektiv i den norske pressedekningen som ikke bør undervurderes. Slik jeg tolker pressedekningen, var både nyheter og underholdningsstoff knyttet til utenriksdeknings kanskje fremste funksjon: *underholdning*. Eksotiske leserbrev, groteske skildringer av mishandlinger og det politiske spillet om koloniens skjebne må ha utgjort godt lesestoff. Nordmenn hadde en godt etablert interesse for utlandet, og dette var nok også fundert i synet på fremmede verdensdeler som noe eventyraktig og spektakulært. Enkelte trekk som de mange historiene om kannibalisme, ga Afrika en nærmest mytologisk karakter.

Vi kan tenke oss at et norsk publikum, uten noen særlig utbredte koloniale erfaringer, lot seg fascinere av det som var fremmedartet og fjerntliggende, og langt fra den normale hverdagen i Norge. Til forskjell fra de europeiske imperiene som Storbritannia, Frankrike, Belgia, Nederland og Spania, hadde ikke nordmenn det samme nære forholdet til kolonialisme, krig og erobringer det siste århundret. Den siste militære konflikten som nasjonen hadde deltatt i var tilbake i 1814. Innbyggerne i de europeiske kolonimaktene følte nok en større nærhet til imperialismens destruktive og undertrykkende sider ettersom kolonialpolitikken var en integrert del av imperiebyggingen.³⁵⁸ Forutsetningene for å diskutere kolonialismen i Norge skilte seg nok noe fra debatten som foregikk i de andre europeiske landene, og dette ble synlig når vi ser nærmere på kritikken av Kongostaten i den norske offentligheten.

³⁵⁸ Områdene som ble gjenstand for norsk ekspansjonisme etter unionsoppløsningen var hovedsakelig ubebodde polarstrøk.

6.2 Norge og kolonialisme: mellom humanitærisme og stormaktspolitikk

Det eksisterte en påfallende kritisk konsensus blant norske aviser i deknningen av de humanitære forholdene i Kongostaten. Gjennom hele tidsrommet fra 1900 til 1908 hadde den norske pressen hovedsakelig en kritisk vinkling da de trykket nyhetssaker om forholdene i Fristaten Kongo. Frem til 1907 fokuserte de borgerlige og liberale riksavisene, eksemplifisert ved Aftenposten, Morgenbladet og Dagbladet, på kritikkverdige forhold på et individnivå. Den sosialistiske dagsavisen Social-Demokraten skilte seg ut ved å helt eksplisitt legge skylden på et systemnivå. Etter debatten i norske aviser fra høsten 1907 til våren 1908, var derimot nyhetsdeknningen i de aktuelle hovedstadsavisene samstemte. Den kritikkverdige humanitære situasjonen var et direkte resultat av det belgiske koloniale systemet. Dette illustrerer også et annet utviklingstrekk som ble helt sentralt i deknningen av Fristaten Kongo, nemlig at den humanitære situasjonen i økende grad ble tolket i kontekst av en europeisk politisk konflikt mellom Storbritannia og Belgia. Nyhetsartiklene gikk fra å beskrive «mishandlingene i Kongo» til å ta for seg «kongospørsmålet». Kritikere og kolonister støttet ulike parter i konflikten avhengig av hvilken europeisk makt de stilte seg bak. Norsk presses kritikk og kildebruk, samt debatten mot slutten av perioden, vitner om at flertallet i den norske offentligheten stilte seg på britenes side. Selv om det overordnede inntrykket av pressedekningen fremhever de kritiske holdningene, betyr ikke dette at norske aviser var entydig kritisk i alt de trykket eller at de var grunnleggende antikolonialistiske.

Inntrykket er således at europeisk imperialisme eller kolonialisme sjeldent ble diskutert på prinsipielt grunnlag i utenriksspaltene eller på redaksjonell plass. De sterkeste utfallene var som regel resultatet av innsendte leserbrev. Norsk presse virket i det hele tatt å ha hatt en pragmatisk tilnærming til imperialismen som et europeisk fenomen man måtte forholde seg til – enten man ville eller ikke. Om norske aviser ikke stilte seg direkte kritisk til kolonialismen som en underliggende politisk ideologi, ble sentrale motiver problematisert. Vi kan også tolke denne kritikken som undergravende på lenger sikt. Det er rimelig å anta at de humanitære forholdene, slik det ble fremstilt i pressen, har vært med på å så en mistillit til det koloniale systemet i Norge og Europa. Om ikke dette var åpenbart i samtiden, har kong Leopolds koloniregimet i Kongo i ettertid blitt trukket frem som et historisk eksempel på den europeiske kolonivirksomhetens mest brutale sider.

Og midt i dette systemet sto over 200 norske kolonialister. De norske kongofarerne var godt synlig i avisene med notiser, leserbrev, intervjuer og koloniale fortellinger. Derimot er det oppsiktsvekkende hvordan den økende kritikken ikke problematiserte nordmennenes rolle eller ansvar i koloniregimet. Av det omfattende materiale som er undersøkt i denne oppgaven, var det kun et mindretall enkeltindivider og én avis, Stavanger Aftenblad, som på redaksjonell plass tok til orde for å stoppe rekruttering av nordmenn til Kongostaten. Nordmennenes egne erfaringer virker også å ha hatt lite gjennomslag på pressedekningen og den rådende oppfatningen av forholdene i Kongo. Selv om holdningene blant de norske kolonistene varierte, var det et flertall som tok Kongostatens forsvar i leserbrev og intervjuer. Dette endret ikke den vedvarende kritiske nyhetsdekningen. Eide og Simonsen påpeker nettopp hvordan norske kolonisters erfaringer ble *individualisert* og unntatt debatt. «Selv om mange nordmenn tjenestegjorde på det afrikanske kontinentet under kolonitiden (som soldater, leger handelsfolk, misjonærer), fikk aldri deres erfaringer noen reell betydning for den kollektive norske virkelighetsoppfatningen.»³⁵⁹ Slik kan vi også tolke den spede innvirkningen til de norske kongofarerne. Det var i stor grad pressens eksotiske og kritiske skildringer som ble rådende i den norske offentligheten.

Nordmenn lot seg nok forskrekke og opprøre av de mange groteske skildringene av mishandlinger, men det virker ikke som om avisleserne identifiserte seg med kolonimyndighetene i landet. Dette var ikke et *norsk* problem eller et felles skandinavisk eller europeisk ansvar, men heller resultatet av et dårlig *belgisk* kolonistyre. Det at rollen og involveringen til norske kolonister ikke ble kritisert eller problematisert, underbygger denne oppfatningen. At nordmenn i all alminnelighet ikke var kolonialistiske er også en oppfatning som eksisterer i dag. Kjerland og Rio har tatt for seg dette i sin forskning på nordmenn i utlandet og konkluderer med at de mange eksemplene på nordmenn som eide jord, drev kommersielle virksomheter og tjenestegjorde for kolonimyndigheter, bør «rokke ved forestillingen om Norge som et lite og uskyldig 'annerledesland'. (...) Realiteten er snarere den at nordmenn – ved siden av å ha betydelige økonomiske interesser i koloniene – på alle måter, også mentalt, var minst like koloniale som befolkningen i Europas koloniland»³⁶⁰ Dette er en slutning som understreker at nordmenn delte mye av det felles vestlige koloniale tankegodset i samtiden, som jeg også har redegjort for i denne oppgaven. Likevel var det, som jeg tidligere har påpekt, en vesentlig forskjell på de koloniale erfaringene til nordmenn og

³⁵⁹ Eide og Simonsen, *Verden skapes hjemmefra*, 75.

³⁶⁰ Kirsten Alsaker Kjerland og Knut M. Rio, *Kolonitid: nordmenn på eventyr og big business i Afrika og Stillehavet* (Oslo: Scandinavian Academic Press / Spartacus Forlag, 2009), 6.

andre europeere der statens kolonialpolitikk var en integrert del av imperiebygging og økonomisk utnyttelse. Det kan virke som en slik konklusjon går ut i fra at nordmenn i seg selv ville være humanister og demokrater uansett hvor de er i verden. Det er ingen historisk selvfølge. Det er rimelig å anta at flertallet av de som vervet seg til tjeneste i kolonier, sluttet seg til den koloniale ideologien, mens den norske offentligheten forøvrig hadde et pragmatisk og ambivalent forhold til den europeiske kolonialismen.

Det kan i ettertid virke som om oppmerksomheten Kongo fikk i den norske offentligheten i stor grad baserte seg på en fascinasjon for det eksotiske og fremmede. Dette kombinert med interessen for en politisk konflikt mellom europeiske makter. Det virker ikke som at interessen eller kritikken var fundert på universelle følelser av medmenneskelighet eller empati. Ved første øyekast kan man kanskje anta at den kritiske dekningen i norsk presse var resultatet av et norsk humanitært engasjement. Det er derimot lite som antyder at dette var starten på en norsk humanitær tradisjon. Selv om enkelte viste sympati med de innfødte i Kongo, var ikke dette med utgangspunkt i et ideal om likeverd. Det var heller eksempler på en form for humanitær imperialisme der forestillingen om at «mindre utviklede» menneskeraser måtte løftes opp etter mønster av den europeiske sivilisasjonen. Det virket å være sakens politiske side som engasjerte mest, og det var nettopp da David Vogt skrev om den britiske reformbevegelsen, at diskusjonen for alvor tok til i norsk offentlighet. Det er likevel misvisende å omtale denne debatten som utelukkende politisk ettersom vi kan skimte et mer humanitært motiv i bunn. Til syvende og sist var det de mange rapportene om mishandlinger og overgrep som var reformbevegelsens grunnlag og drivkraft.

Som hovedpersonen Marlow i Joseph Conrads roman, møtte norske avislesere en fremmed, eksotisk, irrasjonell og til tider uforståelig virkelighet gjennom norske avisers beskrivelser av «mørkets hjerte» i Afrika. Kongo ble et sted for mishandlinger og vold, eksotiske natur- og dyreskildringer, barbariske innfødte og heroiske europeere. Kolonien viste den vestlige sivilisasjonens fremskritt, samtidig som den brakte frem europeernes mest destruktive sider. Denne spenningen mellom kritikk og samtidens rådende koloniale ideologi, har på mange måter definert pressedekningen i denne perioden. Dette indikerer at den norske offentlighetens forhold til europeisk kolonialisme var langt fra ensidig kritisk eller støttende, men i mye større grad ambivalent. I samtiden var det nok kritikken som veiet tyngst og som til slutt definerte Kongostaten i den norske offentligheten. Dette sammen med en europeisk kolonial diskurs var sterkt tilstede gjennom felles vestlige bilder og representasjoner av Afrika og afrikanere.

Jeg innledet denne oppgaven med en nyhetsnotis fra Lofotposten. Etter å ha undersøkt og analysert pressedeckningen knyttet til Kongo i norske aviser fra 1900 til 1908, fremstår overskriften i den nordnorske avisen som svært treffende for nordmenns forhold til europeisk kolonialisme. Vi kan oppfatte «I Civilisationens Navn!» som et uttrykk med dobbel betydning. På den ene siden viste overskriften til de humanitære motivene bak den europeiske kolonialismen og troen på den vestlige sivilisasjonens fremskritt. På den andre siden har uttrykket blitt tolket ironisk, og dermed som en legitimering av et brutalt kolonistyre preget av vold, tvang og undertrykkelse. Denne tvetydigheten kjennetegnet også den norske pressedeckningen og indikerer at den norske offentlighetens forhold til europeisk kolonialisme var ambivalent, med hovedvekt på et kritisk perspektiv. Det er kanskje langt fra Lofoten til Kongo, men avstanden ble vesentlig kortere gjennom avisspaltene. Ikke minst bidro avisene til at kolonitiden var virkelig og levende også i Norge.

Litteraturliste

Om kildene

I arbeidet med denne oppgaven har jeg benyttet meg av primærkilder fra to arkiv. For tilgang til norske aviser har jeg brukt Nasjonalbibliotekets avissamling som inneholder rundt 50 000 bind med både riks- og lokalaviser. Store deler av samlingen er digitalisert og dette arbeidet pågår fortsatt. Dette har vært en uvurderlig ressurs i mitt arbeid. For informasjon om norske kolonier er Afrikaregisteret hos Norsk Maritimt Museum til stor hjelp. Registeret er basert på forskningen til Espen Wæhle og Bjørn Godøy. Den oppdateres fortløpende med nye opplysninger, og inneholder biografiske detaljer og nyttige litteraturhenvisninger. Begge disse arkivene er åpent tilgjengelige og søkbare på internett.

Når det gjelder sekundærlitteratur har jeg forsøkt å basere oppgavens historiske fremstilling på et bredt utvalg kilder. Jeg har i hovedsak benyttet engelskspråklige verk ettersom mine egne franskkunnskaper er sterkt begrensede. Dette inkluderer enkelte kilder som er oversatt fra fransk og andre språk til engelsk. Spesielt innflytelsesrike verk om Kongos historie som det er viktig å nevne i denne sammenhengen er David van Reybroucks *Congo: The Epic History of a People* (2010) og Guy Vanthemsches *Belgium and the Congo, 1885-1980* (2012). Adam Hochschilds *King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror and Heroism in Colonial Africa* (1998) er en omdiskutert bok rik på detaljer og informasjon, selv om man må forholde seg kritisk til forfatterens til tider unyanserte historiske fremstillinger. Om reformbevegelsen og debatten i Storbritannia har Dean Pavlakis sin bok *British Humanitarianism and the Congo Reform Movement, 1896-1913* (2015) vært viktig. Til slutt har Rune Ottosen et al. *Parti, presse og publikum: 1880-1945* i «Norsk presses historie: 1-4 (1660-2010). B. 2» (2010) gitt meg god innsikt i pressehistoriens viktige trekk. Jeg minner om at sentrale verk om norske kongofarere og historien til norsk utenriksjournalistikk er omtalt i historiografien.

Primærkilder

«Afrikaregisteret.». Norsk Maritimt Museum,
<https://marmuseum.no/afrikaregisteret>.

«Nasjonalbibliotekets avissamling.». Nasjonalbiblioteket,
<https://www.nb.no/samlingen/aviser/>.

Sekundærlitteratur

Achebe, Chinua. *Things Fall Apart*. London: Heinemann, 1958.

———. «An Image of Africa: Racism in Conrad's Heart of Darkness.». *The Massachusetts Review* 57, nr. 1 (2016): 14-27.

Akhavan, Payam, og René Provost. *Confronting Genocide*. Dordrecht: Springer, 2011.

Andersen, Frits. *Det mørke kontinent? Afrikabilleder i europæiske fortællinger om Congo*. Århus: Aarhus Universitetsforlag, 2010.

Ashcroft, Bill, Gareth Griffiths, og Helen Tiffin. *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literature*. London/New York: Routledge, 2002.

Au, Sokhieng. «Cutting the Flesh: Surgery, Autopsy and Cannibalism in the Belgian Congo.». *Medical history* 61, nr. 2 (2017): 295-312.

Aubert, Vilhelm Mariboe. *Breve fra Kongo og andetstedsfra*. Kristiania: Aschehoug & Co., 1908.

Bastiansen, Henrik G., og Hans Fredrik Dahl. *Norsk mediehistorie*. 3. utg. Oslo: Universitetsforlaget, 2019.

Bevernage, Berber. «The making of the Congo question: truth-telling, denial and 'colonial science' in King Leopold's commission of inquiry on the rubber atrocities in the Congo Free State (1904–1905).». *Rethinking History* 22, nr. 2 (2018): 203-238.

Blom, Kirsti. *Kitten*. Oslo: Oktober, 2003.

Boahen, A. Adu. *African Perspectives on Colonialism*. London: James Currey, 1987.

Bratberg, Øivind, og Kristin Marie Haugevik. *Det glemte partnerskapet: Norge og Storbritannia i et nytt århundre*. Oslo: Akademika, 2012.

Brokke, Haavard Mandt. «Nordmenns deltagelse i europeisk kolonialisme: agenter for Fristaten Kongo, 1885-1908.» Bachelor, Universitetet i Oslo, 2018.

Carlsson, Arne G. «Norske reaksjoner på boerkrigen 1899-1902: en analyse av norske avisers holdninger og en beskrivelse av norsk engasjement, inkludert nordmenn i Sør-Afrika.», Universitetet i Trondheim, 1978.

- Casement, Roger. «The Congo Report.». London: House of Commons. Accounts and Papers, 1904.
- Christensen, Maria Batsberg. «Afrikabilleder i Jürgensens forfatterskab.». *Aktualitet - Litteratur, Kultur og medier* 5 (2011): 1-28.
- Conrad, Joseph. *Heart of Darkness*. Norton critical edition. 5. utg. New York: W. W. Norton & Company, 2016.
- De Weerd, Guido. *The Congo Free State: In Search of the Historical Truth*. Brussel: Dynamedia, 2017.
- Doyle, Arthur Conan. *The Crime of the Congo*. New York: Doubleday, Page & Co., 1909.
- Duara, Prasenjit. «Postcolonial History.». I *A Companion to Western Historical Thought*, redigert av S. & Kramer Maza, L., 417-431: Blackwell Publishing, 2002.
- Dunn, Kevin C. *Imagining the Congo: the international relations of identity*. New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- Eide, Elisabeth, og Anne Hege Simonsen. *Å se verden fra et annet sted: medier, norskhet og fremmedhet*. Oslo: Cappelen Damm forlag, 2004.
- . *Verden skapes hjemmefra: pressedekningen av den ikke-vestlige verden 1902-2002*. Oslo: Unipub, 2008.
- Ewans, Martin. *European atrocity, African catastrophe: Leopold II, the Congo Free State and its aftermath*. London: Routledge Curzon, 2002.
- Fanon, Frantz. *The Wretched of the Earth*. New York: Grove Press, 1963.
- . *Black Skin, White Masks*. New York: Grove Press, 1967.
- Flo, Idar, et al. *Norske aviser fra A til Å*. Norsk presses historie: 1-4 (1660-2010). Bind 4, Oslo: Universitetsforlaget, 2010.
- Forbath, Peter. *The river Congo: the discovery, exploration and exploitation of the world's most dramatic river*. London: Secker & Warburg, 1978.
- Godøy, Bjørn Are. *Solskinn og død: nordmenn i kong Leopolds Kongo*. Oslo: Spartacus, 2010.

- Gran, Gunnar. *Til Kjølen skilte oss ad: unionsoppløsningen i svensk og norsk presse*. Kristiansand: IJ-forlaget, 2005.
- Gripsrud, Jostein. *Allmenningen: historien om norsk offentlighet*. Oslo: Universitetsforlaget, 2017.
- Harms, Robert. «The End of Red Rubber: A Reassessment.» *The Journal of African History* 16, nr. 1 (1975): 73-88.
- Hochschild, Adam. *King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror and Heroism in Colonial Africa*. New York: Mariner Books, 1999.
- Jenssen-Tusch, Harald. *Skandinaver i Congo: svenske, norske og danske mænds og kvinders virksomhed i den uafhængige Congostat*. København: Gyldendal, 1905.
- Kjerland, Kirsten Alsaker, og Anne K. Bang. *Nordmenn i Afrika - afrikanere i Norge*. Bergen: Vigmostad & Bjørke, 2002.
- Kjerland, Kirsten Alsaker, og Knut M. Rio. *Kolonitid: nordmenn på eventyr og big business i Afrika og Stillehavet*. Oslo: Scandinavian Academic Press / Spartacus Forlag, 2009.
- Kolberg, Asbjørn. «Fra Kristiania til Kongo; en presentasjon av Fredrik Parelius' eksotiske forfatterskap.» hovedoppgave, Universitetet i Trondheim, 1982.
- Lazarus, Neil. «Disavowing decolonization: Fanon, nationalism, and the question of representation in postcolonial theory.» I *Frantz Fanon: critical perspectives*, redigert av Anthony C. Alessandrini, 161-194. London: Routledge, 1999.
- Lindahl, Eirik. «Sivilisasjonskorstog, sensasjon og skandale: Morgenbladets dekning av Fristaten Kongo og forholdet mellom redaksjon og norske aktører, 1893-1901.» Bachelor, Universitetet i Oslo, 2019.
- Lothe, Jakob. «Irony and narrative distance: Imperialist critique in Conrad's 'An Outpost of Progress'.» I *Outposts of Progress: Joseph Conrad, Modernism and Post-colonialism*, redigert av Gail Fincham, Jeremy Hawthorn og Jakob Lothe, 186-197. Cape Town: UTC Press, 2015.

- Louis, Wm. Roger. «Morel and the Congo.» I *E. D. Morel's History of the Congo Reform Movement*, redigert av Wm. Roger Louis og Jean Stengers. Oxford: Oxford University Press, 1968.
- Melve, Leidulf. *Historie: historieskriving frå antikken til i dag*. Oslo: Dreyers forlag, 2010.
- Melve, Leidulf, og Teemu Ryymin. *Historikerens arbeidsmåter*. Oslo: Universitetsforlaget, 2018.
- Memmi, Albert. *The Colonizer and the Colonized*. London: Earthscan, 2003.
- Meuwissen, Eric. ««Le Petit Bleu» de Gérard Harry (1894-1908).» *Revue Belge d'Histoire Contemporaine* 1-2 (1984): 127-164.
- Miller, J. Hillis. *Reading Conrad*. Ohio State University Press, 2017.
- Morel, E. D. *E. D. Morel's History of the Congo Reform Movement*. Oxford: Oxford University Press, 1968.
- Morgenstjerne, Syphilia. *Kongelig slaveleir: Historien om et terrorregime*. Nesbru: Fritt og vilt, 2002. Red rubber - Morel, E. D.
- Neier, Aryeh. *The international human rights movement: a history*. Princeton, N.J: Princeton University Press, 2012.
- Nzongola-Ntalaja, Georges. *The Congo from Leopold to Kabila: a people's history*. London: Zed Books, 2002.
- Ongre, Aksel. «Norske leger i Kongo 1885-1908.» *Tidsskrift for Den norske legeforening* 132, nr. 12-13 (2012): 1490-1495.
- Ottosen, Rune, et al. *Parti, presse og publikum: 1880-1945*. Norsk presses historie: 1-4 (1660-2010). Bind 2, Oslo: Universitetsforlaget, 2010.
- Pakenham, Thomas. *The scramble for Africa: 1876 - 1912*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1991.
- Pavlakakis, Dean. *British Humanitarianism and the Congo Reform Movement, 1896-1913*. Farnham, Surrey: Ashgate, 2015.
- van Reybrouck, David. *Congo: The Epic History of a People*. London: Fourth Estate, 2015.

- Rønning, Helge. «Vredens bok – Om Frantz Fanon og Jordens fordømte.». *Agora* 34, nr. 1 (2017).
- Said, Edward W. *Orientalism*. London: Penguin Books, 2003. 1978.
- Simensen, Jarle. *Afrikas historie*. 5. utg. Oslo: Cappelen akademisk, 2009.
- Stanard, Matthew G. *Selling the Congo: a history of European pro-empire propaganda and the making of Belgian imperialism*. Lincoln, Nebraska: University of Nebraska Press, 2011.
- Stengers, Jean, og Jan Vansina. «King Leopold's Congo, 1886-1908.». I *The Cambridge History of Africa: From 1870 to 1905*, redigert av Roland Oliver og G. N. Sanderson, 315-358. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- Sørensen, Steinar. «En odøling i Kongostaten.». *Solør-Odal* 5, nr. 2 (1977): 38-41.
- . «Fra Kristiania til Kongostaten.». *Byminner* 2 (1977): 1-25.
- Tveit, Marta, red. *Maskespillet i Kongo - Hvordan løslatelsen av to leiesoldater ble et nasjonalt anliggende*: Frekk Forlag, 2020.
- Tygesen, Peter, og Espen Wæhle. *Kongospor: Norden i Kongo - Kongo i Norden*. Stockholm: s.n., 2007.
- Vanthesche, Guy. *Belgium and the Congo, 1885-1980*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Viaene, Vincent. «King Leopold's Imperialism and the Origins of the Belgian Colonial Party, 1860–1905.». *The Journal of Modern History* 80, nr. 4 (2008): 741-790.
- Watts, Cedric. «'A Bloody Racist': About Achebe's View of Conrad.». *The Yearbook of English Studies* 13 (1983): 196-209.
- Wæhle, Espen. «Skandinaviske kongofarere: Etnografisk røveri i barbariets år?». *Jordens Folk* 4 (2000): 24-32.
- . «Monganga Makazzi, Judchi og andre nordmenn under Kongostjernen 1885-1918.». I *Nordmenn i Afrika - afrikanere i Norge*, redigert av Anne K. Bang og Kirsten Alsaker Kjerland. Bergen: Vigmostad & Bjørke, 2002.

- . «Historier bak Kongosamlingen.». *Årbok for Bergen Museum 2007–2008* (2008): 54-60.
- . «Brev fra Kongofloden ... og andre skatter fra kolonitiden.». I *P2-akademiets Bokserie*, redigert av Annette Hobson, 108-123. Oslo: Transit, 2010.
- . «Scandinavian Agents and Entrepreneurs in the Scramble for Ethnographica during Colonial Expansion in the Congo.». I *Navigating Colonial Orders, Norwegian Entrepreneurs in Africa and Oceania during Colonialism*, redigert av Kirsten Alsaker Kjerland og Bjørn Enge Bertelsen, 339-367. Oxford: Berghahn, 2015.
- . «Kolonialismens dampende flodfartøy i Kongostaten.». I *Mennesket og havet. Årbok for Norsk Maritimt Museum 2019*. Trondheim: Museumsforlaget, 2019.
- . «De første norske leiesoldatene i Kongo.». I *Maskespillet i Kongo - Hvordan løslatelsen av to leiesoldater ble et nasjonalt anliggende*, redigert av Marta Tveit, 14-47: Frekk Forlag, 2020.
- Aadnøy, Alf. *Avisen og menneskene: Stavanger Aftenblad 100 år*. Stavanger: Paul T. Dreyers forlag, 1993.